आदिवासी संशोधन पत्रिका

TRIBAL RESEARCH BULLETIN

Tribal Research and Training Institute, Maharashtra State, Pune

Vol. VIII No. 1] September, 1985

EDITORIAL

The Tribal Research Bulletin is devoted to provide objective reading material based on firsthand field research and observation on various aspects of tribal life. Articles covering tribal life, culture and their problems as well as developmental activities going on in tribal areas and its impact are invited from social scientists and persons having deep involvement in tribal matters. It is a bi-annual publication, first of its kind in Maharashtra.

We have great pleasure in bringing out the Fourteenth issue of the Bulletin. Besides articles, special news item and statistics on tribal literacy, important Government Resolutions have been given. We hope that the material given will be very useful to the general readers, Government Administrators and Executives and to the scholars too. The Bulletin is playing an important role in diffusing information on tribal development.

It is hoped that the papers presented in this volume will enable further and deeper examination of the problems and issues concerning tribal communities. The issue may help in planning and implementation of the relevant programmes for the tribal communities. The views expressed in the paper are those of the authors and do not necessarily reflect those of the Government.

G. M. GARE

TRIBAL RESEARCH BULLETIN

Vol. VIII □ No. I □ September 1985

A Bi-Annual Journal of Tribal Research and Training Institute, Maharashtra State, Pune.

Regd. No. RN-37438/79

Editor : Dr. G. M. GARE

Associate Editor : Dr. P. R. SIRSALKAR

Publisher : Dr. G. M. GARE
Director
Tribal Research and Training Institute
Maharashtra State
Pune 411 001

Printer : Manager
Government Central Press
Bombay

CONTENTS *Page*

Editorial

Tribal Education in Maharashtra : Some General Considerations. 5
Dr. J. V. Ferreira

Attitudes of People towards Rehabilitation Measures affected by Large Projects in Backward Tribal Areas. 13
I. Udaya Bhaskara Reddy

Extent of use of Chemical Fertilizers and Plant Protection Chemicals by the Tribal Farmers of Surgana Taluka of Nashik District. 16
H. S. Pawar and R. P. Patil

Relocation and Rehabilitation of the Yanadi of Sriharikota Island. 19
Dr. P. Sudhakara Reddy and Dr. A. Munirathnam Reddy

Puberty Rites among the Raj Gond Women in Bhatkal Taluka of Coastal Karnataka. 23
Rekhadevi

आदिवासी तरुणांसाठी प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम .. 25
डॉ. गोविंद गारे

आदिवासी विकासातील वैयक्तिक/कौटुंबिक लाभाच्या योजना. 26
जॉन गायकवाड

आदिवासी संस्कृती 30
कुंडलिक केदारी

सातपुड्याच्या पायथ्याशी आदिवासी जीवन उध्वस्त करणारा भयानक रोग. 32
डॉ. प्रमोद जाधव

नगांच्या क्रांतिकारक नेत्या राणी गाइदिनल्यू .. 33
अशोक साठे

आदिवासी सेवक : बहुमान, १९८४–८५ .. 34
डॉ. गोविंद गारे

संस्था परिचय 37

वृत्तविशेष 38

सांख्यिकी माहिती 40

शासन निर्णय 44

Tribal Education in Maharashtra: Some General Considerations

Dr. J. V. FERREIRA
Department of Sociology
University of Bombay, Bombay

EDUCATION can play a conservative role in society, or a progressive role, or both a conservative and a progressive role at one and the same time. For instance, in an exploratory volume entitled *Education and Anthropology* which was edited by the well-known American anthropologist, George D. Spindler, published in 1955, it was stated that education is a cultural process, that it is an instrument through which cultures perpetuate themselves or, in other words, that it is a process through which the members of a society assure themselves that the behaviour necessary to continue their culture is learned, and further, that education involves the changing of behaviour in a desirable direction.

Some anthropologists would like to be specific and concern themselves, for instance, with tribal education in the Mokhada and Jawhar talukas of the Thane district or some other talukas and districts : but while specificity has now come to be regarded—rightly—as a necessary guiding concept in tackling tribal problems, we should not ignore generality in approaching them, or else we are likely to fall into the trap of an ever-increasing and dizzying relativism and particularism. For hundreds of years the primitive tribes all over the world remained relatively static and simple ; and their own educational processes and institutions could, therefore, be regarded as essentially conservative in nature. Then came the contact with the advanced civilisations of the East and the West, a contact which was often exploitative and sometimes humanitarian and beneficial, a contact which was often alienative and disintegrative of the tribal culture and only sometimes constructive and integrative. As a result of this contact some tribals began to realize the value of a ' progressive ' education, but the vast majority of them have continued to remain indifferent to its advantages. Thus Kenneth King, reporting on *Education and Ethnicity in the Rift Valley* in 1971, says : ' Despite the clear evidence of compensatory mechanisms that have been part and parcel of Massai schooling for several decades, there is still room for considerable doubt whether the conventional kind of primary and secondary education has an attraction for any but the adoptive or mixed Massai, and, even with these, more appear to conform to the attitudes of the Massai at large than to those of the peoples from whom they are partially derived. What emerges as an area for much more detailed study . . .is the network of initiatives and connections between the alien adoptive elements in a resistant society and the larger and more traditional group which it is hoped that they will influence. ' Most observers of the tribal situation in India will no doubt agree that what Kenneth King says of the Massai in Africa will also apply very largely to the tribal populations of India. There are some exceptions to the general rule of course, and it is these exceptions which are well deserving of careful study in order to elicit the reasons which make them exceptions. Having got at the reasons we can then tackle the problem of tribal education in this country with greater confidence and effectiveness. I shall consider one such exception later.

In the meanwhile let us ask ourselves the questions : Should tribal education be allowed to play a purely conservative role ? Or, should it be made progressive by compulsion ? Or, finally, should it be so restructured that it can play both a conservative and a progressive role at one and the same time ? The logic of a tribal education which is purely conservative leads us to the concept of isolation, and derivatively from it, to reservations for the tribal populations in order to preserve them from the exploitation of traders, moneylenders and landlords and from the disintegrative influences stemming from outside their habitats. This concept was once advocated in India by Hutton and Verrier Elwin and was rightly denounced by many thoughtful persons, including anthropologists, who have often been misrepresented as wanting to set up reservations so that they may have museum or laboratory

specimens for anthropological investigations. On the other hand, the logic of a tribal education which is purely ' progressive ' that is to say, purely like the primary and secondary schools which exist generally in the country, propels us towards the concept of assimilation, the weakness of which is that it tends to ignore the significance of tribal cultures to the tribal people themselves and the contributions they can make to the mosaic that is Indian culture, or composite culture as it has beed often called. We are thus, left with a tribal education which must be both conservative and progressive at one and the same time ; and the logic of such an education leads us to the idea of integration. The concept of integration implies that whatever is valuable in tribal cultures must be retained and fitted into the general framework of that which we call Indian culture. In connection with tribal education it signifies that we should attempt to give them the benefits of a ' progressive ' education by adapting it to the ways of life in which the tribes are presently found. This is a difficult and challenging task but it is the most rational and most humane one at the present juncture. We should also note that the Fifth Five-Year Plan speaks of Integrated Area Development Plans with sub-plans for tribals in order to enable them to enter the national mainstream.

If one dubs the kind of education, which is both conservative and progressive at one and the same time, ' integrative education ', we are next impelled to ask : What are the requirements of an integrative education for the tribal populations of the country. It would seem to me that the main requirements are as follows : (1) Detailed ethnographies of the various tribal populations with special reference to their educational condition ; and (2) Education through the main occupations of the tribal peoples concerned in terms of their habitat.

According to the Census of 1971 the tribal population of Maharashtra is about 29 and a half lakhs, constituting 5.9 per cent of the total population of the State. The State ranks sixth among the States in India from the standpoint of size of the Scheduled tribe population. 7.8 per cent of India's total scheduled tribe population resides in Maharashtra. Of the 44 tribes in the State, eight are relatively important, if one takes population strength into consideration. These are the Bhils, the Mahadev Kolis, the Gonds, the Warlis, the Koknas, the Thakurs, the Katkaris and the Gamits. We may note, further, that 95.66 per cent of the scheduled tribes live in rural areas and only 4.34 per cent in urban areas. About three and a half lakhs of these scheduled tribes population or 11.74 per cent are literates. This brief inventory of data from the Census of 1971, thus, helps to pinpoint two facts : First, that Maharashtra has a sizeable tribal population ; and second, that a large number of this population is illiterate, and can, thereore, be considered uneducated on the basis of what we have called progressive education.

Furthermore, among the tribes themselves some are more backward than others in terms of literacy and progressive education. Thus Gurav, who completed a study of the Katkaris, the Warlis and the Koknas in 1971 in the University of Bombay, reports as follows : The Katkaris are far behind in education. Out of a total population of 1,197 persons from ten katwadis, only 40 or 3.34 per cent could read and write. Of these only one had passed the Fighth Standard. Till the date of writing the tribe had not produced a single primary teacher from its ranks. As regards the Warlis they have a somewhat higher percentage of literacy than the Katkaris. Out of 1,096 persons, from seven Warli padas 58 or 5.29 per cent were literate. Out of the 58 persons, two had reached the Eleventh Standard and six had passed the Seventh Standard. Some individual families show remarkable progress in education. For instance, one family at Mokhada which consisted of 18 members had twelve who were literate. Three sons and two daughters had reached the Eleventh Standard. Of the three sons two were working as clerks in the Mamlatdar's office at Jawhar and Mokhada, and one was looking after the agricultural operations in the family fields. The father was a well-known headmaster of a primary school in the area. All told, however, the rate of educational progress is slow as is evidenced from a comparison of the literacry rates in 1961 and 1971 In 1961 it was 4.72 per cent and in 1971 only 5.29 per cent. Nevertheless, Gurav, maintains that if proper opportunities are offered and adequate facilities are made available, the Warlis cau attain a high level of education. The Koknas, who are considered next are more progressive than the Katkaris and Warlis in education. Out of a total of 1,517 persons. 276 or 18.19 per cent were literate, They also showed considerable increase in literacy, since 1961, and have held a number of posts in official and non-official organisations in Dhulia and Nashik districts. Ten students had passed the graduate's examination, and in some talukas their educational level is not lower than the lower levels of the Marathas. A Kokna is a teacher in the Jawhar

High School, and another had passed the B.Com. and LL.B. Examinations. Thus the three tribes showed different levels of attainment. But the Koknas are more progressive than the Katkaris and Warlis because, as the author believes, they are conscious of their superiority. Stressing the importance of detailed ethnographic studies of the tribes, he adds that the present tribal situation requires efforts directed at the integration of the tribals on two levels—within their own society and at the same time within the framework of the larger Indian society. Finally, he cautions against the generation of minor group identities with vested interests in the special constitutional safeguards.

So much in short on the Katkaris, the Warlis and the Koknas. But what of the Mahadev Kolis on whom we have at our disposal a booklength ethnographic study by eminent anthropoligist-sociologist, Ghurye, published 1957, Ghurye maintains that education, urban life and the community projects have introduced whatever dynamics one encounters within the tribe. Mahadev Kolis have shown a relatively keen interest in education because their youth can take advantage of the hostels for backward class students which have been established at central places all over the area inhabited by them. Since the Government bears most of the costs of maintaining these hostels, the students do not have to pay for their food or any tuition fees. Despite this fact many parents stated that they could not afford to bear the burden of the necessary and miscellaneous expenses involved in the education of their children and therefore, regrettably, had to cut short their advancement in this direction. Hence, Ghurye suggests that the Government must do more than provide lodging, boarding and tuition fees, if education is to spread rapidly among these people, particularly as there is a growing desire for it among them. This is provided by the fact that the community has taken the initiative of setting up some hostels on their own. Lastly, Ghurye raises the question; Where has education taken the Mahadev Kolis? Examining a number of case-histories, he concludes that education has led them largely into the world of the primary teachers, and to a less extent into the ranks of clerks and lower officers. For example, of the 3,037 primary teachers in the employment of the Poona District Local Board in 1954, 98 were Mahadev Kolis and 44 of these were fully trained.

So far as the Thakurs are concerned, their ethnographer, Chapekar does not tell us much about literacy and education in their midst. He points out, however, that they have no specialized institutions in order to educate their youth. There is no formal instruction, but the children learn through imitation, play and observation. Nevertheless, it is worth repeating what two Thakurs told the ethnographer. The first said 'I have received no education,' but went on to say 'Progress, according to me, means education.' The second, an educated Thakur, said 'In the old days, there were hardly any literate people amongst us'. Why was this so? Because, he said in explanation; 'To go to school was considered a punishment by our people in those days.'

I shall not refer to Weling's early ethnographic work *The Katkaris: A study in Primitive Life* or to Save's *The Warlis: A Study of an Aboriginal Tribe of the Bombay Presidency*, both of which, like Ghurye's, Gurav's and Chapekar's ethnographies, were done in the University of Bombay. I shall not refer to them not merely because they were done as early as 1930 and 1935 respectively, but also because they regrettably do not contain much material on education.

In any case, if integrative education is to be promoted in the tribal population of India or, more specificially, in the tribal populations of the Thane district in Maharashtra, it is important to emphasize, as I have already pointed out and as Gurav has stated it, the fundamental significance of adequate ethnographic studies of the tribal populations. I shall, therefore, rapidly examine the quantity and quality of the ethnographic material available to us, and then go on to indicate ways and means by which more useful ethnographic studies can be undertaken in accordance with our present day needs. But let me repeat here the well-known fact that without adequate information and analysis, no helpful integrative or ameliorative work can be undertaken in any direction. This applies as much to the life of tribal populations as to that of more advanced ones.

The British realized this fact to the full and so began those pioneering ethnographic compilations which Sir Herbert Risley inaugurated and which were carried further by others for the tribes and castes of Southern India. R. V. Russell aided by Hiralal gave us four volumes on the tribes and castes of the Central Provinces. Crooke wrote four volumes on the tribes and castes of North-Western India and Enthoven gave us three volumes on the tribes and castes of Bombay. There were other one-volumed and two-volumed works by Britisher's

as well as by Indians, following in their footsteps, in this genre. As pioneer works, they served a useful purpose, but suffered from inaccuracies and shortcomings of various kinds. Their inaccuracies have been unveiled time and again through the researches of later field investigators like Sarat Chandra Roy, Verrier Edwin and others, and their other shortcomings have been exposed by ethnologists and social anthropologists seeking comparative or background material for their studies. Despite these inaccuracies and shortcomings, however, these works constitute an indispensable source for scholars of various categories.

Other sources like the gazetteers, census reports, manuals and encyclopaedias compiled by officials, missionaries or Indian scholars have the usual advantages and disadvantages of their kind. When interpretations are offered, they are often sweeping: when information is supplied, it is often impcomplete on points of basic interest. Nevertheless, as with the ethnographic compilations by Risley and his successors so with these; they constitute valuable early sources despite their shortcomings, as is exemplified—to quote only two instances—by Hoffman and Emelen's *Encyclopaedia Mundarica* and by Enthoven's three volumes on the tribes and castes of Bombay.

One of the earliest Indians, as is well-known, who did immensely useful work in Indian Anthropology was Sarat Chandra Roy. It was he who set an example in depth of field-work to those Indians who undertook research among the tribes in India soon thereafter. Since the time of Sarat Chandra Roy and D. N. Majumdar, soon after him, anthropology has expanded rapidly. Many Indian Anthropologists, trained either in England, the U.S.A. or the German-speaking countries, or in India itself, have tried to apply what they have learnt in investigating the tribes of India. Aiyappan, Srinivas, Dube are names which strike the mind, among the more senior of them; and of course one cannot forget Ghurye who was trained by the famous British anthropologists, Haddon and Rivers and who set out to complete several full-length ethnographies on the tribes of Western India through his research students and research assistants. Mention must also be made of Mrs. Karve who did excellent work ina nd around Poona. I do not intend to be exhaustive in my enumeration of the anthropological contributions of the past and present. Suffice it to say that the earlier scholars, the pioneers, laid the foundations and that the later anthropologists have added considerably to our corpus of full lenth ethnographies either of the descriptive variety or the analytical, thus giving us a fuller picture of the tribal scene. Today much interest is being concentrated—and rightly so—on problems of change, transition and modernization., and re-studies are being undertaken with this interest in mind.

There are, as I have pointed out earlier, 44 tribes in Maharashtra of which eight are relatively important from the viewpoint of population strength. Although detailed ethnographies would be very useful, and should be undertaken in our universities, the completion of such ethnographies is time-consuming, and to go into details of an analytical nature on all forty-four of them would no doubt involve an immense span of time. In any case detailed ethnographies on all of them would not be necessary, since most tribes in a region tend to conform in many directions to broad types of similarities. The selection of those tribes in the region which could be instructively investigated at great length and, therefore, should be left to the universities in Maharashtra. The anthropologists and sociologists of the State should be brought together under the auspices of the Western Regional Centre of the ICSSR to chalk out a programme for such work, to exchange ideas on the subject and to avoid repetitive research.

But how do we fill up our gaps in ethnographic data on the rest of the 44 tribes in Maharashtra ? I suggest the coming together of personnel from the Government of the State who are in any way connected with tribal administration and anthropologists and sociologists from the universities of the State, once again under the auspices of the Western Regional Centre. The object of bringing these persons together is to render possible brief monographs on all the rest of the forty-four tribes in Maharashtra which have not yet been investigated and written upon in detail. I have in view monographs of about 100 pages each, written by trained anthropologists in the universities on the basis of data collected by district officers and their assistants or the personnel of tribal blocks and so on. The data should be collected in terms of a uniform schedule prepared through joint discussions between the government personnel and the university anthropologists. Such an endeavour would make possible a speedy acquisition of reliable data on the rest of the forty-four tribes in this part of the country.

I suggest, further, that the unifying theme in these monographs should be education. After all, we have the authority of Gunnar Myrdal, among many others, on the key significance of education in the developing countries. Here is what he says. 'From a development point of view, the purpose of education must be to rationalize attitudes as well as to impart knowledge and skills. In the South Asian countries, which have largely been stagnant for a long time and where attitudes antagonistic to development have taken firm root and become institutionalized, the changing of attitudes requires far greater emphasis than in the developed countries, where attitudes are already more rational, and are adjusted to permit further rapid progress. This is one of several reasons why educational reformers in South Asia have to guard against a tendency to adopt uncritically the educational practices and policies of the Western countries.'

Note particularly that Gunnar Myrdal warns us against the uncritical adoption of the educational practices and policies of the Western countries. This warning lends further support to the concept of integrative education to which I drew attention above. But it might be well asked : What are the basic assumptions of such a concept of integrative education, or better still, what is the philosophical orientation which would best act as a foundation for it ? My answer can be a brief one—a humanistic philosophy ; but such condensation calls for an elaboration. In a book entitled *The Humanist Tradition in Indian Educational Thought*, the Indian educationist, Saiyidain, examines the ideas of Rabindranath Tagore. Mohammad Iqbal, Mahatma Gandhi, Maulana Abul Kalam Azad, Sarvepalli Radhakrishnan and Zakir Hussain and in a chapter instructively entitled 'Building the Bridge' sums up their views on the subject. A humanistic approach stresses all that is good and creative in human endeavours : it is not parochial or intolerant ; on the contrary it lays emphasis on understanding and reconciliation among human groups and between ideas, ideals and values. In fact, unity in diversity is its overall aim, and the maintenance of a proper balance between tradition and modernity is its immediately underlying purpose. As Saiyidain puts it, 'In country like India, which is so deeply weighted with the burden of the past and spurred by the urgencies of the present, and the pulls of the future, where there is so much cultural and social diversity, it is obviously of the utmost importance to maintain a proper balance between tradition and experiment between the national heritage and the human heritage, between claims of reason and the light of intuition, between science and technology and religion and vision, between the world of matter and the world of spirit'. The humanistic approach to education recognizes the dynamic potentialities of man ; it warns against the danger of a more accumulation of material goods and the mad pursuit of pleasure for the sake of pleasure ; it attaches a high value to the unfolding of individuality in the child, and accordingly, underlines concern for the life of the spirit, cultivation of intelligence, encouragement of freedom, moral goodness, courage, tolerance, love of work, sense of justice, feeling of compassion and capacity for detachment. The humanist approach is one which pins its faith to the development of man as a whole and of every man. Education is not envisaged in the restricted terms of mere instruction, but has to plunge into questions of value, personal character and national development. It has to work towards a more rational and humane future. 'The alternative to thinking courageously and acting creatively,' says the author, 'is disaster.' This is indeed, aptly and pertinently said.

And how, generally speaking is this humanistic philosophy to be applied to the tribal peoples in their special circumstances ? The answer was given in 1957 in a book *The Philosophy for Nefa*—which influenced Jawaharlal Nehru very much as he himself confesses in a foreword to it. It is an answer which cannot be bettered. Its author, Verrier Elwin, who identified himself entirely with India and in particular with the tribes of India, says ; 'Today we can see the tribal peoples without sentiment, but equally without prejudice. Isolation in the modern world is impossible. The old controversy about zoos and museums has long been dead. We do not want to preserve tribal culture in its colour and beauty to interest the scientist or attract the tourists. To try to preserve and develop the best elements in tribal art, religion and culture is something very different from wishing to keep the people in a zoo.' We have seen that in his early phase of contacts with the tribal peoples, Elwin had advocated the idea of isolation and reservations in order to protect them from the exploitation of money-lenders, traders and land-grabbers. That he later condemned the idea redounds to his credit. He expressly disavows any intention of desiring to preserve the tribals as museum specimens. 'We do not want to preserve the tribesmen as museum specimens,' he says, 'but equally we do not want to turn them into

clowns in a circus. We do not want to stop the clock of progress, but we do not want to see that it keeps the right time. We do not accept the myth of the Noble Savage; but we do not want to create a class of Ignoble Serfs.' And certainly Elwin meant what he said. For, had he not shown his total identification with the tribes by first marrying a Gond girl, and when the marriage broke up through no fault of his own, a Pardhan girl, a second marriage which proved extremely successful ? If isolation and assimilation are to be eschewed, what remains ? Integration, of course. In this connection Flwin says ; ' We see now that the tribal people will be of the greatest service to India if they are able to bring their own peculiar treasures into the common life, not by becoming second-rate copies of ourselves. Their moral virtues, their self--reliance, their courage, their artistic gifts, their cheerfulness are things we need. They also need the comradeship, the technical knowledge, the wider world-view of the plains. The great problem is how to develop the synthesis, how to bring the blessings and advantages of modern medicine, agriculture and education to them, without destroying the rare and precious values of tribal life.' Thus integration is the aim, but at the same time its implementation is a great problem. How are we to go about the task of integration or synthesis ? How are we to bring the tribes into the national mainstream, as the Fifth Five Year Plan puts it, without destroying their culture and its core values; for with that destruction, we must remember, they themselves will be destroyed ? What is the solution to this ticklish problem ? ' We can solve this problem ', Elwin replies, ' if we do not try to go too fast, if we allow the people a breathing-space in which to adjust themselves to the new world : if we do not overwhelm them with too many officials : if we aim at fundamentals and eliminate everything that is not vitally necessary ; if we go to them in genuine love and true simplicity. In a word, if we follow Mr. Nehru's policy, there is a chance we may succeed; if we do not, it is certain we will fail.' In short, Elwin's solution is Philanthropology.

Having dealt with the first requirement of an integrative education for the tribal peoples, that is to say, the requirement of adequate information having dealt, furthermore, with the philosophical orientation which is, in my view, in accord with it, it is time now to turn to our second requirement--education through the main occupations of the tribal peoples in terms of their habitat.

A number of thinkers—I shall name only three of them : Tagore, Gandhi and Geddes—have accentuated the notion of education in natural surroundings and through crafts or occupations which would offer first-hand experiences to the ones being educated. Togore was a poet and felt that a free contact with nature would draw out the sense of wonder and unleash the power of creativity in young minds, thus making them joyous and active participants in the task of preserving what was best in the national tradition and in recreating it in terms of the changing circumstances that the onward march of mankind engenders. This poetic approach to nature must also be borne in mind when we are dealing with the tribals and their education. As is well known a large majority of them live in rural areas and will continue to do so for some time to come, the increasing rate of urbanization in India notwithstanding. The aesthetic aspects of this life in the bosom of nature must be intelligently exploited in handling tribal education ; for, this is one of the important avenues into the well springs of the human personality, depths from which arise all that we cherish in human activity—co-operativeness, creativity, life enchancement and a sense of community. While Tagore was a poet, Gandhi was a thinker who ruthlessly cut through the thickets of our over-urbanized and excessively artificial existence. He pointed out that in slavish imitation of the Western countries we had severed education from the concrete, meaningful realities of life. Our education has escaped from direct experience ; we have grown afraid of hard work : and we have caused the richness of our social relationships to atrophy. We have surrounded ourselves with books and have, accordingly, transformed ourselves into bookworms. Therefore, it is necessary to put education back into the centre of life, to so restructure it that it will emerge directly from life as it is lived and return to it in order to enrich it. This was Gandhi's central notion in the basic education which he developed and in which, he insisted, knowledge should be imparted through the crafts in which the people engage themselves. These are interesting ideas which are likely to be overlooked because their implementation necessitates imagination, patience and dedication, in a word, philanthropology. As regards the tribals, there can be no doubt that the application of these ideas in their midst would lead to a revitalisation of their lives. Like Gandhi, the biologist, sociologist, town-planner and educationist, Patrick Geddes, also underlined the value of concreteness in reforming education. He did not hesitate to condemn mere bookishness or an obsession with

examinations. Through his notion of the Valley Section he related education to the various occupations that arose naturally from the nature of the environment in which people found themselves. Thus there were wood-cutters, shepherds, cultivators, fishermen and so on : and an adequate education consisted in learning all that the habitat had to offer through the pursuits corresponding with the habitat. Our young people must be prepared to dirty their fingers and so learn through direct experience. By living we learn was Geddes's motto. We may note here that this turning of the spotlight on concreteness—to put the matter in a nutshell—has begun to catch the imagination of the world. It is the leading idea in Maoist China, in the quest of the Hippies for a less artificial existence and in our own National Service Schemes.

But to turn one's mind a little to particulars. When we are concerned with tribal education, we are largely dealing with education at the primary level. It has been well said that education in the tribal areas is much too serious a matter to be left to school-masters—and, may we add, to Government personnel. Evidently, in the reformulation and reformation of primary education in the tribal areas, anthropologists, primary school teachers, Government personnel, educationists and social workers should be brought together on a common platform in order to offer their expertise and experience towards the attainment of a fruitful pattern of tribal education. It is true that we have had seminars and conferences before on the subject of tribal education in India, but we should not be deterred by that fact in holding meetings of the above-mentioned persons in Maharashtra in order to deal adequately with the tribal populations of the State. Such a meeting could consider the actual role of Government officers working in tribal areas and their potentialities in the education of the tribals in specialized matters like forestry, health, hygiene and medicine, political affairs and the like. It could consider the problem of training primary school teachers specially for tribal education and of recruiting them as far as possible from the ranks of the tribes themselves. It could give special attention to the problem of restructuring primary education at the tribal level along lines mentioned above. The entire idea of theAshram School introduced by the Government of India in 1953-54 and partly implemented by the Government of Maharashtra requires to be carefully evaluated. What better mode of evaluating such schools of which there are nineteen in the Thane district, scattered over its various talukas, then to make them the principal term of reference of the body suggested above for the purpose of examining the nature and progress of tribal education in Maharashtra. These and other problems connected with the task of restructuring tribal education can be best answered through an exchange of views and experience. In this paper I do not ntend to venture into these particulase myself, since I am concerned mainly with general considerations.

Instead I shall conclude by referring to the findings of two research undertakings completed recently in the Department of Sociology of the University of Bombay. The first by Anita Horsey was on the impact of modernization on the socio-cultural life of the Warlis in Dahanu and Talasari and was completed in 1974, and the second by Nalini Natarajan was on the matrilineal Khasis and was also completed in 1974. The noted anthropologist, Jules Henry, has suggested that educative processes, communication theory and culture theory ought to be brought together. In her research undertaking Horsey attempts to do just that. She points out that meaningful communication is the key to open up the process of modernization in a constructive and integrative manner. If education is largely a matter of communication through a change agent—and the teacher is an important change agent —Horsey's hypothesis, which she has sought to apply in her research on the Warlis, should be of great interest to those who are concerned with integrative tribal education. Horsey's hypothesis, as applied to the Warlis runs as follows : Communication processes are very significant elements of modernization and development. Therefore, where communication processes are undeveloped, modernization is obstructed. Since, however, there is a lack of meaningful communication with sources of change among the Warlis, this explains the low impact of modernization among them. Further, all the important elements of a society move forward together in general (that is, economic improvement, literacy improvement, social status, political consciousness and the like). But within this general pattern, there will be variations from village to village. Among the Warlis at the present stage of transition from the traditional to the modern, the role of the change agent (for our purposes, the teacher) is crucial because he is the link between them and the source of innovation. But on what will the success of the change agent's or teacher's programmes depend? On his ability to awaken in the tribals a consciousness of felt needs, on the compatability of the programmes with tribal cultural beliefs, attitudes and values.

on the extent to which he involves the tribals themselves in planning change ; and particularly on the importance he attaches to getting the cooperation of the local opinion-leaders in planning the change, in carrying it out and in evaluating it.

Thus Horsey gives us four ingredients for the success of the change agent or teacher. But underlying these, must be an animating spirit or the enterprise is likely to come a cropper. Nalini Natarajan invites our attention to this animating spirit. She tells us that the matrilineal Khasis of the north-east of India have come a long way; they are at the threshold of the modern age and are today proud participants in the destiny of the nation. What is the reason for this success story ? The answer is missionary zeal, the zeal of the Christian missionary societies and of the Ramakrishna mission, both of whom lent tribal education a very high degree of importance.

Therefore, we may conclude that without this animating, propelling zeal, neither the anthropologist nor the Government officer, neither the educationist nor the social worker can be successful in undertaking the task of tribal, uplift in general and of tribal education in particular. What, in other words, is an absolute necessity is Philanthropology,anthropology animated by love.

References Cited

CASTANEDA, ALFREDO: JAMES, RICHARD I. AND ROBBINS,, WEBSTER, 1974: The Educational Needs of Minority Groups, Lincoln Nebraska.

CHAPEKAR, L. N, 1960: Thakurs of the Sahyadri, Bombay.

DAS GUPTA, N. K., 1963: Problem of Tribal Education and the Santals, New Delhi.

ELWIN, V., 1957: A Philosophy for Nefa, Shillong.

FERREIRA, J V. AND JHA, S. S. 1976: The Outlook Tower ; Essays on Urbanization in memory of Patrick Geddes, Bombay.

GANDHI, M. K., 1962: The Problem of Education, Ahmedabad.

GHURYE, G. S., 1957: The Mahadev Kolis; A Scheduled Tribe, Bombay.

GURAV, V N., 1970: The Socio-Economic Uplift of Scheduled Tribes in Maharashtra with reference to Katkaris, Warlis and Koknas, Bombay, Ph. D. Dissertation.

HORSEY, A., 1974: The Impact of Modernization on the Social-Cultural Life of the Warli Tribe in Dahanu and Talasari Talukas, Bombay, Ph. D. Dissertation.

KING, KENNETH, 1971: Education and Ethnicity in the Rift Valley: Maasai, Kipsigis and Kikuyus in the School System, Nairobi.

LULLA, B. P., 1974: Gandhiji as an Educationist, Bombay.

MYRDAL, G., 1968: Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations Harmondsworth.

NATARAJAN, N., 1974: The Missionary among the Khasis, Bombay, Ph. D. Dissertation.

PATNAIK, N., 1972: Tribes and their Development, Hyderabad.

SAIYIDAIN, K. G., 1966: The Humanist Tradition in Indian Educational Thought, Bombay.

SAVE, K. J., 1945: The Warlis: A Study of an aboriginal Tribe of the Bombay Presidency, Bombay.

SPINDLER, G. D., (ed.) 1955: Education and Anthropology, Stanford California.

VIDYARTHI, L. P., 1968: Applied Anthropology in India, Allahabad.

WELING, N. A. 1934: The Katkaris: A Study in Primitive Life, Bombay.

PRESPECTIVE ON TRIBAL ADMINISTRATION, 1975.

TRIBAL EDUCATION IN INDIA, 1963: Report of the National Seminar on Tribal Education, In India, New Delhi.

Attitudes of People towards Rehabilitation Measures affected by Large Projects in Backward Tribal Areas

I. UDAYA BHASKARA REDDY

S. R. A. Department of Geology and Geophysics, Indian Institute of Technology, Kharagpur.

Abstract

THE PRESENT study was undertaken, when a quite number of villages were uprooted for the sake of construction of Upper Kolab Project and establishment of NALCO complex in Koraput District, Orissa. The attitudes of these affected people, who are mostly tribals could be taken as an important ingredients for formulating various measures of rehabilitation.

Introduction

The Government is setting up various types of industries, irrigation projects and other non-traditional activities in backward tribal areas. The main objective alongwith balanced regional development has been the upliftment of local tribal and other backward people by providing them employment and other social and economic benefits. Although these large projects will promote economic growth of the region, technological skill formation of the people and induce benefits like generation of employment, improvement in transportation networks, development of other infrastructure etc. They will also cause large social and economic disasters to the local people who will be subjected to eviction due to construction of the large projects.

Since independence, a number of large projects like steel plants at Rourkela and Jamsedpur, HAL at Sunabeda, irrigation projects like Machkund Balimela etc., have been established in backward tribal areas. At present, NALCO Upper Kolab, Talchar fertilizer plant etc., are under implementation. Due to these projects, a large scale of displacement will take place. The affected people, who are mostly tribals, are ethinically as well as historically backward will need planned rehabilitation with minimum dislocation in the life styles. For planned rehabilitation the attitudes and opinions of the affected people, should be taken as most important ingredients for formulating various rehabilitation measures. Keeping the above in view, the present paper makes an attempt to study the attitudes of the affected people towards various rehabilitation measures.

The Study Area

The present study was undertaken in NALCO upper Kolab project area of Koraput District in Orissa. A total of about 8514 families due to Upper Kolab irrigation project and 897 families due to NALCO project are affected due to land acquisition. Further, many more families are affected indirectly with the execution of these two projects. Thus NALCO upper Kolab project area presents a case for studying the attitudes of the affected people towards various rehabilitation measures.

Methodology

The study covered 200 households in seven affected villages. Out of 200 households 40 per cent are from NALCO area and the remaining 60 per cent are from Upper Kolab Project area. Communitywise distribution shows that 53 per cent are tribals, 12 per cent scheduled castes and the remaining 35 per cent belong to the other caste communities. A questionnaire was administered to the heads of the households by using random sampling technique to elicit the information from the respondents.

Results and Discussion

Attitudes towards projects

It is a great shock to the people to hear that their houses, properties and other belongings, which are so dear to them would be acquired by the projects for public purposes.

TABLE NO. 1

Reactions about the Projects

(In percentage)

Community	Fear of displacement	Happiness over the projects	Help in eradication of poverty	Opportunity for employment	Others
Scheduled Tribes ..	41.5	22.6	22.5	20.8	21.2
Scheduled Castes ..	62.5	12.5	25.0	2.5	12.5
Other Castes ..	54.3	8.6	31.4	17.1	7.2
Total ..	48.5	16.5	27.5	18.5	11.0

Note.—The total percentage is more than 100 as some of them gave more than one answer.

The degree of sensitivity of feeling varies from community to community. Perhaps it was greatest shock to Scheduled Castes, when they first heard about the projects. Thus 62.5 per cent of Scheduled Caste have reacted the fear of displacement. when first heard about the projects. On the whole 48.5 per cent are reacted fear of displacement, 16.5 per cent felt happy to know about the projects. While 27.5 per cent expressed that projects will help in eradication of poverty and 18.5 per cent are hoping for employment, when they first heard about the projects.

In the belief of the tribal and other backward people, their area is the abode of their gods and the spirits of their ancestors, which are to them inseparable from their daily life. During the interview many of them burst into tears which indicates the depth of agony, the love for home and attachment to their own land.

Opinion towards Compensation

Further, when asked what they would do, if their lands and houses are acquired by the projects, all of them showed helplessness and expressed that Government should come forward for their help. The compensation suggested by the project authorities are not always liked by the affected people and they expressed various alternative forms of compensation. The opinions have been presented in Table No. 2.

TABLE NO. 2

Opinions towards the form of Compensation

(in percentage)

Community	Land and cost of house	Land and buit house	Entirely monetary compensation
Schedule Tribes	34.0	36.8	29.2
Schedule Castes	37.5	54.2	8.3
Other Castes	21.4	31.4	45.7
Total ..	30.0	37.0	32.5

Note.—One person did not respond to this question.

It has been observed that majority of Scheduled Castes and Scheduled Tribes are in favour of land and built house as an alternative for paying the compensation. While other caste people expressed that entirely monetary compensation may be paid. This may be that caste people have a fair amount of common sense and they are confi dent, if equitable compensation and adequate facilities are provided, they can seek their fortune with added enthusiam. Thus 37.0 per cent are in favour of land and built house, 32.5 per cent monetary compensation and the remaining 30.0 per cent are in favour of land and cost of house, as an alternative for paying compensation.

Attitudes towards Association in the Colony

The tribal and other backward people have a strong emotional attachment to their soil. When they are forced to leave their house and other belongings, they feel most insecured. It has been suggested that the opinions of the affected people towards likeliness for association in the colony, should be taken into consideration and accordingly, the resettlement colonies may be planned. This will give some consolation to the affected people and thus minimising their apprehensiveness.

TABLE NO. 3

Opinions towards likeliness for associotion in the Colony

(in percentage)

Community	With own/ caste/ Tribe people	With co-workers	With any other people
Schedule Tribe	43.9	42.6	13.2
Schedule Caste	62.5	12.5	25.0
Other Castes	27.1	48.6	22.8
Total	40.0	41.0	18.0

Note.—Two persons did not respond to this question.

It is clear from table No. 3, that majority of Scheduled Castes and Schedule Tribes liked to live with their own caste/tribe people. On the other hand majority of caste people prefeied to live with the co-workers. Thus on the whole 40·0 per cent would like to live in a colony with their own caste or tribal people, While 41.0 per cent answered that they would prefer to live with co-workers and the remaining 18.0 per cent have no choice regarding the association in the colony.

It has been observed during the interview that there are prejeduces among the different tribes and castes and thus they maintain social distances. For avoiding this, it is suggested that there should be proper caste and tribewise grouping. The groupings should be done with the objective of avoiding economic, social and cultural conflicts. The resettlement should be done caste and tribewise for ensuring choesion and unity for avoiding conflicts.

Opinion towards type of education.—Education is one of the prerequisite for proper rehabilitation. Innumerable difficulties stand in the way to break through the barriers of age old social customs and make them realise the advantages of being educated. The development programmes relating to education and skill formation should be given prime importance in the rehabilitation measures.

TABLE NO. 4

Opinions towards type of suitable Education

(in percentage)

Community	School/ College Education	Vocational	Agricultural oriented	Informal	Off time adult education
Scheduled Tribes ..	17.9	39.6	25.5	8.5	5.7
Scheduled Castes ..	25.0	25.0	20.8	4.2	15.0
Other castes ..	15.7	41.4	10.0	11.4	18.0
Total ..	18.0	38.5	19.5	9.0	12.5

Note.—5 persons did not respond to this question.

From Table 4, it is evident that 38.5% of them answered that vocational education is most suitable. About 19.5% preferred agricultural oriented education. While 18.0% are infavour of formal school and college education and 9.0% opted for informal education. The remaining 12.5% preferred off time adult education.

Further when asked about the most dominant barrier, that restrains them from securing good jobs (Table No. 5) reveals that lack of skill is the most dominant barrier for getting good jobs (44.5%) followed by lack of education (27.0%) and non-availability of the opportunities (12.5%).

TABLE NO. 5

Opinions towards most dominant barrier to get good jobs

(in percentage)

Community	Lack of education	Lack of skill	Lack of contact	Non-availability of opportunity	Lack of information
Scheduled Tribes ..	27.4	46.2	7.5	14.2	2.8
Scheduled Castes ..	25.0	45.8	16.7	8.3	4.2
Other Castes ..	27.1	41.4	8.7	11.4	11.4
Total ..	27.0	44.5	9.0	12.5	6.0

Note.—2 persons did not answer to this question.

[*Contd. on Page 22*

Extent of use of Chemical Fertilizers and Plant Protection Chemicals by the Tribal Farmers of Surgana Taluka of Nashik District

H. S. PAWAR,
Senior Research Assistant,
Communication Centre,
Mahatma Phule Agricultural University, Rahuri.

AND

R. P. PATIL,
Associate Professor of Agricultural Extension,
College of Agriculture, Dhule.

AGRICULTURE is the main occupation for most of the tribes in India. It is an established fact that, the tribal agriculture is mostly subsistence in nature and is characterised by the production of food grains just sufficient to meet their requirements generally at a low level of living. Sangle and Kulkarni (1980) while explaining the position of farming i. e. followed by *Gond* and *Pardhan* tribes of Maharashtra have correctly stated that, the tribals mostly live in the hilly and forest regions which are inaccessible. Their economy is unstructured and non-specialised. The various technologies like seeds, fertilisers, plant protection chemicals, implements etc., are not accepted by these tribals as accepted by certain non-tribal communities.

The use of chemical fertilisers and plant protection chemicals are the crucial aspects of successful crop production. In tribal area, however, the use of chemical fertilisers and plant protection chemicals is very limited. In the present study attempt was made to study the extent of use of chemical fertilisers and plant protection chemicals by the tribal farmers of Surgana taluka of Nashik district in Maharashtra State.

According to 1981 census, the Surgana Taluka had 91.77 per cent tribal population, dominated by *kokna* tribe. The other tribes like Mahadev Koli, Thakur etc. are in minority. The study of cropping pattern in Surgana Taluka indicates that Nagali (Niger) is the main crop, which constitutes 70.39 per cent of the total net cropped area. Pulss are grown on 10.84 per cent of the net cropped area. Other crops like Jawar, wheat, groundnut etc. are grown on less than 5.00 per cent of net cropped area each. Fruits and vegetables are grown on 0.04 per cent of net cropped area.

For planning and implementing any special programme on tribal agricultural research or development, it would be imperative to know the extent of use of chemical fertilizers and plant protection chemicals by the tribal farmers which would provide a sound base for the planners and researchers to plan further agricultural development and research programmes for the benefit of tribal farmers and thereby to bring the prosperity planned and aspired in so far neglected but indivisible tribal segments of Indian population. The present research work was undertaken with the following specific objectives :—

(1) To study the use of chemical fertilisers and plant protection chemicals by small, medium and large categories of the tribal farmers.

(2) To study the hectare use of chemical fertilizers (NPK) and plant protection chemicals by the small, medium and large categories of tribal farmers.

(3) To study the per hectare expenditure on chemical fertilizers and plant protection chemical made by the small, medium and large categories of tribal farmers.

Methodology

The present investigation was carried out in the tribal area of Surgana Taluka of Nashik district in Maharashtra State. Out of 156 villages in the block, 15 villages were selected by using the method of simple random sampling for the study. List of tribal farmers from the selected villages was prepared. From the list of the farmers 200 farmers were selected by simple random sampling technique with proportionate allocation.

The data on use of chemical fertilizers and plant protection chemicals was collected from the tribal farmers by survey method with the help of specially designed schedule. The data on extent of use of chemical fertilizers and plant protection chemicals were compiled and analysed to work out per hectare use on net cropped area basis.

Findings and Discussion

1. *Use of chemical Fertilizers and plant protection Chemicals by the tribal farmers.*—The data on use of chemical fertilizers and plant protection chemicals by triba farmers is presented in Table No. 1

TABLE No. 1

Distribution of tribal farmers by their use of chemical fertilizers and plant protection chemicals.

Serial No.	Particulars	Farmers category			Total
		Small No. P. C.	Medium No. P. C.	Large No. P. C.	No. P. C.
1	2	3 N-92	4 N-61	5 N-47	6 N-200
	I. Chemical Fertilizers				
1	No. of farmers not using fertilizers.	73 79.34	43 70.49	27 57.44	143 71.
2	No. of farmers using fertilizers	19 20.66	18 29.51	20 42.56	57 28.50
	II. Plant Protection Chemicals				
1	No. of farmers not using plant protection chemicals.	91 98.91	58 95.08	41 87.23	190 95.0
2	No. of farmers using plant protection chemicals.	1 1.09	3 4.92	6 12.77	10 5.00

It can be observed from Table 1 that 28 per cent of the tribal farmers were using chemical fertilizers. As regards use of plant protection chemical, it is seen that very negligible number (5 per cent) of the tribal farmers were using plant protection chemicals. It was noticed that the percentage of tribal farmers using chemical fertilizers and plant protection chemicals increased with increase in the farm size.

2. *Per hectare use of chemical fertilizers and plant protection-chemicals.*—The information regarding per hectare utilization of fertilizers and plant protection chemicals by the different categories of the farmers is presented Table No. 2.

TABLE No. 2

Per hectare use of fertilizers and plant protection chemicals by the tribals farmers.

Serial No.	Particulars	Farmers Category			Overall
		Small N-92	Medium N-61	Large N-47	N-200
1	2	3	4	5	7
	Net cropped area in hectares	104.70	145.28	244.81	494.79
I.	*Fertilizers—*				
	(1) Per hectare use of Nitrogen (N).	1.22 kg.	0.80 kg.	0.70 kg.	0.84 kg.
	(2) Per hectare use of P_2O_5 (P)	....	....	....	....
	(3) Per hectare use of K_2O (K).	....	....	....	....
II.	*Plant Protection chemicals—*				
	(1) Per hectare use of B. H. C. 10 per cent.	0.02 kg.	0.14 kg.	0.11 kg.	0.10 kg.
	(2) Per hectare use of Rogar	....	....	0.007 (Lit.)	0.003 (Lit.)

It is observed from table 2 that, a overall mean for per hectare utilization of Nitrogen worked out to be 0.84 kg. The utilization of fertilizers, however showed the decreasing trend over the size of farms i.e. the per hectare expenditure on fertilizer was more on small farms as compared to large farms. This might be due to the fact that, the small farmers, were comparatively more efficient users of chemical fertilizers. Similar findings were reported by Bhati (1976).

It can be noted that, tribal farmers were using only nitrogenous fertilizers. As regards per hectare utilization of plant protection chemicals, table 2 shows that, overall mean for per hectare utilization of per hectare utilization of BHC 10 per cent dust and Rogar was 0.10 kg. and 0.003 lit. respectively. Only one farmer used Rogar for paddy crop.

The reasons for meagre use of fertilizers and plant protection chemicals might be the lack of irrigation, absence of multiple cropping, lack of knowledge and perceived high cost of these critical inputs. In addition to the above, the use of these inputs. Similar findings were reported by Sisodia *et al.*, (1970) and Patil and Pawar (1981).

3. Per hectare expenditure on fertilizers and Plant protection chemicals.

In addition to the use of chemical fertilizers and plant protection chemicals, the per hectare expenditure is also worked out and presented in table 3.

TABLE No. 3

Per hectare expenditure on fertilizers and plant protection chemicals by tribal farmers.

Serial No.	Particulars	Farmers Cateogry			Overall Expenditure per hectare N-200
		Small N-92	Medium N-61	Large N-47	
1	2	3	4	5	6
1	Net cropped area in hectare	104.70	145.28	244.81	494.79
2	Per hectare expenditure on fertilizers (Rs.).	6·64	4.33	3.79	4.55
3	Per hectare expenditure on plant protection chemicals (Rs.).	4·04	0.27	0.78	0.48
	Total expenditure (Rs.) ..	6.68	4.60	4.57	5.03

Table 3 reveals that, per hectare expenditure on fertilizers worked out to Rs. 4.55. The per hectare expenditure on fertilizers, however showed the decreasing trend over the size of the farm. It is also seen from the above table, that at the overall level per hectare expenditure on purchase of plant protection chemicals worked out to Rs. 0.48, the per hectare expenditure on purchase of plant protection chemicals increased as the farm size increased. At overall level per hectare expenditure on fertilizers and plant protection chemicals worked out to Rs. 5.03 which is very meagre.

Conclusion

The per hectare use of chemical fertilizers and plant protection chemicals by different categories of tribal farmers was very meagre. It is, therefore, suggested that the tribal farmers be educated and convinced by the extension agency about the use of chemical fertilizers and plant protection chemicals and their importance in obtaining higher crop yields.

References

(1) Bhati, J. P., (1976): Small scale farming in Tribal Areas Eastern Economist 67(19) 1983-894.

(2) Patil, R. G. and Pawar, J. R., (1981): Technological feasibility for adoption of improved agricultural practices in the tribal sub-plan area of Western Maharashtra. Research Report, Department of Agricultural Economics, MPAU, Rahuri 84-124.

(3) Sangale, G. K. and Kulkarni, R. R. (1980): Multivariate Analysis of Technological Gap in Tribal Farming. Tribal Research Bulletin 3(4) : 15-18.

(4) Sisodia, J. S., Singh, V. N and Mishra, J. P. (1970): Agricultural Development in Tribal Madhya Pradesh. Indian Journal of Agricultural Economics 25(3) : 190-193.

□ □ □

Relocation and Rehabilitation of the Yanadi of Sriharikota Island

Dr. P. SUDHAKARA REDDY
ICSSR, General Fellow.

AND

Dr. A. MUNIRATHNAM REDDY
Reader in the Department of Social Anthropology, Sir Venkateswara University Tirupati

STUDY of displaced people is of recent for the social scientists in India. The reason for this is increased concern with industrialization seems clear. The displacement of tribal populations from their traditional habitat and the consequent exposure to new cultural milieu, have created many problems for both the tribals and the administration. Similar situation came into existence when the Government of India established the East Coast Rocket Launching Station in 1969 at Sriharikota Island in Nellore District, Andhra Pradesh. The Islanders about 10,000 including a fair proportion of Scheduled Tribe (Yanadi) did not desire relocation but they had no alternative other than submission to the plans of the Government of India. The evacuation programme was linked with a rehabilitation scheme.

The present paper deals with the relocation and rehabilitation of the Yanadis of Sriharikota Island. The data for the study were collected from the secondary sources such as official records and the field work conducted among the Yanadis during 1978-80. Relocated Yanadis are those who have been ordered by an external authority to leave its traditional habitat for another destination by an external authority for a particular purpose of a larger interest of society *viz.*, the establishment of East Coast Rocket Launching Station at Sriharikota Island. Rehabilitation programme is the programme which aims at the resettlement of the displaced communities with a genuine feeling to provide them better means of socio-economic development.

The Yanadis, a prominent Scheduled Tribe of Andhra Pradesh living in Nellore district were in considerable number in the Island. Sriharikota Island lies between Bay of Bengal and the Pulicat Lake possessing good reserve forest and cultivable lands. The Yanadis are the ex-criminal tribe and one of the original inhabitants of the Island. They were the workers of the Island being servants of the neighbouring caste people. Some of them were engaged by the Forest Department in works and many were in the services of the fuel coupe contractors. They also depend on fishing, the collection of roots and tubers and hunting. As they were food gathering tribe, their life and the Island environment were closely related.

Due to displacement most of tribals have lost their traditional eco-social and cultural system. The breakdown of a stable society and a stable organisation always causes disorganisation and disintegration in all spheres. Due to sudden changes in the eco-cultural systems, there are found to be some problems of adaptation resulting in changes in all aspects. The displaced families have been given compensation for their property. Most of them were rehabilitated at different places of Nellore District. Those who were not willing to resettle in the colonies were paid the ex-gratia amount of Rs. 500 and conveyance charges to resettle at their selected places. Most of the Yanadis were resettled at different places along the side of the Buckingham Canal wherever they find the works in casuarina gardens. The Government has provided two colonies one at Mannarpolur and another at Golagamudi in Nellore District. But the Yanadis rehabilitated at the two colonies left the colonies as they were not adjusted to the local conditions.

Rehabilitation Programmes

To rehabilitate the 79 families of the Yanadi, two places were

selected. Although the non-Yanadi of the Island were given an opportunity to select the places of rehabilitation, such an opportunity was not extended to the Yanadi for selecting suitable sites for their rehabilitation. Simply, the then Collector of Nellore District ordered the Reclamation Officer to bring some of the Yanadi families to an old colony by name Golagamudi and the others at Mannarpolur.

The Reclamation Department of Nellore District constructed the Golagamudi colony for the denotified castes such as Dommara, Pamula, Vadde and the denotified tribe of Yerukula. However, the families of Pamula, Vadde and Yerukula abandoned the colony in 1970 and consequently nearly 30 houses were kept vacant. The 39 Yanadi families collected from different villages in the Island were accomodated in the vacant houses of this colony.

In the beginning, the Reclamation Department supplied cooked food to the Yanadi Islanders for a few days and gradually it was replaced by a few measures of rice for every family on every day and stopped even the supply of rice after a few days to make them independent. Cultivable lands were allotted to every family. Agricultural implements were also supplied to each family. Five pairs of buffaloes were given to the colony for cultivation. Fishing nets were also supplied to them to fish in the nearby tank called Sarvepalle tank. The residential school located in Sriharikota Island, was also shifted to this colony. A big portrait of Lord Venkateswara was given to them for daily prayers. As the colony was new to the Yanadi Islanders, the Reclamation Department took much care and the Reclamation Officer visited the colony very frequently. In the beginning, the Department itself cultivated some dry crops in the land allotted to the colony. Even before the crops ripened the Yanadi abandoned the colony.

The Mannarpolur colony lies at a distance of 20 kms. from Sriharikota Island. The soils are very hard, rocky and with a low water-table. There are no trees in the colony site to give shade. Each Yanadi family spent the hutment grant of Rs. 100 for the construction of a house on the site allotted to it. The land allotted to each family was to be reclaimed. The Revenue Department did not provide irrigation facilities, drinking water wells, community halls, school building and inputs for agriculture as provided in the other rehabilitation colonies. After two months of their stay, all the Yanadis abandoned the colony.

Factors for abandoning the colonies

The Yanadi could not adapt themselves to the conditions of the colonies, owing to environmental, socio-cultural, administrative and psychological factors.

Environmental factors

In contradistinction with the abundance of resources available in the old environment, there were meagre resources in the environment of both the colonies. The rehabilitated Yanadis had to compete with the other ethnic groups to exploit the environment. The new environment at Mannarpolur provided none of the secondary sources of subsistence such as jungle wealth and fishing and hunting grounds which existed in the old environment. However, the Golagamudi colony had a big tank in its neighbourhood. The tank provided some fish but the waters were full of leeches. Hence, the Yanadis found it difficult to fish in the leech-infested waters. Apart from this, the Yanadis before their displacement, were accustomed to a type of easy way of getting their daily menu which included fish, meat and wild vegetables. This was not possible in the colonies.

Socio-cultural factors

Several cultural factors also came into play. The Yanadis attached great deal of importance to the selection of a site for establishing a settlement. The selection of sites for the colonies was neither in conformity with their beliefs nor in congruence with their environmental and socio-cultural considerations. Every problem they faced during the initial days of rehabilitation, was attributed to the anger of spirits believed to be inhabiting the site. The Government selected the site according to the availability of vacant land, without taking into consideration the tribal beliefs. The Yanadi settlers believed that their old gods and spirits still living in their old environment were controlling their destinies in the new lands.

Another area where cultural factors played a dominant role, was the type of shelter required by the Yanadis. The huts of the Yanadis before their displacement were compact, cozy if not spacious in conformity with the environmental conditions. On the contrary, in the rehabilitation centre of Golagamudi, the type of construction itself was not to the taste of the Yanadis. The tiled houses were old and were inconvenient to them.

Even the residential pattern in the rehabilitation colonies did not conform to the cultural norms of the Yanadi Islanders. Especially in Golagamudi colony, it was difficult for the Yanadi settlers to adjust with the different ethnic groups. The

neighbourhood pattern also was not according to the wishes of the Yanadis. In the Mannarpolur colony, the Yanadis could not adjust geographical conditions. They were habituated to the use of plenty of potable water and accustomed to living on fine sand before displacement. There was no provision for sacred hut in the rehabilitation colonies.

Another area where the socio-cultural factors played a role was the sense of belongingness. As the Yanadis rehabilitated in each colony were from different settlements in the Island they could not develop the sense of belongingness to the colony. In fact, the new situation gave rise to many problems concerned with kinship bonds and marriage alliances. Their traditional, social and kinship networks badly got affected and they were forced to make readjustments in these spheres. The officials of the rehabilitation schemes unwillingly settled a few families from each settlement of the Island.

Moreover, there was incompatibility of traditional occupations with the present occupations. The settlers were asked to take up agriculture and they were provided with merely a few acres of land. The Yanadis found it difficult to take up settled agriculture because their migratory life, their motor habits, their work conditions and their simple technology were not suitable to the new way of life and work conditions. Besides, as they were more accustomed to the local toddy and arrack in the Island, they could not tolerate the non-availability of sufficient liquors in the new environment.

Prior to displacement, their belief system was closely associated with the environment of Sriharikota Island. The Island was the original place of their deities who were propitiated for the tribal well-being. The shamans formed as effective links between people and the supernatural. Even the powerful shamans in the old habitat proved inefficient in the colonies. Frequent deaths in the colonies were attributed to the wrath of deities of the old habitat.

The ideology of the Yanadis was such that they did not think of the morrow because some kind of food or the other was available throughout the year in the Island. Their wage labour was often found in conjunction with the traditional sources of food. The ideology was out of harmony with the new situation.

Administrative factors

In addition to the aforementioned environmental and socio-cultural factors, several administrative factors also were responsible for the abandonment of the rehabilitation colonies by the Yanadis. First, the officials were not able to identify suitable sites for the rehabilitation colonies. The officials selected the colonies without any understanding of the environment and the way of life of the people to be rehabilitated. Had the environment of the colonies been similar to that of the traditional settlements, probably things would have been different.

Another administrative factor that acted against the rehabilitation of the Yanadis was the lack of co-ordination between various Departments of the Governments connected with development schemes. There was no co-operation between the Departments of Agriculture, of Rehabilitation, and of Revenue. No official ever gave guidance properly to the rehabilitated Yanadis as to how they should cope up with the new environment. The officials were never in touch with the leaders of the Yanadis in both the colonies.

Out of sheer ignorance of the results of the new innovations, the Yanadis did not realise the utility of the new innovations. In this context, the Yanadi leaders often criticised the bureaucracy that it merely launched the programmes without taking adequate follow-up measures. Another important area where the need for co-ordination between various wings of administration way the flow of financial assistance. The officials allotted the land for the colony near Mannarpolur and took interest in the programme only for a few weeks after its inception. Subsequently, the Yanadi Islanders had to leave the colony.

Psychological factors

Several psychological factors also worked against the rehabilitation programme. As their technology was exceedingly simple, their wants also were very limited and the concept of planning for the morrow did not exist with them. This was a crucial psychological factor which came in the way of rehabilitation programmes. The Yanadis were content with what they had. They obtained food on a day-to-day basis. The unrestricted flow of inputs in the initial stages developed laziness and dependent attitudes among the Yanadis and they expected everything for free of cost later also. The sudden stoppage of assistance led to disillusionment and discouragement.

The ejection and rehabilitation were a traumatic experience for the Yanadi Islanders because they curtailed the cherished freedom and disturbed the life style of the Yanadis.

The feeling of insecurity also forced the Yanadi settlers to abandon the colony. As the neighbouring caste people in the new setting, unlike those in the old setting were more advanced economically and otherwise, the Yanadi settlers with their poor living and helplessness experienced inferiority complex. This complex made them not to demand their rights for their better living.

Conclusions

The Yanadi Islanders were provided with house-sites, land, loans and other facilities in the rehabilitated colonies. However, they could not stay even for a couple of months in the colonies, because of the problems of adaptation to the new environment. This case study suggests that the rehabilitation programmes, especially meant for the displaced people, requires proper planning, execution and follow-up, taking into consideration the ecological, socio-cultural, psychological and administrative factors carefully. In this context, the services of anthropologists prove useful for the success of the rehabilitation programmes.

References

1. R. YATHI RAJ KUMAR and G. P. REDDY (1977) *Rehabilitation Programmes for Tribals :* Some considerations. Symposium on Anthropology and Nation Building, Ranchi.

2. P. SUDHAKARA REDDY (1981) *The Displaced Yanadi of Sriharikota Island* A study of Socio-Cultural Continuity and Change, Unpublished Ph.D. Thesis, Department of Social Anthropology, Sri Venkateswara University, Tirupati.

□ □ □

Attitudes of People towards Rehabilitation

[*Cont. from Page 13*

From the above analysis, it is imperative that the affected people are in favour of vocational education, which enables them to acquire skill and gives scope for taking up some skilled jobs in the new projects, that are under construction. Further, the overspill population in the traditional subsistence sector needs to be shifted to the modern sector, so that their incomes are raised for a better standard of living.

Conclusion

It has been observed that these affected people, who are mostly tribals, are satisfied with little and follow their own traditional life, which is the product of their cultural milien. Under these circumstances, it is imperative that attention should be given to harness the enthusiasm of the people to co-operate with the Government in fulfilling their objectives. These people are not readily responding to the demands of the present situation, they have to change their level of aspiration gradually in order to lead a higher standard of living. Therefore, care should be taken so as to change the conditions of these people by gradual steps keeping in view of their cultural and economic background.

References

1. Report on Survey of the submersible village under Balinnelo Project of Orissa: Adibasi, Vol. XIII 1971-72, No. I & II: Tribal Research Bureau, Bhubaneswar.

2. Udaya Bhaskara Reddy: Social and Economic Rehabilitation of Affected people in NALCO Upper Kolab Project Area: Koraput District, Orissa : (Unpublished M.R.P. Dissertation, I.I.T, Kharagpur, 1983)

□ □ □

Puberty Rites among Rajgond Women in Bhatkal Taluka of Coastal Karnataka

REKHADEVI
Department of Anthropology
University of Poona

DOROTHY Hammond and Alta Jablow (1976 : 16) observe that: " In most societies puberty is associated with the onset of both sexual and social maturity. It is the turning point in the life cycle of the individual, signaling the transition to the assumption of adult roles. It is often marked by rituals that have been described as initiation ceremonies or as rites of passage from one role or group to another. By these rites the community publicly recognizes, and the initiates themselves receive for assurance of their changed status."

Among Rajgond families, usually child marriage is practiced. Puberty ceremony generally takes place after marriage. But the girl stays with parents, and sometimes with mother-in-law. Parents and father-in-law's people are waiting for the ceremony. As soon as they see parents of the girl they sing :

Seen uneasiness, seen light of life,
Just now got up woman inside,
Just now got up woman inside
Just now got up our daughter,
And had to take her puberty bath
She has to come inside the house
Please go and inform her father,
His daughter became fruit
Kanchi became fruit
The breath of husband attained puberty
Oh ! son hear, your wife attained puberty
Now you can cultivate the land
This side hill and this side hill,
Kanchi is walking gentle
What you will give to your wife ?
Below the shade of tree
Women are giving bath to the daughter-in-law (Kanchi).

The man, who has given word finally given by negotiation, the silver rope in right hand and coconut and betel-nut flower in left. Before going to bath they are keeping ready the gifts. They invited all the village people to get-together. They have given the gold or offered gold to the girl.

This song tells that before cleaning the compound Kanchi attained puberty. It means before sunrise Kanchi attained puberty. They compare puberty as the light of life. To-day is third day of kanchi. They informed to her father that his daughter became fruit. Father feels happy and sends message to the son-in-law that Kanchi became fruit and this fruit is the breath of husband " Oh ! son your wife attained puberty. You bring silver rope for Kanchi to tie in the right hand and hold your wife in left hand and swing with her. My daughter is fertile. You can cultivate the land. Before that you bring gift to your wife. She is walking very gentle to take her turmeric bath. Both side hills are making shadow to allow her to take her bath. Oh ! son-in-law, you come and take your wife ".

And again they resume the song. Oh Kanchi you are your husband's cat. Now you became ripe. Your husband brought the vegitable (Luffa acutangulla roxb). Mother and mother-in-law bring milk and rice and give to the girl. After the puberty ceremony, mother-in-law and her mother along with her husband take her inside the house.

After puberty ceremony there are some restrictions from the parents and society :—

(1) Girls are not supposed to take with any boys except brothers.

(2) They are not allowed to move with boys or men.

(3) They are not allowed to play with boys or men.

(4) They are not allowed to run in front of boys or men.

(5) They must walk in a gentle way and must not make sound on the floor.

(6) They must wear saree.

(7) They must not get angry with her people or relatives.

Rajgond men say that their daughters should get married before puberty. Even if she is going to school they stop her. When a girl attains her puberty, then every month for three days she is untouchable to her children and to her husband. She is not allowed to

touch *tulasi plant* or her shadow should not pass through *tulasi plant*. She should keep herself away from the religious function.

Thus puberty assumes maturity to a girl. Rajgond families even if they practise child marriage, upto the menarche a girl is not full or mature. So all treat her like a child. A tribal mother said that they keep their daughter after puberty away from the male members of the house. She is not supposed to go to relative's house and halt during night.

Rajgond folk songs vividly reflect this. One of the folk songs goes as follows :—

Don't think that men are good,
Don't sit and talk with man,
Don't sit together below the tree,
We cannot join such things,
Always they are not fit to bring together,
While speaking, with in the stomach
Knief like talk and they deceive
Though they speak nicely
Oh ! Girl boy can deceive while speaking nicely.

This song reflects that a mother is watching her daughter's behaviour towards the neighbouring boy, who seems to be making advances towards her. Mother is suggesting her daughter that men may talk nicely yet they may deceive. She should (daughter) therefore not be carried away by their sweet words. Mother says that she managed to hear her daughter and neighbouring boy talking together and asks the boy that if he wants to bargain the bride-price, he should finish it. Now every one knows the affair between him and her daughter and if he does not have money, then it may bring disgrace to this family.

According to Dorothy Hammond and Alta Jablow (1976 : 49) " undoubtedly more value is placed on motherhood than on any other female role. It is through her children that a woman makes her most vital contribution to society. Motherhood even overshadows her role as wife, for her primary obligation as a wife is to provide continuity to her own or her husband's lineage."

Motherhood gives valuable place to a woman in the family and in the society. Without children a woman's life is unhappy. Nobody respects her. Even she is not valued as a wife.

It is further observed that, ' A barren woman is not only deprived of complete self-realization, she is also considered a failure as a woman and as a wife.'

Puberty welcomes girls to motherhood. And puberty restricts school going girls who are not married, be in the home and prepare for marriage.

Eramma Mahiti Gond is a 16 years old married woman from Katgar got married at the age of 13 years old. After passing her 4th Std. the Headmaster asked her parents to allow her to continue the education. But father was not ready to send her to school. He got angry with the Headmaster and told him that his daughter attained puberty. So they are not ready to send her to school. Then the Headmaster told him after 5 days he could send his daughter to school, so that she gets education free as she is good at studies. Eramma's father Mahiti complained to leader. And leader told Eramma's father to arrange his daughter's marriage soon. Immediately she got married.

Rajgond folk song goes as follows:—

Not going this side or that side
To go straight without looking anyside
Going to the mothers place
To put her daughter for disposal
Before going to bath they are keeping ready.

Mother comes with coconut oil vessel in left hand and good decorated silver (Rannad Patili) vessel in right hand. They go to the small tree where daughter-in-law is sitting. They put oil on her head and combed her hair nicely and blessing her that Oh ! daughter-in-law be like washing rice in the water and be like to have conception like milk life and husband takes the place of fire ! you are a husbands cat you became. He may walk on you, you must not give return talk or reply to your husband.

Mother takes her in holding her right hand
They carry flower and mangoes in left hand
Mustered and Hirakai (fruit) they give to her
Where she takes bath there mother in law gives and keeps
Saree to daughter-in-law and offered coconut
They prepare overflowing milk and rice and give food to her who is fresh and auspicious.

She washes her cloth and has puberty turmeric bath. Village women came with sweet pumpkin. She has her puberty bath and holds the gold and enters the house and mother invites her daughter and hands over the daughter to the mother-in-law of her daughter.

References

HAMMOND, DOROTHY and ALTA JABLOW, 1976· *Women in Cultures of the World.*

California : Cummings Publishing Company.

GAONKAR, R. A. 1982: *Status of Women in Karnataka.*

(Comparative study of tribal and rural women) Unpublished Ph. D. dissertation, Poona University, Poona.

□ □ □

आदिवासी तरुणांसाठी प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम

डॉ. गोविंद गारे
संचालक

दुर्बल घटकात आदिवासी समाज हा अतिदुर्बल समजला जातो. हा बहुसंख्य समाज डोंगर दऱ्याखोऱ्यांत राहत असल्याने मुख्य समाजप्रवाहापासून शेकडो वर्षे दूर राहिलेला आहे. महाराष्ट्रात हा समाज सुमारे ५० ते ६० लाख लोकसंख्येएवढा आहे. आदिवासी समाज मुख्यतः सह्याद्री, सातपुडा व गोंडवन या विभागांत विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्रांत राहतो. आदिवासी म्हणजे एकच एक समाज असे नाही. त्यात अनेक जमातींचा समावेश होतो. गोंड, कातकरी, भिल्ल, वारली, ठाकर, कोलाम, परधान, महादेव कोळी इत्यादी प्रमुख समाज त्यांत आहेत.

आदिवासी समाजात शिक्षणाचे प्रमाण फारच कमी आहे. आता कुठे आदिवासी समाजातील मुले शाळेत जाऊ लागली आहेत. शासनाने त्यांच्यासाठी आश्रमशाळा, वसतिगृहे उघडलेली आहेत. नव्या पिढीमध्ये हळूहळू शिक्षणाचे वारे वाहू लागले आहे. अनेक तरुण शिक्षणासाठी बाहेर पडू लागले आहेत.

आदिवासी खेड्यांमध्ये न शिकलेल्या, कमी शिकलेल्या तरुणांची संख्या फार मोठी आहे. शेती आणि जंगलाची कामे संपल्यावर ह्या तरुणांना विशेष काम नसते. अशा तरुणांना त्यांच्या युवाशक्तीचा, त्यांच्यातील सुप्त गुणांचा विकास करण्याची संधी प्राप्त होत नाही. शासनाने त्यासाठी तरुणांसाठी अनेक प्रशिक्षण योजना सुरू केलेल्या आहेत. या प्रशिक्षणाद्वारे आदिवासी तरुणांमध्ये नवीन कुशलता निर्माण करण्याचा शासनाचा प्रयत्न आहे.

सेवापूर्व प्रशिक्षण योजना ही एकात्मिक क्षेत्र विकास प्रकल्प अधिकारी व आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे यांच्या सहकार्याने राबविली जाते. पदवीधर व एस. एस. सी. पास झालेले तरुण या प्रशिक्षण सत्रामध्ये भाग घेऊ शकतात. नोकरीसाठी तयारी कशी करावी, मुलाखत कशी द्यावी, नोकरी कशी मिळवावी इत्यादींची माहिती या प्रशिक्षण सत्रातून दिली जाते. हे प्रशिक्षण १ महिन्यापासून ३ महिन्यांपर्यंत मुदतीचे असते. विद्यार्थ्यांच्या प्रशिक्षणाचा येण्या-जाण्याचा, भोजनाचा आणि राहण्याचा खर्च शासनामार्फत केला जातो.

कमी शिकलेल्या आदिवासी तरुणांना जड वाहने व हलकी वाहने चालविण्याचे शासना-मार्फत मोफत प्रशिक्षण दिले जाते. त्यासाठी सुदृढ प्रकृतीच्या तरुणांची निवड केली जाते. ह्या तरुणांना आदिवासी एकात्मिक विकास प्रकल्प अधिकाऱ्यांच्या मार्फत नजिकच्या वाहन चालक प्रशिक्षण स्कूलमध्ये ३ महिन्यांचे प्रशिक्षण मोफत दिले जाते. त्यासाठी येणारा खर्च शासनामार्फत केला जातो.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, राष्ट्रीयीकृत बँका यांसारख्या स्पर्धात्मक परीक्षांसाठी, बसणाऱ्या आदिवासी विद्यार्थ्यांनाही प्रशिक्षण देण्याची योजना आहे. सामान्यपणे १ ते ३ महिन्यांपर्यंतच्या या प्रशिक्षणासाठी येणारा खर्च शासनामार्फत केला जातो. हे प्रशिक्षण मुंबई, नागपूर येथे देण्यात येते.

पोलीस खात्यात रेल्वे पोलीस भरतीत आदिवासी तरुणांना संधी मिळावी यासाठी एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प अधि-कारयांमार्फत पोलीस भरतीसाठी निवडा-वयाच्या तरुणांची प्राथमिक चाचणी घेऊन निवडक तरुणांना १ ते २ महिने शारीरिक क्षमता वाढीचे, कवायतीचे प्रशिक्षण दिले जाते. पोलीस निवडीसाठी त्यांची तयारी करून घेण्यात येते. त्यासाठी येणारा खर्च शासनामार्फतच केला जातो.

भारतीय सैन्यामध्ये अनेक चांगल्या तरुणांची गरज असते. आदिवासी समाजातील चांगले निवडक तरुण भारतीय सन्याच्या विविध शाखांमध्ये निवड होण्यासाठी प्रशिक्षण देऊन तयार केले जातात. या तरुणांची प्राथमिक निवड आदिवासी क्षेत्र विकास प्रकल्प अधिकाऱ्यांकडून केली जाते. ह्या तरुणांना ६ महिने उत्तम प्रकारचे मिलिटरी प्रशिक्षण देऊन त्यांची शारीरिक क्षमता वाढविली जाते. ६ महिन्यांच्या प्रशिक्षणानंतर हे प्रशिक्षित तरुण सैन्य भरतीसाठी पाठविले जातात. त्यांचा खर्च शासनामार्फत केला जातो.

आदिवासी तरुण शेतकऱ्यांना शेतीविषयक ज्ञान व निरनिराळ्या पिकांच्या आधुनिक मशागती इत्यादीविषयी माहिती व्हावी म्हणून महाराष्ट्रातील विविध संशोधन केंद्रे, कृषि विद्यापीठे व पशुसंवर्धन केंद्रे इत्यादी ठिकाणी आदिवासी तरुण शेतकऱ्यांच्या सहली आयोजित केल्या जातात. त्यासाठी येणारा ३०० रुपयांपर्यंतचा खर्च शासनामार्फत केला जातो.

आदिवासी तरुणांना पशुवैद्यकीय महा विद्यालयात पशुवैद्यकीय शास्त्रातील पदवी संपादन करता यावी म्हणून १५० रुपये विद्यावेतन व इतर खर्चासाठी वर्षाला १२०० रुपये सानुग्रह अनुदान देण्याची सोय करण्यात आलेली आहे. त्यासाठी १२ वी शास्त्र परीक्षा उत्तीर्ण होणे आवश्यक असते.

तसेच आदिवासी तरुणांना पशुधन पर्यवेक्षकाचे प्रशिक्षण देण्याची सोय करण्यात आलेली आहे. प्रशिक्षणाचा कालावधी १२ महिन्यांचा आहे. त्यासाठी माध्यमिक परीक्षा उत्तीर्ण असणे आवश्यक असते. तरुणांना प्रशिक्षण घेता यावे म्हणून दरमहा १०० रुपये विद्यावेतन पहिल्या ९ महिन्यांसाठी व रुपये २०० विद्यावेतन पुढील ३ महिने दिले जाते. प्रशिक्षणासाठी फी ठेवलेली नाही.

आदिवासी तरुणांनी दुभती जनावरे पाळून आपल्या कुटुंबाची आर्थिक उन्नती करावी या हेतूने न्युक्लिअस बजेट योजनेच्या अंतर्गत त्यांना दुभती जनावरे पुरविली जातात. दुभत्या जनावरांचे संगोपन करणे, दुधाची शास्त्रोक्त पद्धतीने हाताळणी करणे, जनावरांचे विविध रोग व त्या वरील उपाय, जनावरां-साठी लागणारे गवत व इतर खाद्य इत्यादी योजनांची माहिती व्हावी यासाठी आदिवासी तरुणांना प्रशिक्षण देण्याची ही योजना आहे.

आदिवासी तरुण जोडप्यांना १ आठवड्याचे दुग्धव्यवसाय व पशुसंवर्धनसंबंधीचे प्रशिक्षण देण्यात येते. हे प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था दुग्धविकास खाते व पशुसंवर्धन खाते यांच्या सहकारी मालकीच्या शेती फार्मवर ठवण्यात

(पृष्ठ ३१ वर

आदिवासी विकासातील वैयक्तिक/कौटुंबिक लाभाच्या योजना

जॉन गायकवाड
अधिव्याख्याता,
आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे-१

आदिवासी विकास विभाग

आदिवासी शेतकऱ्यांना १०० टक्के अनुदानाने विद्युत पंपांचा पुरवठा—अधिकांश आदिवासींची आर्थिक परिस्थिती अत्यंत गरिबीची असते व ते फक्त पावसाळ्यात निकृष्ट प्रतीच्या धान्याचे उत्पन्न काढतात. त्यांना वर्षातून दोन/तीन पिके काढणे शक्य व्हावे व त्यांना जलसिंचनाची सोय करून द्यावी म्हणून ज्या शेतकऱ्यांकडे २.५० एकर ते १६ एकर जमीन असेल, अशांना या योजनेतून त्यांच्या शेतीतील विहिरीवर अथवा जवळपासच्या नदीनाल्यावर मोफत वीज पंप बसवून मिळतो व विद्युतशक्तीने कार्यान्वित केला जातो.

ज्या ठिकाणी जवळच्या भविष्यात विजेची लाईन जाण्याची शक्यता नसते अशा गावांतील शेतकऱ्यांना १०० टक्के अनुदानाने ऑईल इंजिनचा पुरवठा करण्यात येतो. या योजनेअंतर्गत मिळालेले विद्युत पंप/ऑईल इंजिन शेतकऱ्यांना विकता येत नाहीत, गहाण ठेवता येत नाहीत किंवा भाड्याने देता येत नाहीत. ही योजना आदिवासी विकास अधिकारी यांच्यामार्फत राबविण्यात येते.

आदिवासी विकास महामंडळ

एकाधिकार खरेदी योजना—जिल्ह्याच्या प्रमुख बाजारपेठांतील भावाप्रमाणेच निवडक वस्तूंचे भाव निश्चित करून त्याच भावपातळीवर महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळ आदिवासींकडून माल खरेदी करून आदिवासी शेतकऱ्यांना त्यांच्या मालास वाजवी किंमत मिळवून देण्यास तसेच त्यांची खाजगी व्यापारी व दलाल यांच्या पिळवणुकीपासून सुटका करण्यास महामंडळाची बहुमोल मदत होते. महामंडळाने, आदिवासी सहकारी संस्थांना उप प्रतिनिधी नेमून अनेक खरेदी केंद्रे उघडली आहेत.

खावटी कर्ज वाटप—खाजगी व्यापारी व सावकार यांच्या जोखडातून आदिवासींची सुटका करण्याचा महत्त्वाचा उपाय म्हणजे खावटी कर्ज वाटप योजना. ह्या योजनेखाली गरीब आदिवासींना तसेच भूमिहीन शेतमजुरांना पावसाळ्यातील दिवसांत धान्य, कपडे, किराणामाल, घासलेट. वगैरे वस्तू रूपात ७० टक्के व प्रत्यक्ष पैशाच्या रूपात ३० टक्के असे सहाय्य केले जाते. हे सहाय्य अल्प मुदतीचे कर्ज म्हणून दिले जाते व ह्याची वसुली हप्त्याहप्त्याने एकाधिकार खरेदी योजनेखाली विकलेल्या मालाच्या किंमतीतून खरेदी केंद्रावर अगर रोजगार हमी योजनेखाली मिळालेल्या मजुरीतून केली जाते.

खावटी कर्ज वाटप करण्यासाठी महामंडळाने उप प्रतिनिधी म्हणून सर्व आदिवासी सेवा सहकारी सस्थांना नियुक्त केले आहे.

न्यूक्लिअस बजेट

प्रत्येक प्रकल्प अधिकाऱ्यांच्या आधीन एक विशिष्ट रक्कम ठेवलेली आहे व ती "न्युक्लिअस बजेट" म्हणून ओळखली जाते. या योजनेखाली अर्थसहाय्य देताना जे आदिवासी दारिद्र्य रेषेखाली जीवन कंठीत आहेत अशांना आपले लहान उद्योगधंदे सुरू करण्यासाठी मदत देण्यात येते, तसेच इतर आवश्यक अशा स्थलपरत्वे कारणांसाठी देखील मदत देण्यात येते.

सेवायोजन योजना

सुशिक्षित आदिवासी उमेदवारांना त्यांचे गुणवत्तेनुसार नोकरी मिळण्यासाठी नोंदणी करण्याचे अधिकार, आदिवासी विकास अधिकारी, प्रकल्प अधिकारी व आदिवासी विकास महामंडळाच्या कार्यालयांना दिलेले आहेत. उमेदवारांची ज्येष्ठता जिल्हानिहाय तयार केली जाते व नोकरी मिळवून देण्याची संधी उपलब्ध केली जाते.

महसूल विभाग

आदिवासी जमीनधारकांना संरक्षण देण्यासाठी व बिगर-आदिवासींकडे गेलेल्या त्यांच्या जमिनी त्यांना परत मिळाव्यात यासाठी १९७४–७५ मध्ये शासनाने दोन कायदे केले. या कायद्यान्वये ६ जुलै १९७४ पासून कोणत्याही बिगर-आदिवासीला आदिवासीची जमीन कोणत्याही तऱ्हेने जिल्हाधिकाऱ्यांच्या पूर्व परवानगीशिवाय घेता येणार नाही. दिनांक ६ जुलै १९७४ नंतर बिगर-आदिवासीकडे गेलेली जमीन परत करण्याची तरतूद, बेकायदेशीर व्यवहाराने बिगर-आदिवासीकडे ६ जुलै १९७४ पूर्वी गेलेली जमीन परत करण्याबाबतची तरतूद, कायदेशीर व्यवहाराने १ एप्रिल १९५७ ते ६ जुल १९७४ या काळात बिगर-आदिवासींकडे गेलेल्या जमिनी परत करण्याबाबतची तरतूद केली आहे.

अर्थसहाय्य योजना

आदिवासींच्या हस्तांतरित जमिनी परत मिळविण्यासाठी आदिवासी उपयोजनांतर्गत अर्थसहाय्य, आदिवासी कूळ खरेदीदारांना कूळ कायद्यानुसार खरेदीची किंमत भरण्यासाठी आदिवासी उपयोजनेंतर्गत अर्थसहाय्य (कमाल जमीन धारणा कायद्याखालील), नवभूधारकांना अर्थसहाय्य, अधिक माहिती तहसीलदार यांचेकडे मिळेल.

भूमिहीनांना घरकुलासाठी जागा देणे व त्यावर मोफत घरकुले बांधणे

आदिवासी भागातील भूमिहीन व बेघर व्यक्तींना घरांसाठी जागा व त्यावर घरकुले बांधून देण्यासंबंधीची योजना किमान गरजा व वीस कलमी कार्यक्रमाचा एक भाग म्हणून राबविली जात आहे. अधिक माहिती तहसीलदार यांच्याकडे मिळेल.

वन विभाग

वन संरक्षण व विकास, वृक्षारोपण योजना, वनोत्पादनांचा विकास, रेशमी किड्यांची पैदास, वन समुपयोजन, वन श्रमिकांचे कल्याण, वन उद्याने, दळणवळण व इमारती—या योजनांच्या अंतर्गत मजुरीची कामे स्थानिक आदिवासींकडून करून घेण्यात येतात. यामुळे गरीब व बेरोजगार तरुणांना रोजगार उपलब्ध होतो. वन समुपयोजन, या योजनेअंतर्गत आदिवासींना बैलगाड्या पुरविण्यात येतात. त्याचप्रमाणे आदिवासी लोकांना कटाई हत्यारे ("पेगटूथ" व "बो"—करवती, कानसी वगैरे) पुरविण्यात येतात.

पुणे जिल्ह्यातील गोहे बुद्रुक येथील शासकीय बालवाडी

धुळे जिल्ह्यातील गणोर गावचे आदिवासी शेतकरी मळणी करीत असताना

मेलघाट तहसीलमधील गोंड
शिंगाचे बिगुल वाजवताना

अमरावती
जिल्ह्यातील कोरकू
आदिवासींचे नृत्य

माननीय मुख्य मंत्री श्री शिवाजीराव पाटील-निलंगेकर सी. वैपन्ना मोनका यांना
" आदिवासी सेवक पुरस्कार " दिनांक १४ ऑगस्ट १९८५ रोजी बहाल करताना

दिनांक ७ ऑगस्ट १९८५ रोजी डॉ. फरेरा माननीय मुख्य मंत्री यांना तज्ञ समितीचा अहवाल सादर करताना

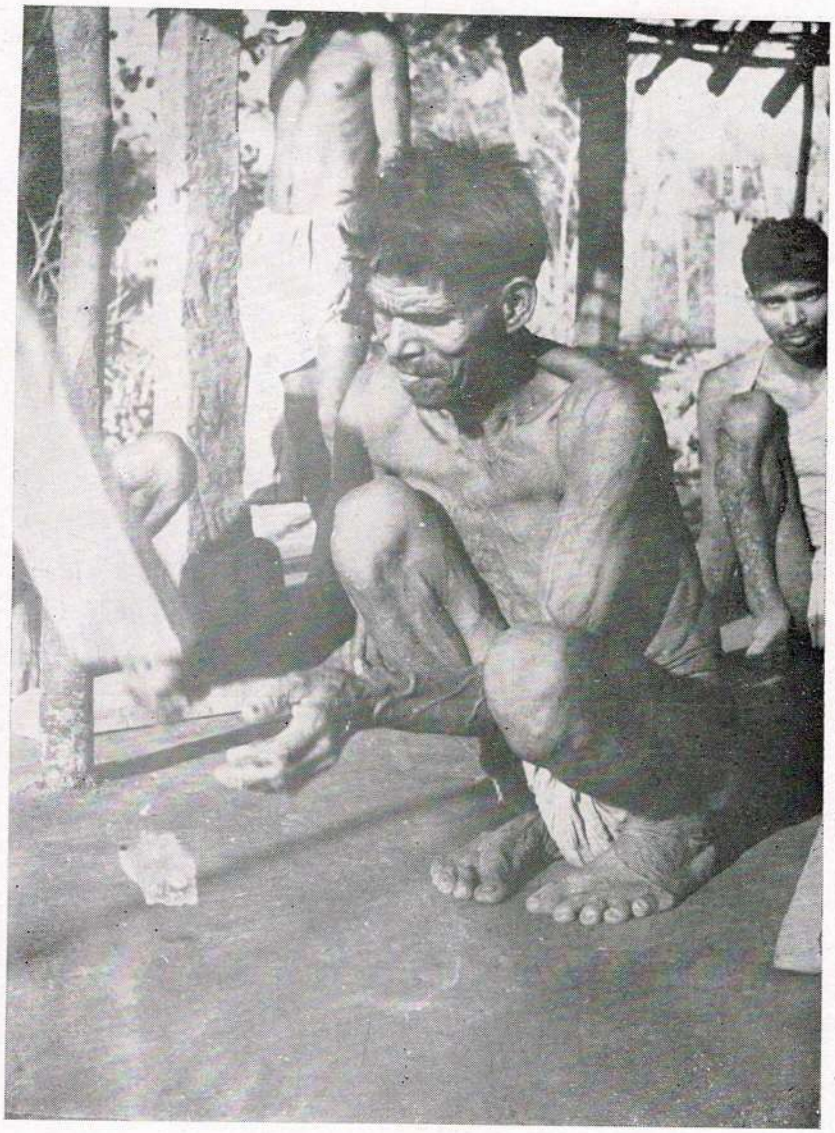

ठाणे जिल्ह्यातील वारली भगत

आदिवासींचे हितसंबंध जोपासणारे कायदे व तरतुदी

जंगलातून मेहनतीने जमा केलेला हिरडा, चारोळी, मोह, टोळंबी, डिंक इत्यादी गौण वनोत्पादनांच्या खरेदी-विक्रीमध्ये होणारी आदिवासींची पिळवणूक थांबविण्यासाठी आदिवासी सेवा सहकारी संस्थांमार्फत या वस्तूंची एकाधिकार खरेदी आणि महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळामार्फत संकलित मालाला बाजारपेठ व योग्य मोबदला देण्याबाबतची कायदेशीर तरतूद १९७६ च्या "आदिवासी आर्थिक स्थिती सुधारणा" या कायद्यान्वये करण्यात आली आहे.

आदिवासींच्या जमिनीवरील झाडोरा तोडून बाजारपेठेत आणणे, स्पर्धात्मक भावाने विकणे व निकासीचा खर्च वजा जाता वाजवी उत्पन्न मिळवून देण्याची जबाबदारी वन खात्यावर टाकण्यात आली आहे.

आदिवासींच्या क्षेत्रात येणारी तेंदूपाने १९७० पासून वन खात्याने एकाधिकार खरेदी पद्धतीने जमा करण्यास सुरू केल्याने आदिवासींना तेंदूपानाच्या उत्पादनाच्या प्रमाणात किंमत व जमा करण्याची मजुरी असा दुहेरी मोबदला मिळू लागला आहे.

"पीक संरक्षण" कायद्याखाली आदिवासींना बंदुकीचे परवाने देण्यात येतात व त्यांच्या जनावरांचे वाघादी हिंस्र पशूंनी नुकसान केल्यास भरपाई करण्यात येते.

आदिवासींसाठी वन सवलती—"राखील तो चाखील" या न्यायाने, वन रक्षणाच्या मोबदल्यात आदिवासींना सढळ हाताने वनोत्पादनांच्या बाबतीत खालीलप्रमाणे सवलती देण्यात येतात.

मोफत

वनक्षेत्रातून नैसर्गिक पाणी—पिण्यासाठी, शेतीसाठी, वन चारणी, पडझड जळाऊ लाकूड (शिरवोड्याने), गवत व पाने—घरे शाकारण्यासाठी, कुंपणासाठी काटे, चपाटी, बांस, शेणखत, बसोड कुटुंबास सालीना १,५०० हिरवे बांस, घरासाठी दगड माती, खडी, मुरुम, फुले, फळे, पाने, वनौषधी, मध, मेण, शिंगे, हाडे, कातडी वापरासाठी जमा करणे.

सवलतीच्या दराने

वनातून घरे, शेती अवजारांसाठी लाकूडफाटा, पडझड, जळाऊ लाकूड (बैलगाडीने), लग्न आदी सांस्कृतिक कार्यासाठी सालई खुंट, गवत व पाने शेतात राबासाठी, निस्तार कुपातून फाटे, खोडकाडी ठेकेदारी व इतर तोडीच्या कुपातून जळाऊ शाखार, फुले, फळे, पाने, वनौषधी, मध, मेण, शिंगे, हाडे, कातडी शिरवोड्याने विकण्यासाठी, जळितांसाठी राजस्व अनुदानातून (२५० ते ५०० रुपयांपर्यंत सवलतीच्या दराने) लाकूड.

कृषी विभाग-उत्तेजनार्थ कार्यक्रम

पीकसंवर्धन योजना—निवडक आदिवासी शेतकऱ्यांना परिस्थितीनुरूप व गरजेनुसार सुधारित जातीचे बियाणे, खते, रोपसंरक्षणार्थ अवजारे, कीटकनाशके व औषधे वगैरे एकत्रित असलेले "इनपुट कीट" सुरवातीला दोन वर्षे विनामूल्य पुरविण्यात येतो. सदर इनपुट कीटचा उपयोग आदिवासी शेतकऱ्यांनी कशा प्रकारे केला व त्याचे महत्त्व त्यांना कितपत पटले ह्याची पाहणी केली जाते.

आदिवासी शेतकऱ्यांना शेती मशागतीसाठी व बिगरशेती कालावधीत वाहतुकीचा धंदा शक्य व्हावा अशा दृष्टीने बलजोड्या बैलगाड्या किंवा दोन्ही—विकत घेण्यासाठी ५० टक्के अनुदान देण्यात येते.

वरील दोन्ही योजनांची अधिक माहिती—कृषी विस्तार अधिकारी यांच्याकडे मिळू शकेल.

अनुदानाने गोबर गॅस संयंत्रणा उभारणी

अनुदानाने बियाणे व रासायनिक खते—अधिक माहितीसाठी व योजनेचा लाभ घेण्यासाठी तालुका पातळीवर पंचायत समितीचे विस्तार अधिकारी व गाव पातळीवर ग्रामसेवक यांच्याशी संपर्क साधावा.

खतांच्या वाढीव किंमतीवर ३३ टक्के अनुदान—यासाठी ग्रामसेवकांशी संपर्क साधावा व प्रकरण तयार करावे.

डाळींच्या पिकांच्या उत्पादक कार्यक्रमाअंतर्गत कडधान्य बियाणांसाठी शेतकऱ्यांना ५० टक्के अनुदान मिळते. ग्रामसेवकांमार्फत संबंधित प्रकरण तयार करावे. पंचायत समितीचे विस्तार अधिकारी यांचेबरोबर संपर्क साधावा.

आदिवासी भागांत खरीप संकरित ज्वारीच्या व भात पिकाच्या कापणीनंतर दुबार पिकांखालील क्षेत्रांत वाढ व्हावी म्हणून आदिवासी शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी एरंडी, वाल, गहू, हरबरा ही पिके घेण्याच्या दृष्टीने बियाणे, रासायनिक खते व औषधे यांसाठी ५० टक्के अनुदान देण्यात येते. दुबार पिकांच्या लागवडीचे फायदे व सुधारित जातीची उपयोगिता दाखविण्यासाठी शेतकऱ्यांचे मेळावे व प्रात्यक्षिकांना भेटी आयोजित केल्या जातात.

शेतकऱ्यांच्या शैक्षणिक सहली

आदिवासी शेतकऱ्यांना शेतीविषयक आधुनिक ज्ञान व माहिती व्हावी म्हणून महाराष्ट्रातील विविध संशोधन केंद्रे, कृषि विद्यापीठे, पशुसंवर्धन केंद्रे इत्यादी ठिकाणी शेतकऱ्यांच्या शैक्षणिक सहली आयोजित करण्यात येतात. सहलीसाठी प्रवास, निवासस्थान, जेवण, चहा-पाणी इत्यादींसाठी एकूण खर्चाच्या निम्मा अथवा रु. ३०० (यापैकी जो खर्च कमी असेल तो) प्रति शेतकऱ्यासाठी या योजनेतून केला जातो.

पीक संरक्षण औजारांचा पुरवठा

ज्या शेतकऱ्यांचे जमिनीचे क्षेत्र दोन हेक्टर किंवा त्यापेक्षा कमी आहे अशा शेतकऱ्यांना पीक संरक्षक उपाययोजनेसाठी ५० टक्के सवलतीच्या दराने स्प्रेपंप डस्टर पुरविले जातात.

भाजीपाला विकास योजना

आदिवासी उपयोजनेच्या सुधारित खंड क्षेत्रात (माडा प्रकल्पामध्ये) भाजीपाला या पिकाखालील क्षेत्र वाढविण्यासाठी शेतकऱ्यांना भाजीपाला बियाणांचे १०० ग्रॅमचे पाकीट मोफत दिले जाते.

तेलबिया व प्रात्यक्षिके

आदिवासी भागांत, विशेषतः सुधारित खंड क्षेत्रात (माडा प्रकल्पामध्ये) भुईमूग पिकांचे क्षेत्र वाढविण्यासाठी भुईमूग पिकांची प्रात्यक्षिके १० आर क्षेत्रांवर घेण्यासाठी ५० टक्के सवलतीच्या दराने रुपये ५० पर्यंत बियाणे, रासायनिक खते व औषधे दिली जातात.

फळबाग विकास योजना

सुधारित खंड क्षेत्रातील आदिवासी शेतकऱ्यांना फळबागेसाठी नवीन जातीचे पेरू आंबा, चिकू इत्यादी फळझाडांची कलमे व नारळ लिंबू इत्यादी रोपे ५० टक्के अनुदानावर पुरविण्यात येतात.

आदिवासी शेतकऱ्यांच्या मुलांना प्रशिक्षण

आधुनिक शेतीविषयक ज्ञान, आधुनिक औजारांची माहिती व्हावी व शेतीविषयक औजारांची दुरुस्ती करण्याचे ज्ञान मिळावे यासाठी प्रशिक्षणाची तरतूद केली आहे.

पशुसंवर्धन

मेष विकास—आदिवासींना प्रत्येकी ४ गट शेळ्या व एक पैदासीचा बोकड असलेले गट ५० टक्के अनुदानावर (जास्तीत जास्त रु. १,०००) वाटले जातात.

वळूंचे वाटप

दुर्गम भागातील आदिवासींच्या जनावरांचा दर्जा सुधारण्यासाठी जातीवंत गोवंशावळींचे वळू व म्हैस वळू (रेडे) आदिवासींना मोफत वाटले जातात. वळू सांभाळण्यासाठी म्हणून "वळू खावटी" द. म. रु. ६० या दराने दिली जाते. ही योजना जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी यांच्यामार्फत राबविण्यात येते.

दुभत्या जनावरांचे वाटप

आदिवासी उपयोजनेतील गरजू व गरीब व्यक्तींना बँकेमार्फत दोन दुभती जनावरे (गाई किंवा म्हशी) ५० टक्के अनुदानावर (जास्तीत जास्त रु. २,०००) दिली जातात. पहिली गाय आटल्यास भाकड काळात पोषणासाठी ५०० रुपयांचे पशुखाद्य सानुग्रह अनुदान (फक्त एका वेळेसच) मिळते. जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी यांच्यामार्फत ही योजना राबविली जाते.

कुक्कुट पालन

सुधारित नर कोंबड्यांचे ५० टक्के अनुदानावर वाटप.

एक दिवसाच्या कोंबडीच्या पिल्लांचे वाटप

एक दिवसाची १५ पिल्ले, खाद्य, औषधे, खाद्य-पाणी यांची भांडी मिळून रुपये ७० सानुग्रह अनुदान मिळते.

५ किंवा १० सुधारित जातीच्या मादी पिल्लांचे गट ५० टक्के अनुदानावर आदिवासींना वाटण्यात येतात.

तलंगा वाटप

"होड आयलंड रेड" जातीच्या सुमारे १२ आठवडे वयाच्या ३-१० तलंगा आदिवासींना ५० टक्के अनुदानावर वाटण्यात येतात.

वरील योजना जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी यांच्यामार्फत राबविण्यात येतात.

डुकरांचे वाटप

गडचिरोली, भंडारा आणि चंद्रपूर जिल्ह्यांत प्रत्येकी १२ सुधारित जातीच्या नर डुकरांचे वाटप १०० टक्के अनुदानावर करण्यात येते.

वैरण विकास

या योजनेंतर्गत आदिवासी भागातील शेतकऱ्यांना वैरणीची पिके घेणे शक्य व्हावे म्हणून वैरणीच्या पिकांचे बियाणे, खते, औषधे इत्यादी मोफत पुरविली जातात.

आदिवासी छात्रांना पशुवैद्यकीय महाविद्यालयात प्रशिक्षण घेऊन पदवी संपादन करता यावी म्हणून दरमहा रुपये १५० विद्यावेतन व इतर खर्चासाठी वर्षाला रु. १,२०० सानुग्रह अनुदान देण्यात येते. प्रवेशासाठी बारावी (शास्त्र) परीक्षा उत्तीर्ण असणे आवश्यक आहे. इच्छुकांनी यासाठी संबंधित जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचेशी संपर्क साधावा.

आदिवासी छात्रांना पशुधन पर्यवेक्षकाचे प्रशिक्षण पूर्ण करता यावे म्हणून दरमहा रुपये १०० विद्यावेतन पहिल्या ९ महिन्यांसाठी व रुपये २०० दरमहा उरलेल्या ३ महिन्यांसाठी दिले जातात. इच्छुकांनी आपल्या जिल्ह्यातील जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचेशी संपर्क साधावा.

दुग्ध व्यवसाय विकास

अर्थसहाय्य योजना

म्हशींच्या उच्च क्षमतेच्या एक वर्ष वयाच्या रेडकांचा पुरवठा—आदिवासी लाभार्थ्यांना ७५ इतक्या नाममात्र किंमतीत रुपये ६२५ इतक्या अर्थसहाय्यासह एक वर्ष वयाच्या पारड्यांचा पुरवठा केला जातो.

रु. १,२०० इतके अर्थसहाय्य देऊन भाकड म्हशींचा पुरवठा केला जातो.

उच्च पैदास क्षमतेच्या एक वर्ष वयाच्या पारड्यांसाठी पोषणाकरिता अर्थसहाय्य

आदिवासींना पुरविण्यात येणाऱ्या प्रत्येक पारड्यामागे प्रतिदिनी रुपये १.५० प्रमाणे ९०० दिवसांसाठी आहाराच्या खर्चापोटी अर्थसहाय्य दिले जाते.

भाकड गाभण म्हशींच्या खरेदीसाठी अनुदान

ह्या म्हशी खरेदीवर आदिवासी लाभधारकांस जनावरांच्या किंमतीच्या ५० टक्के किंवा रुपये १,२०० (यापैकी जी रक्कम कमी असेल) तेवढे अनुदान देण्यात येते. म्हशी खरेदीसाठी तांत्रिक मार्गदर्शन व मदत करण्यात येते.

भाकड गाभण म्हशींच्या वाहतुकीसाठी होणाऱ्या खर्चाच्या अंतराचे प्रमाणात किंवा जास्तीत जास्त प्रत्येकी रु. ३०० (यापैकी जी कमी असेल) इतकी रक्कम अर्थसहाय्य म्हणून दिली जाते.

भाकड गाभण म्हशींच्या प्रसूतीपूर्व काळातील पोषणासाठी प्रत्येक गाभण म्हशीमागे प्रतिदिनी रुपये ३ इतके अर्थसहाय्य अंतिम गर्भावस्थेच्या १०० दिवसांच्या कालावधीसाठी दिले जाते.

उच्च पैदास क्षमता असलेल्या एक वर्ष वयाच्या रेडकाकरिता विमा योजना

विमा उतरण्याची योजना अंमलात आणण्यात आल्यामुळे रेडकाला मृत्यू आल्यानंतर शासनास व लाभधारकास नुकसानीची झळ पोहचत नाही. प्रशिक्षण योजनेअंतर्गत आदिवासी लाभार्थ्यांना दुधाची शास्त्रोक्त पद्धतीने हाताळणी, दुभत्या जनावरांचे संगोपन जनावरांचे रोग व त्यावरील उपचार, गवत लागवड, इत्यादीचे प्रशिक्षण दिले जाते.

दूध उत्पादक आदिवासी कुटुंबांसाठीच्या प्रशिक्षणातर्गत आदिवासी जोडप्यांना एक आठवड्याचे दुग्ध व्यवसाय व पशुसंवर्धन संबंधीचे प्रशिक्षण देण्यात येते. प्रत्येक जोडप्यामागे प्रवास खर्च, राहणे, जेवणखाण, इत्यादीसाठी रु. ४०० पर्यंत खर्च करण्यात येतो. अशा प्रशिक्षित जोडप्यांना जिल्हा ग्रामीण विकास योजनखाली दुभती जनावरे खरेदी करण्याची शिफारस करून पाठपुरावा करण्यात येतो.

वीस-कलमी कार्यक्रमाअंतर्गत घेण्यात आलेल्या "गोकूळ" या परिपूर्ण योजने अंतर्गत गरीब शेतकऱ्यांना विविध निविष्ठा पशुसंवर्धन विषयक शैक्षणिक माहिती आणि उत्पादनास बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यात येते.

मत्स्यव्यवसाय

तळ्यामध्ये मत्स्यसंवर्धन कसे करावे व मासेमारी कशी करावी याबाबतचे प्रशिक्षण आदिवासींना मत्स्यबीज उत्पादन केंद्रावर देण्यात येते. हा शिक्षणक्रम एका महिन्याचा असून प्रत्येक निवडलेल्या उमेदवारास रुपये २०० विद्यावेतन देण्यात येते.

मच्छीमार साधनांच्या खरेदीवर आर्थिक सहाय्य

आदिवासी मच्छीमारांना जाळी बनविण्यासाठी नायलॉन धाग्यांच्या खरेदीवर अर्थसहाय्य देण्यात येते.

विशेष केंद्रीय सहाय्याअंतर्गत

ठाणे, रायगड व रत्नागिरी जिल्ह्यांतील कातकरी कुटुंबांना मच्छीमारीकरिता प्रत्येकी एक तयार जाळे दोन वर्षातून एकदा विनामूल्य पुरविण्यात येते.

बँकांमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजना

शेतीविषयक कामासाठी प्रत्यक्ष उत्पादकांना बँकांमार्फत खालील कामांसाठी सहाय्य मिळू शकते. जमीन सुधारणा, जलसिंचनासाठी, शेतीची विविध अवजारे घेण्यासाठी, बैलजोडी

व बैलगाडी घेण्यासाठी, पीक कर्ज, पूरक व्यवसाय—दुग्धव्यवसाय, गोबरगॅस संयंत्रणा कुक्कुटपालन, मत्स्यव्यवसाय, रेशीम उद्योग मधुमक्षिका पालन, शेळीपालन—यातील विविध बाबींवर कर्ज मिळते.

अधिक तपशीलवार माहितीसाठी व प्रकरण करण्यासाठी आपल्या नजिकच्या राष्ट्रीयीकृत बँकेशी संपर्क साधा.

सहकार विभाग

आदिवासींना आदिवासी सहकारी संस्थेचे सदस्य होण्यासाठी भाग खरेदी करण्याकरिता प्रत्येक आदिवासीला ७ वर्षांसाठी १०० रुपये व्याजमुक्त कर्ज देण्यात येते. त्याची परतफेड ३ वर्षानंतर ५ वार्षिक हप्त्यात करावयाची आहे.

फलोत्पादन विकास

फळझाडांचा कायाकल्प १०० टक्के अनुदानावर निकृष्ट दर्जाच्या गावठी आंब्यांच्या व बोरांच्या झाडांचे अनुक्रमे बगल व डोळे भरून उत्कृष्ट दर्जाच्या जातींमध्ये रूपांतर करण्यात येते.

फलोत्पादन विकासार्थ भांडवली अनुदान देण्याची योजना

अल्पभूधारक व सीमांतिक शेतकऱ्यांना फळझाडे लागवडीसाठी कर्ज देण्यात येते. हापूस आंब्यासाठी ५० टक्के अनुदान व इतर निर्दिष्ट केलेल्या फळझाडांसाठी ३३⅓ टक्के अनुदान या योजने अंतर्गत देण्यात येते. तसेच फळधारणा होईपर्यन्त कर्जाची परतफेड केली जात नाही.

घरकुल योजना

घरकुलात राहणाऱ्याला तसेच खेड्याचे सभोवती राहणारे मागासवर्गीय आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल कुटुंबांना त्यांचे घराभोवतीचे जमिनीवर लावण्याकरिता कमाल ५ रोपे/कलमे १०० टक्के अनुदानावर देण्यात येतात.

सेवायोजन विभाग

अनुसूचित जमातींतील उमेदवारांच्या हितासाठी शासनाने सुशिक्षित बेकारांना अंशकालिन नोकऱ्यांसाठी मानधन देण्याची योजना जिल्हा अधिकारी व तहसीलदार यांच्यामार्फत कार्यान्वित केली आहे.

नोकरी, व्यवसायविषयक मार्गदर्शन व नोकरीसाठी नाव नोंदणी

आपल्या गुणवत्तेप्रमाणे अथवा शैक्षणिक पात्रतेनुसार योग्य अशी नोकरी मिळण्यासाठी आपल्या जिल्ह्यातील सेवायोजन कार्यालय, आदिवासी विकास अधिकारी, आदिवासी विकास महामंडळ व त्यांचे उपप्रादेशिक व्यवस्थापक यांचेशी संपर्क साधून नोकरीसाठी आपली नाव नोंदणी करून घ्यावी.

स्वयंरोजगार-काळाची गरज

शैक्षणिक पात्रता मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध झाल्यामुळे उमेदवारांची संख्या मोठ्या प्रमाणावर वाढत आहे, परंतु त्या प्रमाणात रोजगाराची संधी उपलब्ध नसल्यामुळे नोंदणी पटावरील प्रतिक्षा कालावधी मोठ्या प्रमाणावर वाढत आहे. त्या कालावधीत काही उमदवारांचे वय सरकारी वयोमर्यादेपेक्षा जास्त होते, तसेच काही उमेदवारांना रोजगाराची संधी मिळूनही निवड होऊ शकत नाही.

अशा उमेदवारांनी स्वयंरोजगार निवडणे आवश्यक आहे. जिल्हा पातळीवर उमदवारांची रोजगारासाठी ज्याप्रमाणे नांव नोंदणी केली जाते त्याचप्रमाणे मार्गदर्शन केले जाते. स्वयंरोजगाराबाबतच्या विविध संस्था आणि त्यांच्या स्वयंरोजगार योजनेची माहिती दिली जाते. स्वयंरोजगाराच्या क्षेत्रात खालील संस्था मदत करण्यास नेहमीच तत्पर असतात. जिल्हा उद्योग केंद्र, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ पश्चिम महाराष्ट्र विकास महामंडळ, राष्ट्रीयीकृत बँका, महात्मा फुले मागासवर्गीय विकास महामंडळ, महाराष्ट्र लघुउद्योग विकास महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळ, सिकॉम, आय. आर. डी. पी. (ट्रायसेम स्कीम), सेवायोजन कार्यालय, संजय गांधी स्वावलंबन योजना, खादी व ग्रामोद्योग मंडळ, स्थानिक बँका, नॅशनल टक्सटाईल कॉर्पोरेशन, लघुउद्योग सेवा संस्था, औद्योगिक रासायनिक प्रयोगशाळा.

काही संस्थांमध्ये काही व्यवसायांसाठी स्वयंरोजगार करू इच्छिणाऱ्या उमेदवारांना प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था केलेली असते. याचे मार्गदर्शन जिल्हा व्यवसाय शिक्षण अधिकारी यांचे कार्यालयात अथवा जिल्हा उद्योग केंद्रात मिळू शकते.

त्याचप्रमाणे जिल्हा व्यवसाय शिक्षण अधिकाऱ्यांचे मार्फत महाविद्यालयातील ११ वी व १२ वी च्या विद्यार्थ्यांना दोन वर्षात त्यांना योग्य अशा व्यावसायिक विभागाचे प्रशिक्षण महाविद्यालयात देण्यात येते. ती माहिती महाविद्यालयात मिळू शकते.

स्वयंरोजगार योजनेमध्ये आदिवासी उमेदवारांस शिक्षणाची व वयाची अट नाही.

जिल्हा औद्योगिक केंद्र

आदिवासी तरुणांना लघु पूरक, लघु व अति लघु उद्योगांच्या संदर्भातील बाबींबद्दल मार्गदर्शन व सहाय्याच्या योजनांची माहिती जिल्हा औद्योगिक केंद्रात मिळू शकेल.

उद्योगांचे पंजीकरण, उद्योजकाला सर्वोतोपरी मदत (उदा. नवीन उद्योगाविषयी माहिती, उद्योगासाठी लागणारी जागा) उद्योगासाठी लागणारा कच्चा माल, उद्योगासाठी लागणारे भांडवल, तयार मालाची विक्री, मूलभूत सोयी-सवलती, सुशिक्षित बेरोजगार योजना, व्याजावरील सूट, एकात्मिक ग्रामीण विकास योजना, कारागिरांना कर्ज, विक्री करावर १५ टक्के सवलत, २० टक्के व्याजमुक्त कर्ज (ऑक्ट्रॉय सवलत).

अधिक माहितीसाठी जिल्हा औद्योगिक केंद्राशी संपर्क साधा.

आरोग्य विभाग

माता बालसंगोपन कार्यक्रम—

प्रसूतीपूर्व नोंद व काळजीस सहाय्यभूत सेवा, प्रसूति करण्यासाठी गाव पातळीवर प्रशिक्षित दाईची नेमणूक, प्रसुतोत्तर नोंद व काळजीस सहाय्यभूत सेवा, नूतन बालकांची व ५ वर्षांच्या आतील बालकांची काळजी आणि कुटुंब कल्याणाबाबत सल्ला व मार्गदर्शन.

त्याप्रमाणे बालकांना होणाऱ्या अतिसार व जुलाबांमुळे जीवितास पोहचू शकणारा सांभाव्य धोका टाळण्यासाठी पाकीटातून ओरल रिहायड्रेशन पावडर दिली जाते.

अधिक माहिती

कुटीर रुग्णालये, ग्रामीण रुग्णालये, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, उपकेंद्रे येथे किंवा गावांतील आरोग्य मार्गदर्शकाकडे मिळू शकेल.

गृहनिर्माण व विशेष सहाय्य विभाग

५० टक्के अनुदान व ५० टक्के कर्ज, या तत्त्वावर गवताचे घरांची छपरे कौलारू करण्याची योजना—अधिक माहितीसाठी लाभार्थींनी कार्यकारी अभियंता किंवा प्रकल्प अधिकाऱ्यांची भेट घ्यावी व प्रकरण करावे.

उद्योग विभाग

उद्योजकांना प्रशिक्षण कार्यक्रम, हस्तकला व्यवसाय विकास, सुशिक्षित बेकार उद्योजकांना बीज भांडवल, कर्जाचे सहाय्य, अधिक माहितीसाठी जिल्हा औद्योगिक केंद्रांशी संपर्क साधावा.

ऊर्जा विभाग

आदिवासी विभागातील विद्युत पंपांचे विद्युतीकरण करणे, घरगुती वीज पुरवठा करणे, पिठाच्या गिरण्यांना वीज पुरवठा करणे, अशा प्रकारच्या वीज पुरवठ्यासाठी आदिवासी लाभार्थ्यांना खालील सवलती मिळतात:—सेवा शुल्क माफ केले आहे. सिक्युरिटी डिपॉझीट भरण्यासाठी काही भाग अनुदान व काही भाग

आदिवासी संस्कृती

कुंडलिक केदारी

२४/५९९ महाराष्ट्र हौसिंग बोर्ड कॉलनी
गोखले नगर, पुणे.

आदिवासी या देशाचे मूळ रहिवाशी आहेत. आर्यांचे हिंदुस्थानात आगमन होण्यापूर्वी आदिवासी टोळ्याटोळ्यांनी या देशात रहात होते. आर्यांना बस्थान बसविण्या पूर्वी ह्या आदिवासी टोळ्यांशी संहार करावा लागला. जेव्हा आर्यांनी हिंदुस्थानाचा सर्व सखल प्रदेश काबीज केला, त्यावेळी ह्या आदिवासी टोळ्यांनी आपले अस्तित्व टिकविण्यासाठी डोंगर-दऱ्यांचा आश्रय घेतला. आजही महाराष्ट्रात आदिवासींची वस्ती प्रामुख्याने जंगल दऱ्याखोऱ्यांच्या प्रदेशात आढळते. भारतीय संविधानान त्यांना "आदिवासी किंवा आदि जमाती" संबोधिलेले आहे. याशिवाय आदिवासींना भूमिज, गिरीजन असेही संबोधण्यात येते. आदिवासी संस्कृती ही अन्य संस्कृतीपेक्षा भिन्न व वेगळी आहे. आदिवासी हा निसर्गप्रेमी, निसर्गाची पूजा करणारा असल्यामुळे निसर्गात आढळणाऱ्या व बुद्धीला न उमगणाऱ्या वस्तूला, वृक्षाला, पक्ष्याला ते "देव" मानतात. पूज्य मानलेल्या प्राण्याची, ते शिकार करीत नसत. त्याची ते पूजा करीत. यामुळे ब्रिटिश शिरगणती अधिकाऱ्यांनी त्यांची गणना "प्राणी पूजक" म्हणून केली आहे. महाराष्ट्रात एकूण ४४ आदि जमाती गणल्या गेल्या आहेत. त्यांच्या ७४ बोलीभाषा आहेत. काही मराठी सारख्या तर काही मराठीपेक्षा भिन्न आहेत. प्रत्येक आदिवासी जमातीचे सामाजिक जीवन, आर्थिक जीवन, सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये, चालिरिती, धार्मिक आचार ह्यांच्यात सारखेपणा आढळत नाही. या संस्कृतीत देवदेवतांच्या कल्पना, भूतखेतांच्या कल्पना, मृत्यूनंतर मानवी जीवांच्या कल्पना इतर संस्कृतीपेक्षा वेगळ्या आहेत. आदिवासी संस्कृती ही अर्ध हिंदू अर्ध आदिवासी अशी पहायला मिळते. हिंदू संस्कृतीचा पगडा त्यावर जास्त असल्याचे दिसून येते.

आदिवासी संस्कृतीत अर्ध आदिवासी सण आणि अर्ध हिंदू सण साजरे करतात. तोच प्रकार देवदेवतांच्या बाबतीत आहे. उदाहरण सांगायचे तर नव्याचा सण, कोवळीचा सण, भंगोऱ्या सण, गाव दिवाळी, वागबास हे अस्सल आदिवासी सण तर दिवाळी, दसरा, होळी, संक्रात हे हिंदू संस्कृतीचे सण आदिवासी साजरे करतात. देवदेवतांच्या बाबतीत हिरवा, हिमाई, वनसे, कणसरी, धरतरी, वाघिया या देवतांशिवाय महादेव, भरोबा, खंडोबा, मारुती ह्या हिंदू संस्कृतीतील देवांनादेखील आदिवासी लोक प्रेमभावाने पूजतात.

आदिवासी माणूस हा भोळा-भाबडा, अबोल, त्रयस्था बरोबर शक्यतो बोलण्याचे टाळणारा, प्रामाणिक, पापभिरू, देववादी, परंपरागत जीवन दृष्टीचा, निसर्गाच्या सान्निध्यात रमणारा, जीवनाचा स्वच्छंदी आनंद लुटणारा. त्याच्या जीवनप्रवाहाचे वर्णन चार शब्दांत करता येईल. अन्न, दारू, स्त्री आणि सावकार जीवनात ह्या चार बाबी सहज सुलभतेने मिळवण्याची त्याची धडपड असते. त्याच्या जीवनात पशाला फार मोठे स्थान नाही. जमीन, गुरे-ढोरे, बकऱ्या, कोंबड्या ही त्यांची सर्वसाधारण मालमत्ता. पुरुषांचा पोशाख, अंगात बंडी, लंगोटी, पंचा, कोपरी, पायात वहाणा किंवा अनवाणी. जत्रेला किंवा सणवारी वेशभूषेत थोडा बदल होता. तो म्हणजे नवे कपडे धोतर किंवा लांब चड्डी. अशा पोशाखात आदिवासी माणूस दिसतो. स्त्रियांच्या पोशाखात वेगळा बदल आढळतो. कोकणा, महादेव कोळी, ठाकर या जमातीच्या स्त्रिया डोक्यावर "फडकी" घेतात. हे वस्त्र रंगाने लाल व त्यावर पांढरी किंवा पिवळ्या रंगाची डिझाईन असते. सातपुडा पर्वतातील स्त्रिया ९ वारी लुगड्याचे दोन तुकडे करून एक नेसतात व एक तुकडा डोक्यावर घेतात. कपाळावर 'कुंकू' बहुधा सणावारी, जत्रेला किंवा बाहेर गावी जातेवेळी आदिवासी स्त्रिया लावतात. आदिवासींमध्ये महादेव कोळी, कोकणा, ठाकर आणि भिल्ल ह्या जमाती शेतीवर स्थिर आहेत. मात्र माडिया, कोलाम व कातकरी ह्यांचे आर्थिक सामाजिक जीवन अजूनही अस्थिर आहे. आदिवासी गाव हे दहा-बारा झोपड्यांनी बनलेले असते. आदिवासींच्या अशा दहा-वीस गावांच्या प्रदेशाला "मावळ" खोरे, नेर, असे संबोधतात. आदिवासींची घरे लहान दगडमातीने किंवा कुडाच्या भिंतीने बनवलेली असतात. घरावर साधी कौले किंवा गवत, करांबू, पळस, साग, कौदरची पाने घालून झाकलेली असतात. घराचा आकार लहान असून घरातच गुरे-ढोरे बांधण्याची सोय असते. किंवा घराला जोडून "सपर" नावाची दुसरी खोली जोडलेली असते. घरात कोणी आजारी झाला, रोगराई, साथीचा रोग आल्यास प्रथम आदिवासी लोक गावातील "भगता"कडे जातात. आदिवासी लोकांचा त्यावर फार मोठा विश्वास असतो. त्याचे उपाय रोग्याला लवकर उपलब्ध होणारे असतात. शिवाय त्याचा खर्च कमी असतो. त्याच्याकडून एखाद्या रोगाचे निदान झाले नाही. रोगी आटोक्याबाहेर गेला तरच ते तालुक्याच्या डॉक्टरकडे धाव घेतात. "भगता"ला दैवीशक्ती असते. अनाकलनीय बाबी त्याला कळतात त्यामुळे तो भूत भविष्य सांगू शकतो, उपाय सुचवू शकतो अशी त्यांची ठाम श्रद्धा असते. भगताचे मुखिया, कानफाड्या, दगडफोड्या, राखोंड्या, आवतऱ्या असे अनेक प्रकार आहेत.

आदिवासीत पुनर्विवाह पद्धती आहे. हिंदू कायद्याप्रमाणे तरी द्विभार्या करण्याची परवानगी नसली तरी आदिवासी लोक एकापेक्षा जास्त बायका करतात. ऐश्वर्य, स्त्री उपभोग हा द्विभार्या पद्धतीचा उद्देश नसून घरात जास्त मिळकत व्हावी असा असतो. आदिवासीचे जीवन काबाडकष्टाचे असते. कुटुंबात जास्ती माणसे म्हणजे जास्ती उत्पन्न आणि कामाचे विभाजन हा उद्देश दिसून येतो. आदिवासी कुटुंबावर आपत्ती कोसळली, पुरुष माणूस वारला तर जीवनाची घडी विस्कटून आयुष्यभर "अबला" म्हणून राहण्याची वेळ स्त्रीवर येत नाही. तिला विकस्टलेली घडी सुधारायला नवीन "घरोबा" करून पुन्हा जीवन सुधारायला संधी उपलब्ध असते. आदिवासी पुरुष जसे एकापेक्षा जास्त बायका करू शकतो, स्त्रीलासुद्धा एका पुरुषाशी पटल नाही तर दुसरा घरोबा करून रहाता येते. तशी त्यांना मोकळीक असते. त्यांच्या ह्या जातीय विवाह पद्धतीला घरघुशी, कोरड्यावर आणणे, पाट लावणे, झगडा, लमझाना, घरगडी, घरजावई, लग्नगडी, सालदार इत्यादी विवाह प्रकार प्रचलित आहेत. आदिवासी बहुधा कर्ज काढून लग्न करीत असतो. त्यांच्या लग्नात बस्ता, बोलाचा खर्च, दहेज, खंड, मानपान, जातीचे जेवण इत्यादी खर्चिक प्रथा आहेत. लग्नाच्या बाजारहाटाच्या व्यवहारात स्थानिक व्यापारी, मध्यस्थ, वाणी, माखाडी, सोनार, आतार अक्षरशः लुटतात. साधारण पाचशे रुपये किंमतीचा माल हजार रुपयात आदिवासींच्या गळी मारतात.

आदिवासींच्या जीवनात मद्याला फार महत्त्व आहे. जन्मापासून पुढे पाचवी, जातपंचायत, लग्नसमारंभ, ग्रामपूजा, पाहुण्यांचा आदर सत्कार, सण, जत्रा अगर कुठल्याही विशेष प्रसंगाच्या निमित्ताने एकत्र येणे झाले की, दारूचा पाहुणचार हा होतोच. होरी, अंबिल, होडीया, ताडी, मोहाची किंवा गुळाची असे दारूचे अनेक प्रकार आदिवासींना प्रिय आहेत. पूर्वी आदिवासी स्वतःच्या कुटुंबासाठी दारू गाळीत. आता मात्र काही लोक कुटुंबांच्या उदरनिर्वाहासाठी दारू गाळतात व विक्री करतात.

गेले तीस-पस्तीस वर्षांच्या काळात महाराष्ट्रातील जनतेचा आदिवासी जनतेशी बराच संबंध आला आहे. विचाराची देवाणघेवाण होऊ लागली आहे. शिक्षणाचे प्रमाण वाढल्यामुळे आदिवासी तरुण मुले नोकरीनिमित्त शहरात येऊ लागली आहेत. बाह्य जगाचे रीतीरिवाज ते शिकले आहेत. ह्याचा परिणाम त्यांच्या मूळ प्रदेशातसुद्धा होऊ लागला आहे. दळणवळणाची सोय वाढल्याने आदिवासी संस्कृतीचे परिवर्तन होत आहे. हळूहळू इतर लोकांचे चांगले रिवाज आदिवासी लोकांनी उचलले आहेत. काळाप्रमाणे ते सुद्धा बदलण्याच्या मार्गावर आहेत. नि स्वार्थी आणि सेवाभावी कार्यकर्त्यांनी सुधारण्यासाठी केलेले कार्य, सरकारने दिलेला सहकार्याचा हात ह्यामुळे आदिवासी समाज परिवर्तनाच्या उंबरठ्यावर आहे. □ □ □

आदिवासी तरुणांसाठी प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम

(पृष्ठ 25 वरून

येते. या प्रशिक्षणात प्रत्येक जोडप्यासाठी रुपये ४०० पर्यंतचा खर्च, प्रवास खर्च, राहणे, जेवणखाण इत्यादींसाठी येणारा खर्च शासनामार्फत केला जातो. तसेच प्रशिक्षित जोडप्यांना जिल्हा ग्रामीण विकास योजनेखाली दुभती जनावरे खरेदी करण्याची शिफारस करण्यात येते.

आदिवासी तरुणांनी तळ्यामधील मत्स्यसंवर्धन कसे करावे व मासेमारी कशी करावी याबाबतचे प्रशिक्षण मत्स्यबीज उत्पादन केंद्रावर देण्यात येते. निवडलेल्या उमेदवारांना प्रशिक्षण काळात रुपये २०० विद्यावेतन देण्यात येते.हा शिक्षणक्रम १ महिन्याचा असतो.

आदिवासी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांना शिल्प कारागीर प्रशिक्षण देण्याच्या उद्देशाने शासनाने आदिवासी क्षेत्रात औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था सुरू केलेल्या आहेत. संस्थेत मध्यवर्ती शासनाच्या नमुन्याप्रमाणे आदिवासींना पाठ्यक्रम शिकविला जातो. आदिवासी क्षेत्रातील औद्योगिक वाढीसाठी अनेक तरुणांना प्रोत्साहन देण्यात येते. अशा तरुणांना त्यांचा स्वतःचा व्यवसाय सुरू करण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करण्यासाठी दरमहा रुपये १०० याप्रमाणे प्रारंभीच्या कालावधीसाठी शैक्षणिक भत्ता देण्यात येतो. आदिवासी तरुणांना नोकरी व धंदेविषयक मार्गदर्शन करण्यासाठी अतिरिक्त आयुक्त, आदिवासी विकास, नागपूर यांच्या कार्यालयामध्ये मार्गदर्शन कक्ष उघडण्यात आलेला आहे व त्याद्वारे अनेक तरुणांना मार्गदर्शन करण्यात येते. आदिवासी मुलामुलींमध्ये खेळाची गोडी वाढावी, त्यांच्या नेतृत्व गुणांची वाढ व्हावी व त्यांना संधी मिळावी आणि त्यांचे नेतृत्व गुण वाढीस लागावे यासाठी क्रीडा विभागामार्फत आश्रमशाळेमधील मुला-मुलींना खास नेतृत्व शिबिराद्वारे प्रशिक्षण दिले जाते व त्याचबरोबर त्यांच्यामध्ये क्रीडानैपुण्य यावे यासाठी विविध खेळांचे प्रशिक्षणही देण्यात येते.

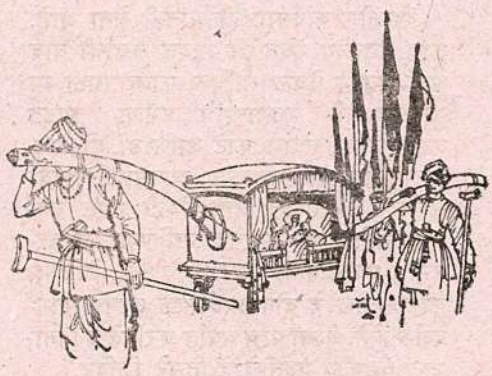

सातपुडयाच्या पायथ्याशी आदिवासी जीवन उध्वस्त करणारा भयानक रोग

डॉ. प्रमोद जाधव

धुळे जिल्ह्याच्या उत्तर सीमेवरचे एक बऱ्या पैकी वाढलेले खेडे, तेथून आत पन्नास-साठ किलोमीटर दूर जंगलात चार-सहा झोपडयांचे बनलेले पाडे एकमेकांपासून चार-पाच किलोमीटर अंतराने वसलेले, या पाड्यांमधून वस्ती करणारे आदिवासी मराठी,अहिराणी, गुजराथी अन् काही अज्ञात व्युत्पत्तीचे शब्द असलेली भाषा बोलतात. पुरुष जेमतेम लंगोटी अथवा गुढग्यापर्यंत येणारी लुंगी वापरतात. स्त्रिया एक वस्त्र छातीला घट्ट लपेटून घेतात तर एक वस्त्र कमरेभोवती लपेटून घेतात. याव्यतिरिक्त वस्त्रांची कल्पनाच नाही. दागिने हाडाचे व कवड्यांचे वापरतात. क्वचित चांदीचे दागिनेदेखील दिसून येतात. त्यांची धाटणी साधारण लमाण लोकांच्या अलंकारांसारखीच वाटली. बहुतेक आदिवासी मध्यम उंचीचे, कृश बांध्याचे अन् वर्ण सतत उन्हात वावरल्याने रापलेला असतो.

झोपडी कुडाची अन बांबू वापरून बनविलेली असते. आत पार्टिशन लावल्यासारखे आडोसे करून दोन अथवा तीन खोल्या बनविलेल्या असतात. सामान जवळजवळ नाहीच. दोनचार ॲल्युमिनियमची भांडी आणि जमिनीत अर्धवट पुरलेला पाण्याचा माठ एवढाच संसार. घरकाम आणि मुलांना सांभाळणे स्त्रियांकडेच असते. पुरुषवर्ग उद्योगधंदा फारसा करीतच नाही. तिरकमठ्याने होले मारून आणावयाचे अन ते भाजून खावयाचे हाच मुख्य व्यवसाय, बाणाला कसल्याशा पाल्याचे विष लावतात. साधारण साठ फुटांचा पल्ला असणाऱ्या धनुष्य बाणांच्या शरसंधानावर मात्र या आदिवासींचे विलक्षण प्रभुत्व असते. त्यांचा नेम अचूक असतो. काही आदिवासी झाडांची लाकडे विकण्याचा व्यवसाय करतात. पण आयुधांच्या अभावी झाडाच्या ढोलीत जाळ लावून झाड पाडणे इत्यादी अशी पद्धती आढळली. बहुधा पैशांऐवजी मीठ, धान्य किंवा तत्सम वस्तू लाकडाच्या बदल्यात स्वीकारणे हीच त्यांच्या व्यापाराची रीत. त्यामुळे त्यांच्या वस्तीजवळ राहणारे व्यावसायिक यांना लुटतात असे म्हटले तर वावगे ठरू नये. घरात बाजरी अथवा ज्वारीची भाकरी अन् भाजलेले मांस इतकीच आहाराची कल्पना आहे. पालेभाज्या, डाळी कधीच न वापरल्यामुळे आहारात जीवनसत्त्वांची आत्यंतिक कमतरता आढळते. या असमतोल, जीवनसत्त्वरहित आहारामुळे शरीराची उंची पूर्णपणे वाढत नाही आणि बांधा अत्यंत कृश राहतो. आहारात लोह अत्यंत कमी प्रमाणात असल्यामुळे कारण हिरवा भाजीपाला अन्नात नसतोच त्यामुळे रक्तातील हिमोग्लोबिनचे (लाल रक्तद्रव्य) प्रमाण अतिशय कमी आढळते. सर्वसाधारण निरोगी माणसाच्या शरीरात हे प्रमाण चौदा टक्के असते. या आदिवासींच्या रक्तात चार-सहा टक्केच हिमोग्लोबिन आढळावयाचे. म्हणजे ॲनिमिया सर्वसाधारणत: ८० टक्के लोकांमध्ये आढळला. परंतु हे आदिवासी त्यातील काहींच्या रक्तात दोनच टक्के हिमोग्लोबिन असून आमच्या बरोबरीने टेकड्या चढून येत, वाटचाल करीत, अथवा इतर श्रमाची कामे करीत. त्यांना हिमोग्लोबिन अभावी प्राणवायूची कमतरता कशी भासत नाही, धाप लागत नाही किंवा थकवा जाणवत नाही, याचे आम्हा वैद्यकीय व्यावसायिकांना मोठे कोडेच पडले होते. या कोड्याचे उत्तर वैद्यकीय ग्रंथात नाही. त्याबाबत ईश्वराची करणी अगाध आहे,इतकेच आम्ही म्हणू शकतो.

वैद्यकीय व्यवसाय ही मानवी सेवा आहे. आज वैद्यकीय मदत ही अत्यंत खर्चाची बाब आहे. आणि केवळ आर्थिक फायद्यासाठी या व्यवसायाकडे वळणाऱ्यांचे प्रमाण वाढत असताना डॉ. सुदाम काटे आणि डॉ. पी. एम. फुलमाळी यांनी " वैद्यकीय व्यवसाय मानवी सेवेवरच अधिष्ठित आहे " ही गोष्ट नवव्यावसायिकांच्या मनावर ठसविण्यासाठी हरतऱ्हेचे प्रयत्न केले. पुण्याच्या बी. जे. मेडिकल कॉलेजातील हे दोन प्राध्यापक आमचे मार्गदर्शक होते. गेल्या पाच वर्षांत भरविलेले विनामूल्य वैद्यकीय मदतीचे हे तिसरे शिबिर.

या तिसऱ्या शिबिरासाठी पश्चिम खानदेश तथा धुळे जिल्ह्याच्या उत्तरेला सातपुडा पर्वताच्या पायथ्यालगतचा धडगावचा परिसर निवडण्यात आला होता. इथले आदिवासी पूर्णपणे अशिक्षित आणि शहरी संस्कृतीचा गंधही नसलेले, स्वच्छता अन् आरोग्य याची कल्पनाही नसलेले. परंतु हे काहीसे बुजरे, लाजाळू आदिवासी मनाने अत्यंत भाबडे अन निर्व्याज प्रेम करणारे.

धडगावच्या आजूबाजूचे तीस पाडे आम्ही कार्यक्षेत्र म्हणून निवडले. या भागात काम करणारे समाजसेवक रमेश पावरा यांच्या मदतीने आम्ही कामाला सुरवात केली. विद्यार्थी शिक्षकांचे चार गट पाडून काम सुरू केले. कामाची सर्वसाधारण रूपरेषा अशी होती.

(१) संपूर्ण शारीरिक तपासणी.

(२) रक्त आणि लघवी यांची प्रयोगशाळेत परीक्षा.

(३) पिण्याच्या पाण्याची प्रायोगिक तपासणी.

(४) सिकल सेल, ॲनिमिया इत्यादी दोषांवर औषधोपचार व संशोधन.

(५) वैयक्तिक शारीरिक स्वच्छतेचे लोकशिक्षण.

तारीख १३ मे ते २७ मे चे दरम्यान आम्ही पाचशे ऐंशी किलोमीटरचा परिसर पायी फिरून चालून काढला. सुमारे २७ हजार लोकवस्तीच्या या तीस पाड्यांमधून ३,६०० आदिवासी रुग्णांवर उपचार करण्यात आले. त्यात तीन वर्षांच्या मुलापासून सदुसष्ट वर्षाच्या वृद्धापर्यंत सर्वांचा समावेश होता.

प्रत्येक आदिवासी रुग्णाला त्याच्या कौटुंबिक पार्श्वभूमीची विचारपूस करून त्याची नोंद करण्यात येईल. प्रथमत: वजन आणि उंची मोजण्यात येईल. वैद्यकीय शास्त्रात दिलेल्या किमान परिमाणापेक्षा या आदिवासींची परिमाणे सर्वसाधारणत: दहा टक्के कमीच भरत असत. हा असमतोल जीवनसत्त्वहीन आहाराचाच दृश्य परिणाम होता.

नव्वद टक्के रुग्णांना पोटदुखीने बेजार केले होते. ही पोटदुखी मुख्यत: जंत झाल्यामुळेच होती. आतड्यात जंत होण्याचे कारण अस्वच्छ पाणी आणि दूषित अन्नसेवन हा मुद्दा वारंवार चर्चा करून त्यांच्या गळी उतरवावा लागला. यापायीच जुलाब, वांत्या होऊन शरीरातील पाण्याचे प्रमाण कमी होऊन रुग्ण दगावण्याची माहिती अनेक पाड्यांवर चर्चेत निष्पन्न झाली.

गंडमाळा (गॉयटर) सुमारे दहा टक्के रुग्णात आढळून आला. आयोडिन कमी प्रमाणात असलेले खराब मीठ वापरल्यामुळे हा विकार उद्भवतो. महाराष्ट्रात गंडमाळांचा विकार याच भागात जास्त प्रमाणात आढळला.

[पृष्ठ ३१ वर

नागांच्या क्रांतिकारक नेत्या राणी गाइदिनल्यू

अशोक साठे

राणी गाइदिनल्यूचा जन्म २६ जानेवारी १९१५ रोजी नागालँडच्या घनदाट अरण्यातील लांगकाओ या छोट्या गावात झाला. वडील नागांचे पौरोहित्य करीत. पण तिला शाळेत शिकण्याची संधी मिळाली. ती मिशन हायस्कूलमध्ये शिक्षणासाठी जाऊ लागली. वयाच्या तेराव्या वर्षी राणी नववीत असताना जी घटना घडली ती राणीच्या जीवनाची दिशा बदलवणारी ठरली.

जादोनांग हा तिचा लहान भाऊ. इंग्रजी शासनाविरुद्ध संघर्षासाठी नागांची स्वतंत्र संघटना स्थापन करून तो स्वत: नेतृत्व करू लागला. स्वातंत्र्याची घोषणाही त्याने केली. एवढेच नव्हे तर एका इंग्रज अधिकाऱ्याला ठारही मारले. परिणामी छोट्या जादोनांगला फाशीची शिक्षा दिली गेली.

नागांची संघटना या दहशतीने पुन्हा डोके वर काढणार नाही अशी इंग्रजांची समजूत झाली असतानाच पामेई दलाच्या नेतृत्वाची धुरा राणीने वयाच्या सतराव्या वर्षी आपल्या खांद्यावर घेऊन सामाजिक, धार्मिक आक्रमणाशी मुकाबला तर सुरू केलाच. त्याचबरोबर ४,००० सशस्त्र नागा दलाचे नेतृत्वही केले. डोंगराळ भागातील गनिमी काव्याच्या युद्ध पद्धतीने अनेकदा इंग्रजी सेनेला पराभवही स्वीकारावा लागला.

१७ वर्षांच्या राणी गाइदिनल्यूला पकडण्याची जबाबदारी इंग्रजांनी आसाम रायफल बटालियन ४ व ५ शिवाय एस.डी.ओ. यांच्याकडे सोपविली. त्यांचे नेतृत्व नागाहिल कमिशनर जे. पी. मिल यांच्याकडे दिले. एवढेच नव्हे तर त्रस्त झालेल्या इंग्रजांनी राणीला पकडण्यासाठी मदत करण्यासाठी सहकार्य करणाऱ्या नागरिकांना २०० ते ५०० रु. इनाम देण्याचीही घोषणा केली. अशा नागरिकांना दहा वर्षे करातून सूटही देण्याचे प्रलोभन जाहीर केले. ठिकठिकाणी राणीचे फोटो भिंतीवर झळकू लागले. परंतु हिंदू संस्कृतीच्या चाहत्यांनी आपल्या राणीला त्या प्रलोभनांना भीक न घालता अत्यंत सुरक्षित ठेवले. हा संघर्ष काही महिने चालू होता. राणीने प्रतिज्ञाच केली होती की, "एक तर इंग्रज तरी मरेल किंवा मी मरेन."

१९३२ मध्ये इंग्रजांनी राणीला पकडण्याची मोठी मोहीमच हाती घेतली. यावेळी पोलोनी गावात संरक्षणासाठी राणी लाकडाचा भव्य किल्ला उभारण्यात मग्न होती. कोठून तरी ही बातमी इंग्रज अधिकाऱ्यांच्या कानापर्यंत जाताच त्यांनी कॅप्टन मॅकडोनाल्डच्या नेतृत्वाखाली मोठी सेना देऊन पोलोनी गावाला वेढा घातला. थोड्याशा प्रतिकारानंतर १७ ऑक्टोबर रोजी तिला इंग्रजांच्या स्वाधीन व्हावे लागले.

यावेळी इंग्रजांना राणी जंगलातील भयानक जनावरासारखी वाटत होती. 'त्यामुळेच मला एका मजबूत दोरखंडाने बांधले. यावेळी माझा लहान भाऊ रव्युसीनांग हा होताच. आम्हाला दुसऱ्या दिवशी कोहिमाला नेण्यात आले. त्या ठिकाणी आम्हाला बेदम मारहाण केली गेली. कडाक्याची थंडी असतानाही आमच्या अंगावरचे सर्व कपडे काढून घेण्यात आले. त्याशिवाय अनेक शारीरिक यातनाही दिल्या गेल्या. पण मोठ्या हिमतीने आम्ही बहीणभावाने त्या सहन केल्या' राणी गाइदिनल्यू यांनीच हे वर्णन सांगितले आहे. त्यानंतर इम्फाळ जेलमध्ये त्यांच्यावर रीतसर खटला पोलिटिकल एजंट डिग्निससमोर चालून त्यांना आजन्म कारावासाची शिक्षा देण्यात आली.

गोहत्ती, शिलाँग, ऐजाल आणि तुरा तुरुंगातून राणीने १४ वर्षे तुरुंगवास भोगला. या कालावधीत काँग्रेस शासनाने राणीच्या मुक्ततेसाठी प्रयत्न सुरू केला होता. पंडित नेहरूंनी त्यांची भेट घेतली. ब्रिटिश लोकसभा सदस्य, एस्टर यांना नागा राणीच्या सुटकेसंबंधी आवाज उठवावा, मुक्तीचा प्रयत्न करावा अशी विनंती केली, पण एस्टरनी ही विनंती अमान्य केली.

१९४७ रोजी भारताला स्वातंत्र्य मिळताच राणीची सुटका झाली. त्यानंतर शरीरस्वास्थ्य सुधारण्यासाठी त्यांनी विश्रांती घेतली आणि पुन्हा नागांच्या सामाजिक समस्यांची सोडवणूक करण्याच्या कामात त्या मग्न झाल्या. हिंदू धर्म संस्कृतीचे संरक्षण तसेच देशविद्रोही कार्यवाही करणाऱ्यांना प्रतिकार करणे, भारतमातेशी एकरूप राहण्याचा प्रयत्न हे कार्य आजही चालू आहे.

राणी गाइदिनल्यूच्या अपूर्व शौर्यामुळेच तिला नागांची "राणी लक्ष्मीबाई" म्हणून जग ओळखते. १४ वर्षांच्या कठोर कारावासाची दीर्घ शिक्षा भोगणारी पहिली भारतीय महिला होती राणी गाइदिनल्यू. त्यांच्या कार्याचा गौरव स्वातंत्र्यानंतर २५ वर्षांनी १५ ऑगस्ट १९७२ रोजी भारत सरकारने "ताम्रपट" देऊन केला. १९८२ मध्ये त्यांना पद्मभूषण किताबही दिला.

भारतीय वनवासी कल्याण आश्रमाच्या सक्रीय सभासद म्हणून काही वर्षे त्या कार्य करीत असून वनवासी महिलांच्या भिलाई मेळाव्यासाठी त्यांची अध्यक्ष म्हणून निवड केली गेली आहे.

(दै. सकाळ, २६-१-१९८५ च्या अंकावरून)

□ □ □

आदिवासी सेवक : बहुमान, १९८४-८५

डॉ. गोविंद गारे

दिनांक १४ ऑगस्ट १९८५ रोजी आदिवासी सेवकांना गौरवपर प्रमाणपत्र व मानधन देऊन सन्मानित करण्याचा कार्यक्रम माननीय मुख्य मंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे हस्ते मुंबई येथे पार पडला. सन्मानित आदिवासी सेवकांचा परिचय पुढीलप्रमाणे आहे :—

(१) श्री. महादेव गोपाळ कडू
मु. वाघाडी, ता. डहाणू, जिल्हा ठाणे.

श्री. म. गो. कडू हे ठाणे जिल्ह्यात "भाई" या नावाने प्रसिद्ध आहेत. सर्वोदयातून सामाजिक कार्याची त्यांनी सुरुवात केली. अनेक वर्ष आचार्य भिसे यांच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी जंगल कामगार चळवळीत कार्य केले. डहाणू मतदारसंघातून विधानसभेवर ते ३ वेळा निवडून आले. ठाणे जिल्हा जंगल कामगार फेडरेशनचे काही काळ ते अध्यक्ष होते. ठाणे जिल्हा उन्नती मंडळाची त्यांनी स्थापना केली. या संस्थेतर्फे आज आश्रमशाळा हायस्कूल व मुलामुलींची वसतिगृहे चालविली जातात. "आदर्श सामाजिक संस्था" असा त्यांच्या संस्थांचा नावलौकिक आहे. स्वच्छ आणि निर्भेळ चारित्र्य, गांधीवादी विचार आणि कार्यपद्धती आणि आदिवासी सेवेची अहोरात्र तळमळ हे भाईच्या जीवनाचे सूत्र सांगता येईल.

(२) श्री. बाबूराव सदाशिव जाधव
मु. जामसर, ता. जव्हार, जिल्हा ठाणे.

श्री. बाबूरावजी जाधव हे सर्वोदयवादी व गांधीवादी कार्यकर्त्यांच्या परंपरेतील अनुभवी आणि जुने कार्यकर्ते आहेत. वयाच्या ८२ व्या वर्षीही ते उत्साहाने सामाजिक कार्य करतात. आदिवासी सेवा मंडळ, मुंबई, हरिजन, गिरिजन समाज उन्नती मंडळ, भिवंडी, भारतीय आदिम जाती सेवा संघ, ठाणे जिल्हा ग्राम स्वराज्य अभियान समिती, ठाणे जिल्हा स्कूल बोर्ड व लोकल बोर्ड इत्यादी संस्थांमधून त्यांनी आजपर्यंत सामाजिक कार्य केलेले आहे. १९६२-६७ या कालावधीत ते महाराष्ट्र राज्य विधानसभेवर जव्हार मतदारसंघातून निवडून आले होते.

(३) श्री. लक्ष्मण महादेव चित्रे
डहाणू, जिल्हा ठाणे.

श्री. लक्ष्मणराव चित्रे "चित्रे गुरुजी" या नावाने ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी भागाला परिचित आहेत. आदिवासी सेवा मंडळाचे संस्थापक कै. बाळासाहेब खेर, कै. आचार्य भिसे, कै. वांद्रेकर यांच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी आदिवासी सेवेचे कार्य सुरू केले. गेली ४२ वर्षे ते आदिवासी सेवा मंडळाचे पूर्ण वेळ कार्यकर्ते म्हणून काम करतात. ठाणे जिल्ह्यातील सहकारी चळवळीचे ते एक प्रणेते आहेत. ठाणे जिल्हा जंगल कामगार सहकारी चळवळीत गेली ३० वर्षे ते काम करीत आहेत. गेली ४५ वर्षे कोणत्याही अधिकाराची अपेक्षा न ठेवता आदिवासी क्षेत्रात निस्वार्थ बुद्धीने ते काम करीत आहेत.

(४) श्री. येवाजी काशिराम गावीत
मु. मळगांव, ता. कळवण, जि. नाशिक.

श्री. गावीत यांनी नाशिक जिल्ह्याच्या कळवण तालुक्यात कार्याची सुरुवात केली. जिल्हा लोकल बोर्ड, जिल्हा परिषद, सहकारी संस्था यांच्या माध्यमातून शेती आणि सहकार क्षेत्रात त्यांनी कार्य केले आहे. गेली १५ वर्षे ते आदिवासी भागांत कार्य करीत आहेत.

(५) श्रीमती शालिनीबाई जयंतराव नटावदकर
मु. नटावद, ता. नंदुरबार, जिल्हा धुळे.

श्रीमती शालिनीबाई नटावदकर यांनी धुळे जिल्ह्यातील प्रसिद्ध कार्यकर्ते व भिल्ल सेवा मंडळाचे अध्यक्ष कै. जयंतराव नटावदकर यांच्या बरोबर सामाजिक कार्याची सुरुवात केली. १९७५ पासून त्या भिल्ल सेवा मंडळाच्या आजिव सदस्य झाल्या. तेव्हापासून मंडळाचे कार्य त्या चालवत आहेत. भिल्ल सेवा मंडळाने आज अनेक हायस्कूल, आश्रमशाळा, वसतिगृहे चालविली आहेत. त्याचा कारभार गेली १०–१५ वर्षे त्या सांभाळतात.

(६) श्री. ओंकार होळक्या पाडवी
मु. सुंदरदे, ता. नंदुरबार, जिल्हा धुळे.

श्री. ओंकार होळक्या पाडवी यांनी आपल्या सामाजिक कार्याची सुरुवात आदिवासींमधील अंधश्रद्धा घालविण्याच्या कार्याने केली. भिलोरी भाषेत त्यांनी उत्तम कवने केली आहेत. गायन आणि कलापथकाच्या सहाय्याने त्यांनी धुळे जिल्हा दुमदुमून काढला. श्री. पाडवी भिल्ल सेवा मंडळ, नंदुरबार आदिवासी शिक्षण संस्था, सुंदरदे या संस्थांमधून शैक्षणिक कार्य करीत आहेत.

(७) श्री. काळुसिंग मोग्या वसावे
मु. शिरवे, तालुका तळोदा, जिल्हा धुळे.

श्री. काळुसिंग वसावे यांनी जनजागृती, शिक्षण, शेती, सहकार या क्षेत्रांत काम केले आहे. धुळे जिल्हा परिषदेचे सदस्य व तळोदा तालुका पंचायत समितीचे सभापती म्हणूनही त्यांचे कार्य आहे. जंगल कामगार चळवळ व विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांची चळवळ हे त्यांचे विशेष कार्य आहे.

(८) श्री. दौलत सोनू साने
मु. दहिवेल, ता. पिंपळनेर, जिल्हा धुळे.

श्री. दौलत साने, धुळे जिल्ह्यातील, पिंपळनेर भागात गेली १५ ते २० वर्षे सामाजिक कार्य करीत आहेत. सावकारी शोषणाविरुद्ध त्यांनी चळवळ उभी केली. सहकारी संस्था उभ्या केल्या. शासनाच्या योजना खेड्यापाड्यांपर्यंत लोकांना समजावून दिल्या. धुळे जिल्ह्यातील एक तळमळीचे कार्यकर्ते म्हणून ते प्रसिद्ध आहेत.

(९) सी. वैपन्ना मोनिका
मु. शिरपूर, ता. शिरपूर, जिल्हा धुळे.

सी. मोनका, धुळे जिल्ह्यातील शिरपूर येथील "आनंद सदन" या संस्थेच्या चालिका आहेत. त्यांची मातृभाषा मल्याळम् असली तरी त्या इंग्रजी, इटालियन, हिंदी, मराठी भाषा उत्तम बोलतात. आदिवासी व निराधार महिलांसाठी शिवणकाम व क्राफ्ट सेंटर चालवितात. त्यांच्या केंद्रातून अनेक महिलांना शिक्षण मिळाले आहे व त्या महिला त्यांच्या पायावर उभ्या राहिल्या आहेत.

(१०) श्री. रायसिंग फुगा भादले
मु. सत्रसेन, ता. चोपडा, जि. जळगाव.

श्री. रायसिंग भादले यांनी सातपुड्यातील खेड्यापाड्यांना रस्ते, पूल, दवाखाने, आश्रमशाळा मिळविण्यासाठी सतत प्रयत्न केले. आदिवासी शेतकऱ्यांची शेती सुधारण्यासाठी

ते कार्य करतात. त्यांनी सहकारी दूध संकलन संस्था स्थापन केल्या. जंगल कामगार सहकारी व आदिवासी सहकारी संस्था स्थापन केल्या.

(११) सौ. नलिनी दामोदर इळपाते
मुंबई.

सौ. नलिनी इळपाते यांनी मुंबईत आदिवासी महिला मंडळाची स्थापना केली. महाराष्ट्र राज्य समाजकल्याण बोर्डाच्या सदस्य म्हणूनही त्यांनी कार्य केले. अखिल भारतीय आदिवासी विकास परिषदेत महाराष्ट्रातील महिला प्रतिनिधी म्हणून त्या काम करतात., सौ. इळपाते आदिवासी समाजातील तळमळीच्या महिला कार्यकर्त्या आहेत.

(१२) डॉ. कृष्णराव रवळनाथ तोरसकर
मुंबई.

डॉ. तोरसकर यांनी सामाजिक कार्याची सुरुवात रायगड जिल्ह्यातील कजत तालुक्यात व ठाणे जिल्ह्यातील उल्हासनगर तालुक्यात केली. आदिवासी लोकांना वैद्यकीय सेवा त्यांनी उपलब्ध करून दिली. त्याचबरोबर गरीब मुलांना क्रमिक पुस्तके, वह्या इत्यादी साहित्य पुरविले. आदिवासी मुलांच्या शिक्षणासाठी कर्जत आणि उल्हासनगर तालुक्यात त्यांनी बालवाड्या सुरू केल्या आहेत. अल्प खर्चात आदिवासीचे सामुदायिक विवाह लावून देण्याचा उपक्रम त्यांनी सुरू केला आहे. त्यांच्या भारतीय लोक विकास संस्थेमार्फत आदिवासी मुलांना सकस आहार पुरविला जातो. वांगणी येथे सुरू केलेल्या वैद्यकीय सेवेतून हजारो आदिवासींना फायदा मिळालेला आहे.

(१३) श्री. मारुती महादेव केंगले
मु. जांभोरी, ता. आंबेगाव, जि. पुणे.

श्री. केंगले हे गेली ३० वर्षे पुणे जिल्ह्यातील आदिवासी भागामध्ये समाजकार्य करीत आहेत. गावोगावी शाळा सुरू करणे, पिण्याच्या पाण्यासाठी विहिरी खोदणे व लोकजागृतीचे कार्य करणे हे त्यांच्या कार्याचे विशेष आहे. आंबेगाव तालुका आदिवासी विकास महामंडळाची स्थापना करून गेली ३० वर्षे ते लोककल्याणाचे काम करीत आहेत.

(१४) श्री. कृष्णा रामा साबळे
मु. निमगिरी, ता.जुन्नर, जिल्हा पुणे.

श्री. साबळे "साबळे गुरुजी" या नावाने पुणे जिल्ह्यातील आदिवासी भागामध्ये प्रसिद्ध आहेत. सावकारांविरुद्ध आंदोलने, जमीन मालकाविरुद्ध कुळांचे संघटन, आदिवासींची जनजागृती हे त्यांच्या कार्याचे स्वरूप आहे. १९५७ सालच्या कुळ कायद्याचा व हस्तांतरित झालेल्या जमिनीचा आदिवासींना फायदा मिळवून देण्यासाठी त्यांनी विशेष प्रयत्न केले. आदिवासींच्या शैक्षणिक उन्नतीसाठी त्यांनी आदिवासी शिक्षण संस्था, ग्रामविकास मंडळ, कुकडेश्वर सेवा मंडळ व हनुमान लोकनाट्य मंडळ इत्यादी संस्थांची स्थापना केली नेत्र शिबिरे, कुटुंब नियोजन शिबिरे भरवून आदिवासी क्षेत्रात त्यांनी कार्य चालू ठेवले आहे. भारतीय आदिवासी विकास परिषद, पुणे जिल्हा शाखेचे ते अध्यक्ष आहेत.

(१५) श्री. एकनाथ शंकर देशमुख
मुक्काम राजूर, तालुका अकोला,
जिल्हा अहमदनगर.

श्री. देशमुख यांनी वयाच्या १८ वर्षापासून राष्ट्रसेवा दल, काँग्रेस सेवादल, ग्राम सैनिक मंडळ यामधून कार्य केले. सावकार जमिनदारांच्या विरुद्ध त्यांनी आंदोलने केली, आदिवासी उन्नती सेवा मंडळ, राजूर, अकोले एज्युकेशन सोसायटी, आदिवासी आदिम जाती सेवासंघ, अकोला या संस्थामधून आजही त्यांचे कार्य चालू आहे.

(१६) श्री. यशवंत धोंडिबा मेचकर
मुक्काम सेलद; तालुका अकोला,
जिल्हा अहमदनगर.

श्री. मेचकर यांनी गावोगावी सहकारी संस्था व दूध सहकारी संस्था स्थापन केल्या आहेत. आदिवासी भागात गावोगावी शाळा, पिण्याच्या पाण्याची सोय, छोटे पाटबंधारे योजना नेण्याचे कार्य त्यांनी केले. अमृत दूध सागर संघ, अकोले जिल्हा नियोजन विकास मंडळ, अहमदनगर या संस्थांच्या माध्यमातून श्री. मेचकर कार्य करीत आहेत.

(१७) श्री. विठ्ठलराव खंडोजी डुकरे
मुक्काम झळकवाडी, तालुका किनवट,
जिल्हा नांदेड.

श्री. विठ्ठलराव यांनी त्यांच्या कार्याची सुरुवात किनवट तालुक्यात केली. आदिवासींच्या जुन्या अंधश्रद्धा लोकांनी सोडाव्यात म्हणून त्यांनी प्रयत्न केले. जंगल कामगार सहकारी संस्थामधूनही त्यांनी तळमळीने काम केले. आजही ते आदिवासींच्या शिक्षणासाठी विशेष प्रयत्नशील आहेत.

(१८) श्री. रामराव डेबूजी वाडिवे
जिल्हाअमरावती.

श्री. वाडिवे यांनी त्यांच्या कार्याची सुरुवात मोर्शी तालुक्यात प्रौढ शिक्षण योजना व भजनी मंडळामार्फत केली. मुलांच्या शिक्षणासाठी गावोगावी बालक मंदिरे उभारली. लोक रंजनातून लोककल्याण करण्याचा त्यांनी गेली २० वर्षे प्रयत्न चालविला आहे. श्री. वाडिवे हे नागविदर्भ आदिवासी संस्था, आदिवासी शिक्षण प्रसारक मंडळ, जिल्हा आदिवासी सेवा मंडळ या संस्थामार्फत समाज कार्य करीत आहेत.

(१९) श्री. व्यंकटेश बिसन आत्राम
मु. अमरावती, जिल्हा अमरावती.

श्री. आत्राम हे साहित्यिक व पत्रकार आहेत. "क्रांतीसंग्राम", "आदिवासी भारत" आणि "जंगोरायतांड" वगैरे वृत्तपत्राचे कार्य करतात. गोंडी भाषेचे ते अभ्यासक असून गोंडी संस्कृतीवर माहितीपूर्ण साहित्य प्रसिद्ध केलेले आहे. नागपूर विद्यापीठाचे ते सिनेटर असून सध्या ते गोंडी भाषेचा शब्दकोष तयार करण्यास नागपूर विद्यापीठास मदत करीत आहेत.

(२०) श्री. भाऊराव मारुती मांडवकर
मुक्काम कळंब, जिल्हा यवतमाळ.

श्री. मांडवकर हे कळंब, जिल्हा यवतमाळ येथील इंदिरा महाविद्यालयाचे प्राचार्य आहेत. आदिवासी समाजावर संशोधनपर लिखाणामुळे ते विशेष प्रसिद्धीला आले."कोलाम", "आदिम" हे त्यांचे नावाजलेले ग्रंथ असून आदिवासी जीवनाचा समग्र अभ्यास त्यांनी आपल्या ग्रंथामधून मांडला आहे. नागपूर विद्यापीठात गोंडी संस्कृती व गोंडी भाषेचा अभ्यासक्रम सुरू करण्याबाबत त्यांनी उल्लेखनीय प्रयत्न केले. आदिवासी सल्लागार समितीचे ते अनेक वर्षे सदस्य आहेत.

(२१) श्री. नरेंद्र रामजी पंधराम
मु.पो. कांद्री, ता. रामटेक, जि. नागपूर.

श्री. पंधराम हे तळमळीचे कार्यकर्ते असून त्यांनी कुवारा भोसे आदिवासी ट्रस्ट, कुवारा शिक्षण संस्था, महाराष्ट्र प्रदेश आदिवासी सेवा मंडळ वगैरे संस्थांमधून कार्य करीत आहेत. महाराष्ट्र वन सल्लागार बोर्ड, नागपूर जिल्हा परिषद, रामटेक पंचायत समिती यांच्या माध्यमातून ते आदिवासी विकासाचे व सेवेचे कार्य करीत आहेत.

(२२) डॉ. हरिश्चंद्र भिवराम सलाम

मुक्काम भंडारा, जिल्हा भंडारा.

डॉ. सलाम हे वैद्यकीय सेवेतून आदिवासी सेवा करत आहेत. भंडारा जिल्ह्यातील आदिवासींच्या शिक्षणासाठी त्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. जंगल कामगार सहकार चळवळीद्वारे आदिवासींना रोजगार मिळवून देण्याचेही काम ते करतात. भंडारा जिल्हा आदिवासी सेवा समिती, भंडारा जिल्हा जंगल कामगार समिती वगैरे संस्थांमधून डॉ. सलाम आदिवासी सेवेचे कार्य करीत आहेत.

(२३) श्री. विठ्ठलराव कान्हूजी तलांडे

मु. गुंजेवाही, ता. शिदेवाही, जिल्हा चंद्रपूर.

श्री. तलांडे यांनी आदिम जाती सेवा संघातून सामाजिक कार्याची सुरुवात केली. ठक्करबाप्पा लोकोद्धार शिक्षण संस्था, चांदा जिल्हा जंगल कामगार फेडरेशन या संस्थांमधून उल्लेखनीय कार्य केले. श्री. तलांडे हे आदिवासी शिक्षक प्रसारक मंडळाच्या व प्रादेशिक महामंडळ, चंद्रपूर संस्थेचे संघटक म्हणून काम करतात.

(२४) श्री. मोतीराम सिगु कोल्हे

मु. देऊळगाव, ता. कुरखेडा, जि. गडचिरोली.

श्री. मोतीराम कोल्हे ह्यांनी आदिवासी समाजात लोकजागृतीचे व शिक्षणाचे कार्य केले. ते आदिवासी सेवा संस्था, कुरखेडा या संस्थेचे अध्यक्ष म्हणून काम करतात. दहेज (हुंडा) पद्धतीविरुद्ध त्यांनी गोंड समाजात जागृती घडवून आणली.

(२५) डॉ. प्रकाश मुरलीधर आमटे

हेमलकसा, ता. इटापल्ली, जिल्हा गडचिरोली.

डॉ. प्रकाश आमटे हे एक नामांकित डॉक्टर असून, "लोकबिरादरी प्रकल्प", हेमलकसा, जिल्हा गडचिरोली याठिकाणी काम करतात. बिकट परिस्थितीत वैद्यकीय सेवेतून आदिवासींची सेवा करण्याचे मोठे कार्य त्यांनी चालविले आहे. आदिवासी मुलांच्या शिक्षणासाठी प्रौढ शिक्षण वर्ग, वसतिगृह त्यांनी सुरू केले आहेत. महारोगी सेवा समिती, वरोरा या समितीचे विश्वस्त म्हणूनही ते काम करीत आहेत.

□ □ □

आदिवासी विकासातील. . . .लाभाच्या योजना (पृष्ठ २९ वरून

कर्ज, ठराविक मर्यादेपर्यन्त वायरिंग, फिटींग व मोटर डिपॉझिटसाठी मदत, या सवलती मिळण्यासाठी आदिवासी लाभार्थ्यांना संबंधित गट विकास अधिकाऱ्यांमार्फत अर्ज करावा लागतो.

ग्रामीण विकास विभाग

भू-जल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा

१०० टक्के अनुदानावर विद्युत पंप योजनेच्या संभाव्य लाभार्थ्यांच्या विहिरीतील पाण्याच्या उपलब्धतेचे प्रमाणपत्र देणे.

अयशस्वी विहिरींची सूट मंजूर करणे.

समाजकल्याण विभाग

शैक्षणिक सवलती—शिक्षण फी, परीक्षा फी व इतर सक्तीची देय फी देण्यापासून सूट, माध्यमिक शाळेत शिक्षण घेणाऱ्या मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती (मागील वर्षाच्या परीक्षेत ५० टक्के पेक्षा अधिक गुण मिळणाऱ्या आणि गुणानुक्रमे पहिला आणि दुसरा येणाऱ्या शाळेतील प्रत्येक इयत्तेतील विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती देण्यात येते. इयत्तावार शिष्यवृत्तीचा दर याप्रमाणे इयत्ता ५ वी ते ७ वी वर्षाला रु. १५ प्रमाणे, इयत्ता ८ वी, ९ वी द. म. रुपये १५ प्रमाणे, इयत्ता १० वी द. म. रुपये १० प्रमाणे) औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत शिक्षण घेत असलेल्या मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना विद्यावेतन मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांकरिता भारत सरकारची शालांत परीक्षोत्तर शिष्यवृत्ती योजना.

आर्थिक उन्नती

सिंचन विहिरींचे बांधकाम, मागासवर्गीय शेतकऱ्यांना जमिनीचा विकास करण्यासाठी शेतीची सुधारित अवजारे खरेदी करण्याकरिता अर्थसहाय्य.

गृहनिर्माण

मागासवर्गीय सहकारी गृहनिर्माण संस्थांना अर्थसहाय्य, मागासवर्गीयांना वैयक्तिक व समूह गृहनिर्माणाकरिता अर्थसहाय्य.

कायदेविषयक मोफत सहाय्य

मदतीस पात्र असणाऱ्या व्यक्तींना कायदेविषयक मोफत सहाय्य व सल्ल्याची मदत मिळेल. अधिक माहितीसाठी खालील पत्त्यावर संपर्क साधा जिल्ह्याच्या ठिकाणी, सदस्य-सचिव जिल्हा कायदेविषयक सहाय्य व सल्ला समिती, द्वारा जिल्हा न्यायालय.

संस्था परिचय

(१) आनंद सदन, शिरपूर

आनंद सदन, शिरपूर, जिल्हा धुळे ही संस्था १९६७ साली सुरू झाली. ही संस्था ग्रामीण विकासासाठी, विशेषत: आदिवासींच्या विकासासाठी प्रयत्नशील आहे. या संस्थेने जुलै १९८१ मध्ये शिवण कामाचा कोर्स नव्यानेच सुरू केला आहे. ह्या प्रशिक्षणाचा लाभ गरीब स्त्रिया घेत आहेत. मुलींसाठी संस्थेने, १९६७ साली, बोर्डींगची व्यवस्था केली आहे. यामुळे लांबलांबच्या मुली कोर्स-साठी येऊ शकतात व त्याचा लाभ घेऊ शकतात. संस्थेतील मुलींचे राहणीमान चांगले असल्याने व संस्थेतील मुली ग्रामीण भागातील मुलींपेक्षा दिसावयास चांगल्या असल्याने सध्या पालक आपण स्वत: होऊन मुलींना बोर्डींगमध्ये पाठवतात. सध्या संस्थेच्या बोर्डींगमध्ये ७२ मुली आहेत. ग्रामीण भागातील लोकांना वैद्यकीय सेवा मिळावी म्हणून संस्थेने ग्रामीण भागांत दवाखान्यांची व्यवस्था केली आहे. त्यानुसार संस्थेने फिरता दवाखाना सुरू करून जवळपासचे ग्रामीण भागातील लोकांना वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करून दिली आहे. या व्यतिरिक्त संस्थेने खालील कार्यक्रम हाती घेतले आहेत :—

(१) महिला मंडळ,

(२) सहकारी तत्त्वावर ग्रामीण भागा-तील कामे करणे,

(३) प्रौढ शिक्षण कार्यक्रम,

(४) शासकीय योजनांच्या अंमल-बजावणीत मदत करणे.

(२) जागृत भाऊबंदी संघटना

जागृत भाऊबंदी संघटना गेल्या सात वर्षांपासून मार्गाची वाडी, तालुका कर्जत, जिल्हा रायगड या आदिवासी विभागातील काही भागात कार्य करीत आहे. या संस्थेने सध्या ११ गावे व १३ वाड्यांत सामाजिक प्रश्नावर कार्य सुरू केले आहे.

या संस्थेचे उद्देश खालीलप्रमाणे आहेत :—

(१) पुरुष व स्त्रियांना संघटित करणे.

(२) घरगुती औषधे आणि आयुर्वेदिक औषधाविषयी जाणीव निर्माण करणे तसेच वनाविषयी माहिती देणे.

(३) बालशिक्षण कार्यक्रम व बँक लोन कार्यक्रम राबविणे.

(४) लोककलेस प्रोत्साहन देणे.

(५) कमी खर्चात लग्न करणे.

(६) स्थानिक पातळीवरील लाचलुचपती विरोधी काम करणे.

(७) पिण्याच्या पाण्याबाबत प्रयत्न करणे.

(८) जमिनीच्या प्रश्नाचा पाठपुरावा करणे.

(९) गावकी फंडांना प्रोत्साहन देणे.

(३) ग्राममंगल संस्था

ग्राममंगल, कोसबाड हिल, तालुका डहाणू, जिल्हा ठाणे या संस्थेने "सहज शिक्षण केंद्र" या नावाने एक प्रायोगिक प्राथमिक शाळा, आदिवासी क्षेत्रामध्ये नव्यानेच चालविण्याचा प्रयोग सुरू केला आहे. या संस्थेने "सहज शिक्षण केंद्र" सुरू करावयाचा मुख्य उद्देश "मुक्त विद्यापीठ" ही कल्पना होय. मुक्त विद्यापीठाचा पाया म्हणजेच "सहज शिक्षण केंद्र."

आदिवासी मुलांच्या शिक्षणात येणारे अडथळे लक्षात घेऊन या शाळेची कार्यपद्धती ठरविली आहे. शाळेची जागा म्हणजे प्रशस्त झोपडी किंवा घनदाट वृक्षाची सावली. शाळेची वेळ सकाळी ११ ते २ व दुपारी ६-३० ते ९-०० अशी आहे. सहज शिक्षण केंद्राची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे आहे :—

सकाळी .. हात-पाय धुणे, प्रार्थना व गप्पा गोष्टी, लेखन, वाचन, गणित.

संध्याकाळी .. खेळ, कवायत, गोष्टी, गोष्टीवरून नाटके, अभिनय गीते इत्यादी.

याशिवाय सहली, प्रात्यक्षिक, हस्तकला, खेळ, प्रदर्शन, गृहगोष्टी, आरोग्य, भूगोल विज्ञान वगैरे बाबतीत प्रात्यक्षिक करून घेतली जातात. शालेय सर्व विषयांचा अभ्यास वरील सर्व माध्यमातून सहजगत्या होतो. म्हणूनच ही शाळा म्हणजे "सहज शिक्षण केंद्र" चार भिंतींच्या आत, पाच तास बसून परीक्षांचे जोखड मानेवर ठेवून केलेल्या अभ्यासातील जडपणा या अभ्यासात नाही. हा जिवंत व उत्साहाने भरलेला अभ्यास आहे.

वृत्त विशेष

आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था

(अ) संशोधन प्रकल्प व इतर अहवाल

(१) १९८५–८६ वर्षात सुरू करावयाच्या आश्रमशाळेच्या जागेच्या पाहणीबाबतचा अहवाल.

(२) १९८५–८६ वर्षात सुरू करावयाच्या पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांच्या जागांच्या बाबतचा पाहणी अहवाल.

(३) आदिवासी उपयोजना क्षेत्र व क्षेत्राबाहेरील क्षेत्रात १९८५–८६ मध्ये वसतिगृहांच्या उघडावयाच्या जागांच्या बाबतचा पाहणी अहवाल.

(४) महाराष्ट्र राज्यातील आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील आदिवासींसाठी वैयक्तिक आणि कौटुंबिक फायद्याच्या योजनांचा अभ्यास.

(५) महाराष्ट्र राज्यात आदिवासींच्या विकासासाठी राबविण्यात आलेल्या वेगवेगळ्या योजनांच्या माहितीची पुस्तिका.

(६) उपयोजना क्षेत्रात राबविण्यात येणाऱ्या योजनांसाठी, शासनाच्या वेगवेगळ्या खात्यांकडून काढण्यात आलेले आदेश, सुचनांचा सारग्रंथ.

(७) बालवाडी गीतांची पुस्तिका.

(८) अनुसूचित क्षेत्राचा वार्षिक प्रशासन अहवाल, १९८१–८२ व १९८२–८३.

मूल्यमापन अहवाल

(९) आदिवासी शेतकऱ्यांना १००टके अनुदानावर विद्युत मोटार पंप वाटपाबाबतच्या योजनेचा मूल्यमापन अहवाल. (यवतमाळ, ठाणे, धुळे जिल्हा).

(१०) आदिवासी उपयोजना कार्यक्रमांतर्गत निवडक एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प सिरोंचा, जिल्हा गडचिरोली बाबतचा मूल्यमापन अहवाल.

(११) अहमदनगर जिल्ह्यातील दोरखंड बनविण्याबाबतच्या योजनेचा मूल्यमापनात्मक अहवाल.

(१२) ठाणे जिल्ह्यातील तिळा आदिवासी सहकारी सोसायट्यांचा पाहणी अहवाल.

(१३) महाराष्ट्र राज्यातील एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रमामधील दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांचा मूल्यमापन अहवाल.

(१४) धुळे जिल्ह्यातील आदिवासींना पुरविलेल्या दुभती जनावरे या योजनेचा मूल्यांकन अहवाल.

(ब) सांस्कृतिक पथक

आदिवासींच्या जीवन व संस्कृतीचे दर्शन घडविण्यासाठी दिनांक २० नोव्हेंबर १९८४ ते २७ नोव्हेंबर १९८४ या काळात पुणे येथील बालगंधर्व रंगमंदिराच्या कला दालनात, "आदिवासी संस्कृती दर्शन" या नांवाचे प्रदर्शन आयोजित केले होते. या योजनेचा लाभ ५००० ते ६००० प्रेक्षकांनी घेतला. तसेच संस्थेने जानेवारी १९८५ मध्ये खिरेश्वर, तालुका जुन्नर, जिल्हा पुणे येथील यात्रेमध्येही फिरते प्रदर्शन आयोजित करून योजनांचा गोषवारा, विकास प्रयत्नांची ओळख, विशेष हक्कांची ओळख जतन करण्याच्या प्रवृत्तीची ओळख वगैरे माहितीयुक्त तक्ते, नकाशे, वस्तू, छायाचित्रे, प्रदर्शन भरविले होते. त्यासही चांगला प्रतिसाद मिळाला.

(क) आदिवासी विकास विभागातील कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण सत्रे व आदिवासी युवकांसाठी नेतृत्व शिबिरे

आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्थेने १९८४–८५ मध्ये खालीलप्रमाणे प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केले :—

प्रशिक्षण कार्यक्रम	एका प्रशिक्षणाचा कालावधी (दिवस)	एकूण प्रशिक्षण कार्यक्रम	लाभार्थी
(१)	(२)	(३)	(४)
(१) गृहपाल, आदिवासी मुलांचे वसतिगृह.	१०	१	१४
(२) अधीक्षक, शासकीय आश्रम शाळा.	१४	४	७३
(३) मुख्याध्यापक, आश्रमशाळा	१४	३	६४
(४) निरीक्षक, आदिवासी विकास विभाग.	२०	१	३८
(५) बालवाडी शिक्षिका	२८	५	१००
(६) युवक नेतृत्व शिबिरे	७	८	२४०
एकूण ..	..	२२	५२९

अशा प्रकारे संस्थेनी २२ प्रशिक्षण सत्रे आयोजित केली व त्यांचा लाभ ५२९ प्रशिक्षणार्थींनी घेतला.

(ड) आदिवासी पारंपारिक नृत्यस्पर्धा

सन १९८४–८५ या वर्षी आदिवासींच्या पारंपारिक नृत्यस्पर्धा खालील जिल्ह्यांत आयोजित करण्यात आल्या होत्या :— (१) ठाणे, (२) यवतमाळ, (३) अहमदनगर, (४) नाशिक, (५) नांदेड, (६) धुळे, (७) रायगड, (८) जळगाव, (९) अमरावती (१०) पुणे, (११) गडचिरोली, (१२) चंद्रपूर.

उपरोक्त नृत्यस्पर्धेत एकूण ३९० नृत्य पथकांनी भाग घेतला होता. या योजनेद्वारे त्यांना दैनिक भत्ता, वेशभूषा व प्रवासखर्च या व्यतिरिक्त प्रथम क्रमांकाचे १०० रुपये बक्षीस, दुसऱ्या क्रमांकाचे बसीस रुपये ७५ व तिसऱ्या क्रमांकाचे बक्षीस रुपये ५० ही देण्यात आले. या योजनेचा फायदा वारली, कातकरी, मल्हार कोळी, ठाकर, हलबा, गोंड, कोकणा, भिल्ल, माडिया, गोंड, पावरा इत्यादी आदिवासींनी घेतला.

(ई) ग्रंथालय

संस्थेच्या कामकाजाला मदत होईल या उद्देशाने संस्थेचे स्वतःचे संदर्भ ग्रंथालय आहे. सन १९८४–८५ मध्ये मानववंशशास्त्र, गॅझेटियर, संशोधनात्मक अहवाल इत्यादी २८२ नवीन पुस्तके विकत घेण्यात आली. या पुस्तकांसाठी रुपये २५,००० खर्च करण्यात आले. वरील नवीन पुस्तके मिळून ग्रंथालयात एकूण ७,०८६ इतकी पुस्तके आज उपलब्ध आहेत.

(ई) तज्ज्ञ समितीचा अहवाल

महाराष्ट्र शासनाच्या आदिवासी विभागाने, शासन निर्णय क्रमांक सीबीसी. १०८२/३२६८६ (१४१)/का-११, दिनांक २७ जून १९८४ अन्वये कोष्टी, हलबा कोष्टी व हलबा जातीजमातीचा अभ्यास करण्यासाठी खालीलप्रमाणे तज्ज्ञ समितीची स्थापना केली होती :—

(१)	डॉ. जे. व्ही. फरेरा ..	अध्यक्ष.
(२)	डॉ. एम. जी. कुलकर्णी ..	सभासद.
(३)	श्री. आर. के. मुटाटकर ..	सभासद.
(४)	प्रो. शरद कुलकर्णी ..	सभासद.
(५)	श्री. एन. पी. रेगे ..	सभासद.
(६)	डॉ. जी. एम. गारे ..	सभासद.
(७)	अतिरिक्त आदिवासी आयुक्त, नागपूर.	सभासद.
(८)	मुख्य संशोधन अधिकारी	निमंत्रक.

आदिवासी विभागांना भेटी देऊन तसेच संशोधनात्मक पाहणी करून अत्यंत परिश्रमाने समितीने एक वर्षाच्या कालावधीत अहवाल तयार केला. तज्ञ समितीने शासनास हा अहवाल सादर केला आहे.

(फ) (१) १९८४-८५ या वर्षातील १० वीचा गुणवत्तेनुसार प्रथम तीन आलेल्या शाळानिहाय निकाल.

अ.क्र.	प्रथम तीन क्रमांकाच्या शासकीय आश्रमशाळा	टक्केवारी
१	वाघझिरा, तालुका यावल, जिल्हा जळगाव.	९३.१०
२	राणीपूर, तालुका शाहादा, जिल्हा धुळे.	८६.२०
३	पळसन, तालुका सुरगाणा, जिल्हा नाशिक.	८२.६०

(२)

अ.क्र.	इयत्ता १० वीच्या परीक्षा निकालात प्रथम तीन क्रमांकाचे आदिवासी विकास अधिकारी	टक्केवारी
१	तळोदा	.. ६३.३०
२	जळगांव	.. ६१.११
३	कळवण	.. ५०.००

□□□

सातपुड्याच्या पायथ्याशी आदिवासी जीवन..... (पृष्ठ ३२ वरून

सुमारे चौदा टक्के रुग्णांमध्ये श्वसन नलिकेचे विकार आढळले. एकंदर रुग्णांपैकी नव्वद रुग्णांमध्ये क्षयरोगाची लागण आढळली आणि सत्तर रुग्णांना ब्रॉन्कायटीसचा त्रास होता.

सुमारे वीस रुग्णांमध्ये महारोग आढळून आला. त्यांना डॅप्सोनची औषधे पुरविण्यात आली.

जीवनसत्त्वरहित आहाराचे फार गंभीर परिणाम दिसून आले. रुग्णांना पूर्णपणे अंधत्व प्राप्त झाले होते. त्यात दोन कुटुंबातील चार मुले जन्मतःच अंध निपजली. या रुग्णांची पाहणी करताना आम्ही गहिवरलोच. सुमारे चाळीस रुग्णांना शक्तिवर्धके देण्यात आली तर अठरा रुग्णांना जीवनसत्त्व "अ" साठी औषधोपचार करण्यात आले.

त्वचा रोगाचे ८५ रुग्ण होते. त्यातील अठरा रुग्णांना त्वचारोगाबरोबरच गुप्त-रोगाची देखील लागण आढळली.

सर्वसाधारण आदिवासींमध्ये हिमोग्लोबिन प्रमाणापेक्षा कमी आणि अस्वच्छतेमुळे जंतांचा प्रादुर्भाव आढळला. एकंदरीत आदिवासींचे आयुर्मान पन्नाशी क्वचितच गाठते.

आमचे शिक्षक विद्यार्थी वैद्यकीय सेवा शिबिर यशस्वी झाले यात शंकाच नाही. इसवी सन २००० पूर्वी सर्व मानव जात आरोग्यपूर्ण होईल ही यूनोची घोषणा कार्यवाहीत आणण्याच्या दृष्टीने वाटचाल सुरू झाली असे म्हणावयाला हरकत नाही.

महाराष्ट्राचे वैद्यकीय संचालक डॉ. काटे, बी. जे. मेडिकलचे अधिष्ठाता डॉ. गजानन जोगळेकर व विद्यापीठाचे राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाचे श्री. एन. के. पाटील यांनी महा-विद्यालयाच्या गाड्या व विद्यापीठातील इतर सवलती देऊन आमच्या संचाराचा मार्ग सुकर केला होता. त्यांच्या मदतीवाचून हा प्रपंचच घडला नसता. धुळे जिल्ह्याचे शल्यचिकित्सक (सिव्हिल सर्जन) डॉ. अमृतसिंग वसावे यांनी सुमारे वीस हजार रुपयांची औषधे पुरवून शिबिराचा मोठाच भार उचलला होता. समाज-सेवक के. सी. पावरा आमच्या सर्व व्यवस्थेकडे जातीने लक्ष पुरवीत असत. डॉ. सुदाम काटे आणि डॉ. पी. एम. फुलमाळी हे आमचे मार्ग-दर्शक शिक्षक सतत दोन महिने अविश्रांत काम करीत होते. त्यांच्या मार्गदर्शन व्यवस्थापनाचा या शिबिराच्या यशात फार मोठा सहभाग होता.

आपल्या राज्यात आणि भारतात सामाजिक आरोग्याची पातळी किती कमी आहे, अशिक्षित दुर्गम भागात वास करणाऱ्या आदिवासी खेडूत जमातीमधून आरोग्याबाबत किती अज्ञान आहे याचे भयानक दर्शन घडले. कोणत्याही रोगावर विकृतीवर भोळ्या अंधश्रद्ध मनाने भगतदेवचारांकडून उपचारांची अपेक्षा करणारी भाबडी माणसे पाहून मन गलबलले. आणखीही एक फार मोठी गोष्ट. पारंपारिक अज्ञानात गुरफटलेले हे भाबडे आदिवासी मोहाच्या फुलांच्या दारूच्या फार आहारी गेले आहेत. भोळसट समजुतीत गुरफटलेली ही माणसे नवजात अर्भकांना मोहाची दारू तीर्थ म्हणून पाजतात. तेथूनच या व्यसनाची सुरुवात होते. ती आयुष्याचा सर्वनाश करीपर्यंत टिकते. बायकादेखील मोहाची पाने चुरून त्यांच्या विड्या वळतात आणि तंबाखूसारख्या ओढतात. त्यांच्यावर संस्कार करायलाच हवेत. तिरं-दाजीत अप्रतिम कौशल्य दाखविणारी ही भाबडी माणसे ढीगभर ऑलिंपिकची पदके सहज मिळवू शकतील. पण त्यांना मार्गावर आणायचं कुणी ? "गुणवत्ता शोधून काढा अन किशोरावस्थेतच प्रशिक्षण द्या" वगैरे घोष वाक्ये वारंवार कानावर पडतात. पण या आदि-वासी पाड्यांपर्यंत त्या घोषणा करणारे पोहोचले तरी आहेत का ?

वैद्यकीय उपचाराची यथार्थता पटताच भाबड्या, निष्कपट भावाने अकृत्रिम प्रेम करणारे आमचे हे आदिवासी देशबांधव मनाला कुठे तरी खोलवर स्पर्श करून गेले. शासनाने या बाबतीत फारच झटकन पावले उचलायला हवीत आणि सर्वसाधारण जनतेनेदेखील याबद्दल आस्था बाळगली तर किती तरी सुधारणा घडून येईल. हा उपक्रम सर्व वैद्यकीय महा-विद्यालयांनी चालविला तर किती बरे होईल.

(रविवार सकाळ, १६ जून १९८५ च्या अंकावरून) □ □ □

सांख्यिकी माहिती

शासकीय आश्रमशाळा

सन १९८४-८५ सत्रातील १० वीचे निकाल

अनुक्रमांक	आदिवासी विकास अधिकारी	परीक्षेस बसलेले विद्यार्थी	पास झालेले विद्यार्थी	एकूण टक्केवारी	प्रथम श्रेणी	द्वितीय श्रेणी	तृतीय श्रेणी
	सह्याद्रि विभाग						
१	कळवण	१२१	६९	५०.००	१	५१	१७
२	नाशिक	१२६	३६	२८.५५	..	२१	१५
३	नंदुरबार	१२२	५९	४०.००	२	४१	१६
४	तळोदा	१३०	८१	६२.००	६	६५	१०
५	जळगांव	१०८	६६	६१.११	८	४७	११
६	पुणे	९५	३६	३८.००	२	२१	१३
७	राजूर	६८	१५	२२.५०	१	८	६
८	ठाणे	७३	१२	१६.४३	..	९	३
९	डहाणू	३०	१२	४०.००	२	५	५
१०	शहापूर	१३२	१५	११.००	१	८	६
	एकूण ..	१,००५	४०१	३९.९०	२३	२७६	१०२
	गोंडवन विभाग						
१	अमरावती	१०७	५२	४८.५९	१	३६	१५
२	यवतमाळ	२११	६२	२९.३८	३	४१	१८
३	चंद्रपूर	२०	३	१४.५०	..	१	२
४	नांदेड	९५	४४	४७.३७	२	२३	१९
५	नागपूर	८१	१२	१४.८१	१	११	...
६	गोंदिया	५०	११	२२.००	..	९	२
७	अहेरी	२४	६	२४.७०	१	४	१
८	गडचिरोली	१३	१	७.६९	..	१	...
	एकूण ..	६०१	१९१	३१.७८	८	१२६	५७
	एकूण ..	१,६०६	५९२	३६.७२	३१	४०२	१५९

मार्च १९८४-८५ मधील शासकीय आश्रमशाळेतील इयत्ता १० वीचा विभागनिहाय निकाल व त्या त्या विभागातील पहिले तीन विद्यार्थी

अनुक्रमांक	विभाग	शापोबेआ संख्या	परीक्षेला बसलेले एकूण विद्यार्थी	पास झालेले एकूण विद्यार्थी	टक्केवारी	प्रथम येणाऱ्या विद्यार्थ्यांची नावे व क्रमांक				
						विद्यार्थ्याचे नाव व क्रमांक	टक्केवारी	शा. आशा.	तालुका	जिल्हा
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१	पश्चिम महाराष्ट्र.	४८	१,००५	४०१	३९.९०	(१) कु. प्रदीप कर्सन पांचाळ. क्रमांक १	७३.७१ टक्के	सायवन	.. डहाणू	.. ठाणे.
						(२) कुमार रत्नाकर लाख्या आंबात क्रमांक ४	६८.४२ टक्के	सवने	.. तलासरी	.. ठाणे.
						(३) कुमार उखा दोधा नाडेकर. क्रमांक ५	६६.४२ टक्के	चणकापूर	.. कळवण	.. नाशिक.
२	विदर्भ विभाग.	२६	६०१	१९१	३१.७८	(१) लक्ष्मण दत्तुजी कुळमते. क्रमांक २	६९.४२ टक्के	झटाळा	.. घाटंजी	.. यवतमाळ.
						(२) एस. यू. उराडे क्रमांक ३	६८.७० टक्के	कसनसुर	.. एटापल्ली	गडचिरोली
						(३) राठोड रामराव रामजी. क्रमांक ५	६६.४२ टक्के	पाटोदा	.. किनवट	.. नांदेड.
	एकूण ..	७४	१,६०६	५९२	३६.७२					

सांख्यिकी माहिती

राज्यातील आदिवासी लोकसंख्येचे आदिवासी उपयोजना क्षेत्रांतर्गत व क्षेत्राबाहेरील प्रमाण (विभागणी)

अनुक्रमांक	तपशील	लोकसंख्या (आकडे लाखात)	
(१)	(२)	(३)	
		१९७१	१९८१
१	एकूण आदिवासी—		
	(अ) मोजदाद झालेले (संगणित)	२९.५४	५७.७२
	(ब) मोजदाद न झालेले	८.८६	...
	(क) एकूण	३८.४०	५७.७२
२	आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात मोडणारे आदिवासी	२१.७२	२५.७०
३	आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेर विखुरलेले आदिवासी	१६.६८	३२.०२
४	आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात समाविष्ट असलेल्या आदिवासींचे प्रमाण	५६.५६	४४.५३
५	विखुरलेल्या स्वरुपातील आदिवासी लोकसंख्येची टक्केवारी	४३.४४	५५.४७

राज्यातील आदिवासी उपयोजना क्षेत्र, अतिरिक्त आदिवासी उपयोजना क्षेत्र व सुधारितक्षेत्र विकास खंडान्तर्गत एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प निहाय गावांची संख्या

अनुक्रमांक	जिल्हा	एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प	क्षेत्रान्तर्गत मोडणारी गावे/(शहरे)			
			आदिवासी उपयोजना क्षेत्र	अतिरिक्त आदिवासी उपयोजना क्षेत्र	सुधारित क्षेत्र	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	महाराष्ट्र राज्य एकूण ..	.. २०	५१२२(१४)	१०३८	५९६	६७५६(१४)
	ठाणे ..	.. .. जव्हार ..	५०१(४)	...	...	५०१(४)
		शहापूर ..	५२९(१)	...	...	५२९(१)
	रायगड ..	.. .. कर्जत ..	...	२७	४१	६८
	नाशिक ..	.. .. कळवण ..	३६७	३	...	३७०
		त्र्यंबक ..	४०५(३)	...	...	४०५(३)
	धुळे ..	.. .. तळोदा ..	४११(१)	...	...	४११(१)
	जळगांव ..	.. .. नंदुरबार ..	४५६(२)	९	...	४५०(२)
		यावल ..	३९	...	११	५०
	अहमदनगर ..	.. .. राजूर ..	९३	१३	...	१०६
	पुणे ..	.. .. साल	१२१	५	२२	१४८
		सह्याद्री विभाग—एकूण ..	२९२२(११)	५७	७४	३०५३(११)
	नांदेड ..	.. .. किनवट ..	१२८(१)	१५	...	१४३(१)
	अमरावती ..	.. .. धारणी ..	३३५(१)	...	...	३३५(१)
	नागपूर ..	.. .. रामटेक ..	...	३०	११२	१४२
	भंडारा ..	.. .. देवरी ..	...	१८५	१२५	३१०
	यवतमाळ ..	.. .. पांढरकवडा ..	३७१(१)	१२०	१४८	८८५(१)
	गडचिरोली ..	.. .. एटापल्ली ..	६५०	...	...	६५०
		धानोरा ..	५९४	१६४	...	७५८
	चंद्रपूर ..	.. ... राजूर ..	१७६	७	...	१८३
		चिमूर ..	...	४६०	९७	५५७
	वर्धा ..	.. .. आर्वी ..	...	...	४०	४०
		गोंडवन विभाग—एकूण	२२००(३)	९८१	५२२	३७०३(३)

राज्यातील आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील निरनिराळ्या प्रकारानुरूप जंगल क्षेत्र (क्षेत्र हेक्टरमध्ये)

(बेंच मार्क सर्वेक्षण १९८० नुसार)

अनुक्रमांक	बाब	महाराष्ट्र राज्य	विभाग	
			सह्याद्री	गोंडवन
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	एकूण भौगोलिक क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	४८,५३,५६०	२३,४४,२८२	२५,०९,२७८
२	प्रकारानुरूप जंगल क्षेत्र (हेक्टर) ..			
	(अ) संरक्षित	७,१६,११८	१,०७,२००	६,०८,९१८
	(ब) राखीव	१५,७८,८३०	८,७६,३६०	७,०२,४७०
	(क) एकूण	२२,९४,९४८	९,८३,५६०	१३,११,३८८
	(ड) एकूण जंगल क्षेत्राचे एकूण भौगोलिक क्षेत्राशी शेकडा प्रमाण (टक्केवारी)	४,७२८	४१.९६	५२.२६

राज्यातील आश्रमशाळासंबंधी आकडेवारी

अनुक्रमांक	बाब	आश्रमशाळा	
		प्राथमिक	पोष्टबेसिक
(१)	(२)	(३)	(४)
१	शासकीय	३२७	८९
२	स्वयंस्फुर्त सेवा संस्थांनी चालविलेल्या	९०	४०
३	आदिवासी उपयोजना सेवान्तर्गत (शासकीय)	२६६	७८
४	आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील (शासकीय)	६१	११

शासन निर्णय

अनुसूचित जमातींच्या जातीच्या प्रमाण-
पत्राची तपासणी—सुधारित पद्धत.

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन परिपत्रक, क्रमांक सीबीसी.१०८५/(४२०)/का. ११
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक २४ जानेवारी, १९८५

वाचा.—(१) शासन निर्णय, समाजकल्याण, सांस्कृतिक कार्य, क्रीडा व पर्यटन विभाग, क्रमांक सीबीसी. १६८०/४३६६९/का. ५, दिनांक २९ ऑक्टोबर १९८०.

(२) शासन निर्णय, आदिवासी विकास विभाग, क्रमांक सीबीसी. १६८४/२८१८/(२९१)/का. ११, दिनांक २३ जानेवारी १९८५.

परिपत्रक.—अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांना जातीचे प्रमाणपत्र देण्याबाबतची कार्यपद्धती व सविस्तर सूचना शासनाने शासन निर्णय, समाजकल्याण, सांस्कृतिक कार्य, क्रीडा व पर्यटन विभाग, क्रमांक सीबीसी. १६८०/४३६६९/का. ५, दिनांक २९ ऑक्टोबर १९८० नुसार दिलेल्या आहेत. त्यानुसार, अनुसूचित जमातींच्या व्यक्तींना जातीची प्रमाणपत्रे सक्षम अधिकाऱ्यांकडून देण्यात येतात. असे असले तरी शासनाच्या असे निदर्शनास आले आहे की, अनुसूचित जमातींना शासनाने दिलेल्या सवलतींचा फायदा घेण्याच्या उद्देशाने अनेक बिगर-आदिवासी व्यक्ती स्वतःच्या जाती/जमातींच्या नावाचा अनुसूचित जमातींच्या नावाशी असलेल्या नामसादृश्याचा फायदा घेऊन किंवा गैरप्रकारे स्वतः आदिवासी असल्याचा दावा करून अनुसूचित जमातीचे असल्याबाबतची जातीची प्रमाणपत्रे मिळवितात व अशा खोटया प्रमाणपत्रांच्या आधारे खऱ्या अनुसूचित जमातींना दिलेल्या सवलतींचा फायदा घेतात. (उदा. वैद्यकीय व अभियांत्रिकी महाविद्यालयात राखीव जागेवर प्रवेश इत्यादी) तरी खऱ्या अनुसूचित जमातींना दिलेल्या सोयी/सवलतींचा फायदा अशा प्रकारे बिगर आदिवासींना मिळण्यास प्रतिबंध बसावा म्हणून शासन सध्या वैद्यकीय व अभियांत्रिकी महाविद्यालयात प्रवेश देताना अनुसूचित जाती/जमातींच्या विद्यार्थ्यांच्या जातीचे प्रमाणपत्र तपासण्याबाबत कार्यवाही करीत आहे. अनुसूचित जमातींच्या व्यक्तींसाठी उपरोक्त महाविद्यालयात फक्त ७ टक्के जागा राखून ठेवलेल्या असतात व त्यांचा फायदा खरोखरीच्या अनुसूचित जमातींच्या असलेल्या विद्यार्थ्यांनाच मिळावा असा शासनाचा उद्देश आहे. त्यामुळे या मर्यादित जागांसाठी प्रवेश देताना फक्त खऱ्या अनुसूचित जमातींच्या व्यक्तींनाच तेथे प्रवेश दिला जाईल हे पाहणे आवश्यक झालेले आहे. प्रवेश देताना जातीच्या प्रमाणपत्रांची तपासणी करण्याच्या सध्याच्या पद्धतीबाबत असे निदर्शनास आले आहे की, या पद्धतीमुळे प्रवेश देण्यास उशीर होतो व नियमित प्रवेश मिळेपर्यंत विद्यार्थ्यांना काही त्रास होतो. कारण जातीचे प्रमाणपत्र अवैध ठरल्यास त्यांचा प्रवेश रद्द करण्यात येतो. या संदर्भात सुप्रिम कोर्टात दाखल केलेल्या एका प्रकरणी सुप्रिम कोर्टाने असा सल्ला दिला की, जातीच्या दाव्याबाबतची तपासणी प्रवेश देण्यापूर्वीच करणे योग्य होईल.

२. वरील सर्व मुद्द्यांचा विचार करून शासनाने असा निर्णय घेतला आहे की, १० वी व १२ वी च्या परीक्षेनंतर विद्यार्थ्यांना निरनिराळ्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमांमध्ये प्रवेश देण्याची वेळ येण्यापूर्वीच (म्हणजे ॲडमिशनच्या आधीच) अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांची जातीची प्रमाणपत्रे तपासून त्याच्या वैध/अवैधतेबद्दल निर्णय घेण्यात यावा. या सुधारित पद्धतीचा पहिला टप्पा म्हणून येत्या १९८५-८६ या शैक्षणिक वर्षात फक्त वैद्यकीय व अभियांत्रिकी महाविद्यालयात, जेथे अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांसाठी राज्य शासनाच्या आदेशानुसार ७ टक्के जागा राखून ठेवण्यात येतात, तेथे प्रवेश देताना ही पद्धत अमलात आणण्यात येईल. या बाबतीची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे राहील.

३. महाराष्ट्र राज्यातील सर्व महाविद्यालयांत व कनिष्ठ महाविद्यालयांत (कॉलेज व ज्युनिअर कॉलेजेसमध्ये) १२ वी इयत्तेमध्ये शिकत असलेल्या व १२ वी इयत्तेची परीक्षा पास झाल्यानंतर वैद्यकीय व अभियांत्रिकी महाविद्यालयात अनुसूचित जमातींसाठी राखीव असलेल्या जागांवर प्रवेश घेऊ इच्छिणाऱ्या सर्व अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांनी संचालक, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे यांचे अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या तपासणी समितीकडे खाली दर्शविलेल्या प्रादेशिक अधिकाऱ्यांमार्फत यासोबत जोडलेल्या परिशिष्टामधील विहित नमुन्यात अर्ज व त्यामध्ये निर्देश केलेली इतर कागदपत्रे सादर करावीत.

प्रादेशिक अधिकारी	जिल्हा	विभाग
(१) अनुसूचित जमातींची जातीची प्रमाणपत्रे तपासणी अधिकारी, गौतम वसतिगृह, शास्त्रीनगर, गोरेगाव (पश्चिम), मुंबई ४०० ०६६.	मुंबई/ठाणे/रायगड/रत्नागिरी/सिंधुदुर्ग.	मुंबई व कोकण विभाग.
(२) संशोधन अधिकारी-तथा-अनुसूचित जमातींची जातीची प्रमाणपत्रे तपासणी अधिकारी, द्वारा—संचालक, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, २८, क्विन्स गार्डन, पुणे.	पुणे/सातारा/सांगली/सोलापूर/कोल्हापूर.	पुणे विभाग.

(३) अनुसूचित जमातींची जातीची प्रमाणपत्रे तपासणी अधिकारी, द्वारा—आदिवासी विकास अधिकारी, नाशिक.	(अ) नाशिक/धुळे/जळगाव/अहमदनगर.	नाशिक विभाग.
	(ब) औरंगाबाद/जालना/परभणी/बीड नांदेड/उस्मानाबाद/लातूर.	औरंगाबाद विभाग.
(४) अनुसूचित जमातींची जातीची प्रमाणपत्रे तपासणी अधिकारी, द्वारा—अतिरिक्त आयुक्त, आदिवासी विकास, नागपूर.	(अ) बुलढाणा/अकोला/अमरावती/ यवतमाळ.	अमरावती विभाग.
	(ब) वर्धा/नागपूर/भंडारा/चंद्रपूर/गडचिरोली.	नागपूर विभाग.

विद्यार्थ्यांनी वरीलप्रमाणे जातीचे प्रमाणपत्रे तपासणीबाबत करावयाचा अर्ज उपरोक्त चार प्रादेशिक अधिकाऱ्यांना सादर करावयाचा अंतिम दिनांक २८ फेब्रुवारी १९८५ राहील. तारखेनंतर आलेले अर्ज विचारात घेतले जाणार नाहीत व त्याबाबतची संपूर्ण जबाबदारी संबंधित विद्यार्थ्यांवर राहील. हे अर्ज आल्यानंतर संबंधित प्रादेशिक अधिकारी आणि तपासणी समिती ते तपासून ज्यांचा जमातीबाबतचा दावा योग्य असल्याचे आढळून येईल त्यांना त्याबाबतचे जरूर ते प्रमाणपत्र देईल आणि ज्यांचा जमातीबाबतचा दावा योग्य नसल्याचे आढळून येईल त्यांच्याबाबत संबंधित विद्यार्थ्याला त्याप्रमाणे कळविल व पुढील कार्यवाही करील.

४. शिक्षण तथा सेवायोजन विभाग व तांत्रिक शिक्षण विभाग यांनी व त्यांच्या अधिनस्थ असलेल्या अधिकाऱ्यांनी (म्हणजे शिक्षण संचालक, तंत्र शिक्षण संचालक, उप संचालक, शिक्षण, शिक्षणाधिकारी इत्यादीनी) या परिपत्रकाच्या प्रती बारावी इयत्तेचे वर्ग चालवित असलेल्या सर्व महाविद्यालयांना/कनिष्ठ महाविद्यालयांना व शाळांना पाठवाव्यात आणि या बाबीला मोठ्या प्रमाणात प्रसिद्धी देण्याची त्यांना विनंती करावी. ही प्रसिद्धी शाळा/कॉलेजच्या नोटीस बोर्डावर योग्य प्रकारच्या नोटीसेस लावून व तसेच वर्गामध्ये किंवा स्वतंत्र बैठक घेऊन अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांना या सुधारित पद्धतीची माहिती द्यावी.

५. वैद्यकीय शिक्षण तथा औषधे विभाग आणि शिक्षण तथा सेवायोजन विभाग (तांत्रिक शिक्षण) यांनी संबंधित अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशांच्या नियमात अशी सुधारणा करावी की, ज्यायोगे मेडिकल व इंजियनयरींग महाविद्यालयांमध्ये अनुसूचित जमातींसाठी राखीव असलेल्या जागांसाठी अर्ज करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना प्रवेश अर्जासोबत अनुसूचित जमातींना जातीची प्रमाणपत्रे देण्यासाठी सक्षम असलेल्या अधिकाऱ्याचे जातीचे प्रमाणपत्र तसेच तपासणी समितीने दिलेले प्रमाणपत्र प्रवेश अर्जासोबत सादर करावे लागेल.

६. माहिती आणि जनसंपर्क संचालनालयाने या परिपत्रकाला राज्यस्तरावरील सर्व प्रमुख दैनिकांत तसेच प्रादेशिक आणि जिल्हा स्तरावरील दैनिकांमध्ये ठळक प्रसिद्धी दिली जाईल अशा तऱ्हेने उपाययोजना करावी. तसेच रेडिओ आणि दूरदर्शनवरही या परिपत्रकाला प्रसिद्धी दिली जाईल याबाबत व्यवस्था करावी.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

मु. प. दामले,
अवर सचिव.

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

TRIBAL DEVELOPMENT DEPARTMENT

Resolution No. CBC-1684/(392)/D-XI, Mantralaya Annexe, Bombay 400 032,
Dated the 8th March 1985.

Read.— (*i*) Government Resolution, Social Welfare, Cultural Affairs, Sports and Tourism Department, No. CBC-1680/43669/D-V, dated 29th October 1980.

(*ii*) Government Resolution, Social Welfare, Cultural Affairs, Sports and Tourism Department, No. CBC-1481/703/D-V, dated 31st July 1981.

(*iii*) Government Resolution, Tribal Development Department, No. CBC-1684/2818/(291)/D-XI, dated 23rd January 1985.

RESOLUTION.—A separate Scrutiny Committee has been appointed by Government for verification of Caste Certificates of Scheduled Tribes under Government Resolution, Tribal Development Department No. CBC-1684/2818/(291)/D-XI, dated the 23rd January 1985. The question of giving specific powers to this Scrutiny Committee and appointment of the appellate authorities for deciding appeals against the decisions of this Committee was under consideration of Government for some time past. Government is now pleased to direct that at the time of verification of the Caste Certificates mentioned in para 2 of the Government Resolution, dated 23rd January 1985 the Scrutiny Committee may go into the correctness or otherwise of the certificates already issued by the competent authorities by calling additional evidence/documents from the concerned candidates and conduct detailed enquiry before arriving at the final decision even by going beyond the Government Resolutions mentioned at (*i*) and (*ii*) above, if it has reason to believe that the certificate is manipulated or fabricated or has been obtained by producing insufficient evidence etc. Similarly the Scrutiny Committee is also authorised to cancel and confiscate the certificate(s) which, on full enquiry and verification is (are) found to be incorrect or invalid.

2. Government is also pleased to appoint the following authorities as Appellate Authorities so far as the work of verification of Caste Certificates of Scheduled Tribes students seeking admissions in different educational institutions at different levels [i.e. Paragraph 2 (*i*) of the Government Resolution, dated 23rd January 1985] is concerned :—

Name of the Appellate Authority		*Jurisdiction*
Additional Commissioner, Tribal Development, Nagpur	..	Nagpur and Amravati Divisions.
Additional Commissioner, Tribal Development, Nashik	..	Bombay, Konkan, Nashik, Pune and Aurangabad Divisions.

3. Similarly Government is pleased to appoint the concerned Divisional Commissioners as Applellate Authorities so far as the work of verification of caste certificates mentioned in paragraph 2 (*ii*) and (*iii*) of the Government Resolution, dated 23rd January 1985 are concerned.

4. The candidates aggrieved by the decision of the Scrutiny Committee should submit their appeal applications, if they so desire, to the above mentioned Appellate Authorities within a period of 15 days from the date of receipt of Scrutiny Committee's decision. The Appellate Authorities shall consider the appeal applications immediately and finalise them within a period of two months under intimation to all concerned.

5. The Scrutiny Committee and the Appellate Authorities shall maintain proper registers indicating dates of receipt of cases, case numbers, disposal dates etc. ; and record in the proceedings of each case the procedure adopted to decide the caste claim, the evidence relied upon or rejected ; and mention the reasons for the conclusion arrived at by them in their final order.

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

Sd/-
(M. P. DAMLE)
Under Secretary to Government.

अनुसूचित जमातीची जातीची प्रमाणपत्रे देतेवेळी सक्षम अधिकाऱ्यांनी घ्यावयाची दक्षता./मार्गदर्शनपर सूचना (Guide-lines)

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन निर्णय, क्रमांक सीबीसी.१६८४/(३०९)/का. ११,
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक २४ एप्रिल १९८५

वाचा.—(१) शासन निर्णय, समाजकल्याण, सांस्कृतिक कार्य, क्रीडा व पर्यटन विभाग, क्रमांक सीबीसी.१६८०/४३६६९/का. ५, दिनांक २९ ऑक्टोबर १९८०.

(२) शासन निर्णय, आदिवासी विकास विभाग, क्रमांक सीबीसी.१०८२/४८५३५ (१०५१)/का. ११, दिनांक १८ जून १९८३.

शासन निर्णय.—शासन निर्णय, समाजकल्याण, सांस्कृतिक कार्य, क्रीडा व पर्यटन विभाग, क्रमांक सीबीसी.१६८०/४३६६९/का. ५, दिनांक २९ ऑक्टोबर १९८० अनुसार अनुसूचित जमातींच्या व्यक्ती जातीचे प्रमाणपत्र देताना अवलंबावयाच्या कार्यपद्धती बाबतचे आदेश निर्गमित करण्यात आलेले आहेत. असे असले तरी त्यानंतरच्या कालावधीत सुद्धा काही बिगर आदिवासी व्यक्तींना अनुसूचित जमातींची जातीची प्रमाणपत्रे दिल्याची प्रकरणे शासनाच्या निदर्शनास आली आहेत. तसेच अनुसूचित जमातींना दिलेल्या सोयी सवलतींचा गैरफायदा घेण्याची प्रवृत्ती बिगर आदिवासी जाती-जमातींच्या काही गटात दिसून येत आहे. या प्रवृत्तीला आळा घालण्याच्या उद्देशाने शासन निर्णय, आदिवासी विकास विभाग, क्रमांक सीबीसी.१०८२/४८५३५(१०५१)/का. ११, दिनांक १८ जून १९८३ अनुसार मंत्री (आदिवासी कल्याण) यांच्या अध्यक्षतेखाली या प्रश्नाचा विचार करून शासनाला शिफारशी करण्यासाठी एक समिती नियुक्त करण्यात आली होती. या समितीच्या बैठकींमध्ये झालेल्या चर्चेच्यावेळी असे दिसून आले की, वर नमूद केलेली प्रकरणे टाळण्याच्या दृष्टीने (अ) खऱ्या आदिवासी जमाती व (ब) त्यांच्या नामसादृश्याचा फायदा घेऊन स्वत:ला आदिवासी म्हणविणाऱ्या बिगर आदिवासी गटांच्या जाती-जमाती यांच्या बाबत सविस्तर तुलनात्मक माहिती अनुसूचित जमातीची जातीची प्रमाणपत्रे देणाऱ्या सक्षम अधिकाऱ्यांना असणे अत्यंत आवश्यक आहे. अशी माहिती उपलब्ध करून दिल्यास अनुसूचित जमातींची प्रमाणपत्रे मागणाऱ्या अर्जाचा विचार करणे व त्याबाबत बरोबर निर्णय घेणे सक्षम अधिकाऱ्यांना सोयीचे होईल. त्या दृष्टीने उपरोक्त समितीने महाराष्ट्र राज्याच्या सध्या अस्तित्वात असलेल्या अनुसूचित जमातींच्या यादीतील अनुसूचित जमाती आणि तत्सम जमाती व त्यांच्या नामसादृश्याचा फायदा घेऊन स्वत:ला आदिवासी म्हणविणाऱ्या बिगर आदिवासी गटांच्या जाती-जमातींची तुलनादर्शक माहिती देणारे विवरणपत्र बनविण्याचे काम एका उप समितीकडे सोपविले होते. अशा प्रकारे नेमलेल्या उप समितीने तयार केलेल्या उपरोक्त तुलनादर्शक विवरणपत्राला उपरोल्लिखित मुख्य समितीने दिनांक १४ फेब्रुवारी १९८४ च्या बैठकीत मान्यता दिली आणि ते शासन निर्णयाद्वारे शक्य तितक्या लवकर प्रसारित करावे अशी शासनास शिफारस केली आहे. समितीच्या या शिफारशीवर विचार करून शासन असे आदेश देत आहे की, अनुसूचित जमातींच्या जातीच्या प्रमाणपत्रासाठी आलेल्या अर्जाचा विचार (अ) शासन निर्णय, समाजकल्याण, सांस्कृतिक कार्य, क्रीडा व पर्यटन विभाग, क्रमांक सीबीसी.१६८०/४३६६९/का. ५, दिनांक २९ ऑक्टोबर १९८० मधील सविस्तर आदेश व (ब) सोबत जोडलेल्या विवरणपत्रातील संबंधित जमातींची माहिती यांचा साकल्याने एकत्रित विचार करून अर्जदार महाराष्ट्र राज्याच्या अनुसूचित जमातींच्या यादीतील त्याने दावा केलेल्या अनुसूचित जमातीचाच आहे अशी संपूर्ण खात्री पटल्यावर मगच त्याला अनुसूचित जमातीचा असल्याबाबतचे जातीचे प्रमाणपत्र विहित नमुन्यात देण्यात यावे. सोबतच्या विवरणपत्रात दिलेली माहिती सक्षम अधिकाऱ्यांना त्यांच्याकडे आलेल्या अर्जावर सर्व बाजूंनी खोलवर विचार करून अचूक निर्णय घेण्यास मदत होईल अशा स्वरूपात दिली आहे. तरी त्याप्रमाणे अर्जदाराच्या अनुसूचित जमातीच्या दाव्याबाबत त्याने सादर केलेले पुरावे लक्षात घेऊन मगच सक्षम अधिकाऱ्याने अंतिम निर्णय घ्यावा. केवळ प्रतिज्ञा-पत्रावर (Affidavit) विसंबून प्रमाणपत्रे देऊ नयेत.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

मु. प. दामले,
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन.

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन निर्णय क्रमांक एएससी. १०८५/६०६/का. १३
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक १२ ऑगस्ट १९८५.

वाचा.––संचालक, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांचे पत्र क्रमांक डीटीडी/सेक्शन-१ न्यू आयटम/८४–८५/का. ४/५११२, दिनांक १८ जानेवारी १९८५.

शासन निर्णय.––आदिवासी अतिदुर्गम व डोंगराळ भागात राहणाऱ्या आदिवासी लोकांच्या सामाजिक, शैक्षणिक व आर्थिक उन्नतीसाठी राज्यात सन १९७२–७३ पासून दरवर्षी आश्रमशाळा मंजूर करून सुरू करण्यात येतात. आतापर्यंत अशा एकूण ३२५ आश्रमशाळा, (२५७ आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात व ६८ आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेर)मंजूर करण्यात आल्या आहेत. आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील शाळांची निकड लक्षात घेता आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात सन १९८५–८६ मध्ये आणखी दोन (२) आश्रमशाळा खालील ठिकाणी सुरू करण्यास शासन या निर्णयान्वये मंजुरी देत आहे.

अनुक्रमांक	आश्रमशाळेचे ठिकाण	तालुका	जिल्हा
१	२	३	४
१	गुल्लरघाट	चिखलदरा ..	अमरावती
२	राजपूर	आंबेगाव ..	पुणे

२. या दोन आश्रमशाळांकरिता खाली दर्शविलेली कर्मचारी पदे प्रथमतः दिनांक २८ फेबुवारी १९८५ पर्यंत संपणाऱ्या कालावधीपर्यंत मंजूर करण्यात येत आहे.

अनुक्रमांक	पदनाम	पदसंख्या	वेतनश्रेणी (रुपये)
१	२	३	४
	(अ) शाळा विभाग		
१	शिक्षक	४	२९०–१०–३९०–१५–४६५–वाढ–१५–५४०.
	(ब) बालवाडी विभाग		
२	बालवाडी शिक्षिका	२	२९०––१०–३९०–१५–४६५–वाढ–१५–५४०.
३	अंशकालीन दायी	२	रु. ५० दरमहा एकत्रित.
	(क) वसतिगृह विभाग		
४	स्वयंपाकी	२	२०५–५–२५०–७–२८५–१०–३०५–वाढ–१०–३५५.
५	मेडसव्हंट (मोलकरीण)	२	२००–३–२३०–५–२५५–वाढ–५–२८०.
	एकूण ..	१२	

ही पदे धारण करणारे नियमानुसार वेळोवेळी मिळणाऱ्या महागाई भत्त्याच्या वाढी व इतर देय भत्ते मिळण्यास पात्र ठरतील.

३. संचालक, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांना विनंती करण्यात येते की, या शाळांना शिक्षण संचालकांकडून मंजुरी मिळवून घेण्याच्या दृष्टिकोनातून जरूर ती कार्यवाही करावी व पदे लवकरात लवकर भरून आश्रमशाळा सुरू कराव्यात.

४. हयावर सन १९८५–८६ सालात रु. १,७९,००० (एक लक्ष एकोणऐंशी हजार फक्त) खर्च करण्यास शासन या निर्णयान्वये मंजुरी देत आहे. हा खर्च "२८८-सामाजिक सुरक्षा व कल्याण-पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना-जनजाती क्षेत्र उपयोजना (सी) अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर मागासवर्गीयांचे कल्याण (दोन) जनजाती क्षेत्र कार्यक्रम (एक) शिक्षण (४) आश्रमशाळा समूह (ए) राज्य योजनांतर्गत योजना (२८८ ०३८५) मागणी क्रमांक २०१" या व्ययशीर्षाखाली खर्ची टाकावा व तो त्याखाली केलेल्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीतून भागवावा.

५. हा शासन निर्णय, नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या सहमतीने वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक सीआर ७५०/८५/व्यय-११, दिनांक २१ मे १९८५ अन्वये निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

अ. रा. शिरोळकर,
सहाय्यक सचिव.

शासकीय आदिवासी आश्रमशाळांची पोस्ट
बेसिक आश्रमशाळेत श्रेणीवाढ करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन निर्णय क्र. ए. एस. सी. १२८५/६०६/का-१३
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक १३ ऑगस्ट १९८५

वाचा.—संचालक, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांचे पत्र क्रमांक डी. टी. डी. /सेक्शन १ न्युआयटम/८४–८५/ का-४/५११२, दिनांक १८ जानेवारी १९८५.

शासन निर्णय.—शासकीय आदिवासी आश्रमशाळांतून ७ वी इयत्ता पास होणाऱ्या विद्यार्थ्यांना माध्यमिक शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने शासकीय आदिवासी आश्रमशाळांची पोस्ट बेसिक आश्रम (माध्यमिक) शाळेत श्रेणीवाढ करण्याची योजना राज्यात सन १९७८–७९ पासून कार्यान्वित आहे. या योजनेंतर्गत आतापर्यंत एकूण ९१ आश्रमशाळांची (७७ आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात व १४ आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील) पोस्ट बेसिक आश्रमशाळेत श्रेणीवाढ करण्यात आली आहे. आश्रमशाळा या अतिदुर्गम व डोंगराळ भागात आहेत. त्या ठिकाणी माध्यमिक शिक्षणाच्या पुरेशा सोयी उपलब्ध नसल्याने तेथील माध्यमिक शिक्षणाची निकड लक्षात घेऊन सन १९८५–८६ सालात शासन आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील ८ व आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील २ अशा एकूण खालील नमूद केलेल्या १० आश्रमशाळांची पोस्ट बेसिक आश्रमशाळेत श्रेणीवाढ करण्यास या निर्णयान्वये मंजुरी देत आहे.

अनुक्रमांक	आश्रमशाळेचे ठिकाण	तालुका	जिल्हा	उपयोजना क्षेत्रात/ उपयोजना क्षेत्राबाहेर
१	२	३	४	५
१	केली कोतुल	अकोले	अहमदनगर	उपयोजना क्षेत्रात
२	चिंचघाट	यवतमाळ	यवतमाळ	,,
३	नवापाडा	साक्री	धुळे	,,
४	शेणवा	शहापूर	ठाणे	,,
५	जिमलगटटा	अहेरी	गडचिरोली	,,
६	ठेपणपाडा	दिंडोरी	नाशिक	,,
७	गंगी	राजूरा	चंद्रपूर	,,
८	तोडसा	इटापल्ली	गडचिरोली	,,
९	दोघेश्वर	बागलाण	नाशिक	उपयोजना क्षेत्राबाहेर.
१०	वसंतपूर	दिग्रस	यवतमाळ	उपयोजना क्षेत्राबाहेर.

२. आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील ८ पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांकरिता रूपये ३६५–१५–५००–२०–६६०–वाढ–२०–७६० या वेतनश्रेणीतील सहाय्यक शिक्षकांची १६ पदे व आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेरील २ पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांकरिता रू. ३६५–१५–५००–२०–६६०–वाढ–२०–७६० या वेतनश्रेणीतील सहाय्यक शिक्षकांची ४ पदे प्रथमत: दिनांक २८ फेब्रुवारी १९८६ रोजी संपणाऱ्या कालावधीकरिता निर्माण करण्यास शासन मंजुरी देत आहे. ही पदे धारण करणाऱ्या व्यक्ती महागाई भत्ता व इतर देय भत्ते मिळण्यास पात्र राहतील.

३. संचालक, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांना विनंती करण्यात येते की, या नवीन पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांना शिक्षण संचालकांकडून जरूर ती मंजुरी मिळवून घ्यावी व पदे तात्काळ भरून शाळा सुरू कराव्यात.

४. उपरोल्लेखित आश्रमशाळांची पोस्ट बेसिक आश्रमशाळेत श्रेणीवाढ करण्यापूर्वी संचालक, आदिवासी विकास यांनी संबंधित जिल्ह्याच्या शिक्षण अधिकाऱ्याकडून या श्रेणीवाढीचा आसपासच्या माध्यमिक शाळांच्या हजेरीवर विपरीत परिणाम होणार नाही या बद्दलची खात्री करून घ्यावी.

५. तसेच उपरोक्त पोस्ट बेसिक आश्रमशाळेत ८ वीचा वर्ग सुरू करताना आदिवासी विकास अधिकाऱ्यांनी जिल्हा शिक्षण अधिकाऱ्यांकडे सदरहू पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांची नोंद करून घ्यावी.

६. आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील ८ पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांकरिता सन १९८५–८६ मध्ये रु. ७,१९,००० (रुपये सात लक्ष एकोणीस हजार फक्त) खर्च करण्यास शासन या निर्णयान्वये मंजुरी देत आहे. हा खर्च "२८८, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण-पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना-जनजाती क्षेत्र उपयोजना सी अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर मागासवर्गीयांचे कल्याण (दोन) जनजाती क्षेत्र कार्यक्रम (एक) शिक्षण (४) आश्रमशाळा ससूह (ए) राज्य योजनांतर्गत योजना (२८८०३८५) मागणी क्रमांक २०१" या व्यय शीर्षाखाली खर्ची टाकावा व तो त्याखालील अर्थसंकल्पीय तरतुदीतून भागवावा.

७. आदिवासी उपयोजना क्षेत्राबाहेर असलेल्या दोन पोस्ट बेसिक आश्रमशाळांकरिता सन १९८५–८६ मध्ये रुपये १,८०,००० (रुपये एक लाख ऐंशी हजार फक्त) खर्च करण्यास शासन या निर्णयाद्वारे मंजुरी देत आहे. हा खर्च "२८८, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण–सी अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर मागासवर्गीयांचे कल्याण (एस), अनुसूचित जमातीचे कल्याण (दोन) शिक्षण (तीन) आश्रमशाळा (बी) पंचवार्षिक योजना राज्य योजनांतर्गत योजना (दोन) आश्रमशाळा समूह (२८८२७०८) चे मागणी क्रमांक १९९" या व्यय शीर्षाखाली खर्ची टाकावा व तो त्या खाली केलेल्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीतून भागवावा.

८. हा शासन निर्णय नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या सहमतीने व वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र. सीआर ७९०/८५/व्यय ११, दिनांक २१ मे १९८५ अन्वये निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

अ. रा. शिरोलकर,
सहाय्यक सचिव.

जनजाती उपयोजना क्षेत्रातील आश्रमशाळाकडून उत्तीर्ण झालेल्या अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांसाठी तालुक्याच्या ठिकाणी वसतिगृहे सुरू करणे.

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन निर्णय, क्र. बीसीएच-१०८५/१३६६३/(२७)/का-१२
मंत्रालय, विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक १६ ऑगस्ट १९८५

वाचा.--(१) संचालक, आदिवासी विकास विभाग, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांचे पत्र क्रमांक संआवि/नवीन-बाबत-प्रस्ताव/मंजुरी/८४-८५/का-२/४८००, दिनांक २४ डिसेंबर १९८४.

(२) संचालक, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक यांचे पत्र क्रमांक संआवि-नवीन बाब/प्रस्ताव-मं./८४-८५/५११३, दिनांक १८ जानेवारी १९८५.

शासन निर्णय.--प्रस्तावनेतील अनुक्रमांक १ व २ मधील पत्राअन्वये संचालकांनी सादर केलेला जनजाती उपयोजना क्षेत्रातील आश्रमशाळांमधून उत्तीर्ण झालेल्या अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांसाठी तालुक्याच्या ठिकाणी वसतिगृहे सुरू करण्याबाबतचा प्रस्ताव शासनाने मंजूर केला असून ही योजना १९८२-८३ या वर्षापासून राबविण्यात येत आहे. १९८५-८६ या वर्षामध्ये तालुक्याच्या/जिल्ह्याच्या ठिकाणी ८(आठ) नवीन वसतिगृहे सुरू करण्याचे शासनाने ठरविले आहे.

२. १९८५-८६ या चालू वर्षी खाली दर्शविलेल्या ८(आठ) ठिकाणी प्रत्येकी ७५ मंजूर विद्यार्थी संख्या क्षमता असलेली ८(आठ) वसतिगृहे सुरू करण्यास शासन या निर्णयाद्वारे मंजुरी देत आहे. ही वसतिगृहे संचालक, आदिवासी विकास, नाशिक यांचे अधिनस्थ राहतील.

अनुक्रमांक	वसतिगृहाचे ठिकाण	तालुक्याचे ठिकाण	जिल्ह्याचे ठिकाण	मुलांचें/मुलींचे वसतिगृह
१	बोरडी ..	.. डहाणू	.. ठाणे	.. मुलींचे
२	खापर ..	.. अक्कलकुवा	.. धुळे	.. मुलींचे
३	दिंडोरी ..	.. दिंडोरी	.. नाशिक	.. मुलांचे
४	मंचर ..	.. आंबेगांव	.. पुणे	.. मुलांचे
५	राजूर ..	.. अकोला	.. अहमदनगर	.. मुलींचे
६	चिखलदरा ..	.. चिखलदरा	.. अमरावती	.. मुलांचे
७	राळेगांव ..	.. राळेगांव	.. यवतमाळ	.. मुलींचे
८	अल्लापल्ली ..	.. आहेरी	.. गडचिरोली	.. मुलींचे

३. उपरोक्त वसतिगृहासाठी खाली दर्शविल्याप्रमाणे पदे दिनांक २८ फेब्रुवारी १९८६ रोजी संपणाऱ्या कालावधीसाठी प्रथमतः तात्काळ निर्माण करण्यास शासन या निर्णया अन्वये मंजुरी देत आहे.

अनुक्रमांक (१)	पदनाम (२)	वेतनमान (३)	पदसंख्या (४)
		रुपये	
१	वॉर्डन ..	.. ५००-२०-७००-२५-९००	८
२	कनिष्ठ लिपिक ..	.. २६०-१०-३९०-१५-४२०-मुदतवाढ-१५-४९५	८
३	स्वयंपाकी ..	.. २०५-५-२५०-७-२८५-१०-३०५-मुदतवाढ-१०-३५५	८
४	चपराशी ..	.. २००-३-२३०-५-२५५-मुदतवाढ-५-२८०	८
५	सफाईगार ..	.. २००-३-२३०-५-२५५-मुदतवाढ-५-२८०	८
६	पहारेकरी ..	.. २००-३-२३०-५-२५५-मुदतवाढ-५-२८०	८
७	मोलकरीण ..	.. २००-३-२३०-५-२५५-मुदतवाढ-५-२८०	८
		एकूण पदे ..	५६

४. ही पदे धारण करणाऱ्या व्यक्ती, पगार भत्ते व वेळोवेळी देय असलेल्या महागाईच्या वाढी व नियमानुसार मिळणारे इतर भत्ते मिळण्यास पात्र ठरतील. संचालक, आदिवासी विकास यांना विनंती करण्यात येते की, ही सर्व पदे तात्काळ भरण्याच्या दृष्टीने योग्य ती कार्यवाही विनाविलंब करावी.

५. या योजनेकरिता सन १९८५–८६ मध्ये उपरोक्त वसतिगृहावर खाली दर्शविल्याप्रमाणे रुपये १०,४५,०००. (अक्षरी रुपये दहा लाख पंचेचाळीस हजार फक्त) खर्च करण्यास शासन या निर्णयाद्वारे मंजुरी देत आहे.

(१) वेतन	.. ..	३,२५,०००
(२). कार्यालयीन खर्च	.. ..	०,२४,०००
(३) भाडेपट्टी व कर	.. ..	०,९६,०००
(४) भोजन खर्च	.. ..	४,४०,०००
(५) सामुग्री व पुरवठा	.. ..	१,६०,०००
एकूण	..	१०,४५,०००

६. या निर्णयाद्वारे वॉर्डन यांना आहरण व संवितरण अधिकारी म्हणून घोषित करण्यात येत आहे.

७. हा खर्च "२८८, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण–पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना–जनजाती क्षेत्र उपयोजना-सी-अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर मागासवर्गीयांचे कल्याण (दोन) जनजाती क्षेत्र कार्यक्रम, (एक) शिक्षण (४) आश्रमशाळा समूह (ए) राज्या योजनांतर्गत योजना (२८८०३८५) मागणी क्रमांक २०१" या व्ययशीर्षाखाली खर्ची टाकण्यात यावा व त्याखाली केलेल्या अथ-संकल्पीय तरतुदीतून भागविण्यात यावा.

८. हा शासन निर्णय नियोजन विभाग व वित्त विभागाच्या सहमतीने व वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक सीआर-१४२/८५/व्यय-११, दिनांक २८ जानेवारी १९८५ अन्वये निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने,

स्वाक्षरित
(सुगंधा बने)
सहाय्यक सचिव.

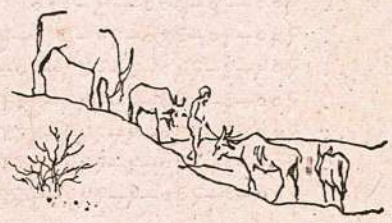

TRIBAL RESEARCH BULLETIN

Tribal Research and Training Institute Maharashtra State, Pune 411 001

Tribal Research Bulletin is a Bi-Annual Bulletin published in March and September. Contributors can contribute articles pertaining to Tribal Research.

Guidelines for contributors

The normal length of an article should be between 1,500 and 3,000 words.

The manuscripts to be published in this Bulletin should be typewritten in double space on one side of the paper and carefully corrected for any typing errors. The matter should be organised under suitable headings.

Manuscripts are not returned.

The Editor is not responsible for the views expressed by the writers in this Bulletin.

Twenty off prints with a copy of the Bulletin are supplied free of charge to the contributor. Remuneration at the rate of Rs. 10 per printed page and maximum Rs. 30 for an article will be paid. All correspondence should be addressed to the Editor, Tribal Research Bulletin, Tribal Research and Training Institute, 28, Queen's Garden, Pune 411 001.

Registration No. :
RN-37438/79

FORM IV

(*See* Rule 8)

1.	*Place of publication* ..	28, Queen's Garden, Pune 411 001.
2.	*Periodicity of publication* ..	Bi-Annual.
3.	*Printer's name* ..	Manager, Government Central Press, Bombay.
	Nationality ..	Indian.
	Address ..	Government Central Press, Bombay.
4.	*Publisher's name* ..	G. M. GARE.
	Nationality ..	Indian.
	Address ..	28, Queen's Garden, Pune 411 001.
5.	*Editor's name* ..	G. M. GARE.
	Associate Editor ..	P. R. SIRSALKAR.
	Nationality ..	Indian.
	Address ..	28, Queen's Garden, Pune 411 001.

I, G. M. Gare, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

G. M. GARE,
(Signature of Publisher)

Dated 27th September 1985.